

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

Ľ. Ďurovič, *Zpráva pjsma slowenského Tobíáša Masnicia* a problém slovenskej identity ■ F. Ruščák – J. Farkašová, Slovenčina v súčasnom nemocičnom komunikačnom prostredí (II)

DISKUSIE A ROZHĽADY

L. György, Predčasný minulý dej a jeho vyjadrenie v slovenčine a v taliančine ■ M. Pukanec, Hierachická klastrová analýza praslovanskej lexiky v nárečiach slovenských kmeňov

SPRÁVY A RECENZIE

Život ako permanentná motivácia. FURDÍK, J.: Život so slovotvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin. N. Janočková ■ IVANOVÁ, Martina: Valencia statických slovies. Ľ. Kralčák ■ ŠTEC, Mikuláš: Cirkevná slovančina v 21. storočí. Z. Vodičková

KRONIKA

Sympóziu k osemdesiatke docenta Petra Baláža. J. Pekarovičová

ROZLIČNOSTI

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Jana Wachtarczyková

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Mi-
roslav Dudok, Ján Findra, Jana Wachtarczyková,
Ľubomír Kralčák, Milan Majtán, Jozef Mlacek,
Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ján Sabol,
Daniela Slančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- L. Ďurovič, *Zpráva pjsma slowenského Tobiáša Masnicia*
a problém slovenskej identity 129
F. Ruščák – J. Farkašová, Slovenčina v súčasnom
nemocničnom komunikačnom prostredí (II) 139

DISKUSIE A ROZHĽADY

- L. György, Predčasný minulý dej a jeho vyjadrenie
v slovenčine a v taliančine 149
M. Pukanec, Hierachická klastrová analýza praslovanskej
lexiky v nárečiach slovenských kmeňov 155

SPRÁVY A RECENZIE

- Život ako permanentná motivácia. FURDÍK, J.: Život so
slovotvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri
príležitosti nedožitých sedemdesiatin. N. Janočková... 166
IVANOVÁ, Martina: Valencia statických slovies.
L. Kralčák..... 175
ŠTEC, Mikuláš: Cirkevná slovančina v 21. storočí.
Z. Vodičková 179

KRONIKA

- Sympózium k osemdesiatke docenta Petra Baláza.
J. Pekarovičová 182

ROZLIČNOSTI

- O čom sú konštrukcie *byť o niečom*, *byť o ničom* a *byť o inom*?
J. Wachtarczyková 188

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows, najlepšie vo formáte .rtf. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať *kurzív*, **bold**, ^{horný}/_{dolný} index. Nič nepodčiarkovať, neriediť, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. Rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergetický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
7. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
8. Príspevky prosíme posilať elektronickou poštou ako prílohu paralelne na adresy wachtarczyk@gmail.com a slavoo@juls.savba.sk. Po prijatí príspevku autorov vyzvu mieme o možnostiach publikovania.
9. Literatúru uvádzať takto:
 - a) knižná publikácia:

FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.
 - b) štúdia v zborníku:

DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: Studia Academica Slovaca. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.
 - c) článok v časopise:

HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovies ísť a chodiť. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Prosíme autorov, aby s príspevkami posielali aj údaje potrebné na vyplatenie honorára: rodné číslo, adresu trvalého bydliska a číslo bankového účtu.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulu). Abstrakt by mal mať približne 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 73, 2008. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Jana Wachtarczyková. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. E-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk.

Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Telephone: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2008

Ľubomír Ďurovič

ZPRÁVA PJSMA SLOWENSKÉHO TOBIÁŠA MASNICIA* A PROBLÉM SLOVENSKEJ IDENTITY

ĎUROVIČ, Ľ.: *Zpráva pjsma slowenského* (1696) by Tobias Masnicius and the problem of Slovak identity. *Slovenská reč*, 73, 2008, No. 3, pp. 129 – 138.

Zpráva pjsma slowenského (1696) by Tobias Masnicius is the first Slovak secular publication printed in Slovakia (on its actual territory). Its Latin *Praefatio*, alongside a Latin foreword in D. Sinapius' *Neo-Forum latino-slavonicum*, gives an expression to the experience the two authors acquired during their religious exile.

Both found that while the intellectual Europe had detailed knowledge concerning the Slavonic languages of Europe and Asia, there was no knowledge of the existence of the Slovak language and people. Both authors felt this was caused by their own people themselves, since writers of Slovak origin switched to other ethnic identities and subsequently told *calumnies*, meaning *gossip* or *slights* about their own *Mother*, i.e. their own people and language.

Zpráva is – in the present interpretation – a *message* meant to signal the existence of a Slovak people as distinct from the Czech, and their use of the Czech literary language as their own standard language.

Zpráva was thus the initial point of the writing and compiling of Slovak grammars. It was followed immediately by grammars written by Masnicius' nephew Daniel Krman: Krman coined the term *lingua slavico-bohemica* for this literary language, and compiled an extensive grammar for it (which remains unpublished until today, with the ms. stored in the old "Lyceum" library in Bratislava). Krman himself was unable to complete a second grammar, having been given a life sentence by the Counter-reformation authorities, and died in prison.

This grammar tradition culminated in the *Grammatica Slavico-Bohemica*, Posonii (Bratislava) 1746 by Krman's follower Paul Doležal (Doleschalius). Doležal uncovered the structuring principles underlying both the verbal (6 classes) and the nominal (gender first) flexion in the Slavonic languages, and his principles were adopted by all subsequent Czech (from Dobrovský through today) as well as Slovak (Bernolák, Štúr through Dobrovský) authors.

* Meno Tobiaša Masnicia sa v novej slovenskej literatúre často „poslovenčuje“ na *Masník*. Táto podoba mena je anachronizmus, Tobiaš Masnicius sám ju nikdy nepoužil. Ako ukázal Zdenko Ďuriška (ĎURIŠKA, Z.: *Rodina Tobiaša Masníka v genealogických súvislostiach*. In: *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry...* Red. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 1998, s. 239 – 250), meno *Masnicius* vzniklo tým, že si v niektorej predchádzajúcej generácii rodina latinizovala rodné meno *O m a s t a*. Nie je teda oprávnené – filologicky, ani právne, podobu *Masnicius* meniť.

Knižka Tobiáša Masnicia *Zpráva pjsma slowenského* (29 s.), vydaná v roku 1696 v Levoči u Samuela Brewera, je prvou slovenskou sekulárnou, t. j. nenáboženskou odbornou publikáciou vydanou na Slovensku. Opisuje pravopis a niektoré časti morfológie vtedajšieho slovenského spisovného jazyka – češtiny slovenskej redakcie. Je to začiatok slovenskej vedeckej tvorby, prvé slovenské vedecké dielo vôbec. Predtým, od r. 1581, vychádzali u nás týmto našim spisovným jazykom len náboženské texty – evanjelické katechizmy a katolícke i evanjelické kancionály.

Jeden ešte starší sekulárny spis, napísaný tou istou češtinou slovenskej redakcie, avšak v zahraničí, je *Neo-forum latino-slavonicum* Daniela Sinapia z r. 1678 s metaforickým podtitulom *Hospodarstwy Slowenskeho potrebné towary* je fakticky zbierkou prísloví. *Neo-forum* vyšlo v zahraničí, vraj asi v Lipsku. Latinský úvod k *Neo-foru* je však v niektorých ohľadoch explicitne pomenovaný ako model a inšpirácia pre latinské *Praefatio* Masniciovej *Zprávy*. Avšak obsah *Zprávy* nemá s obsahom *Neo-fora* nič spoločného.

Autori obidvoch týchto textov majú skúsenosť s náboženským exilom: Sinapius v relatívne dobrých podmienkach ako rektor školy v poľskom Bojanowe, Masnicius veľmi tvrdu¹, dostatočne opísanú a známu. V exile obaja získali novú politickú orientáciu, v oboch textoch vidno celkom nový pohľad na postavenie ich vlastného slovenského jazyka a národa doma i v medzinárodných súvislostiach. A pretože pohľad oboch týchto autorov, formulovaný v ich latinských úvodoch, je totožný, i pretože Masnicius sa na Sinapia výslovne odvoláva, tvoria tieto dve diela svojimi úvodmi ideovú jednotu.

1. Účel *Zprávy*, ako ho Masnicius vykladá v latinskej *Praefatio*, je dať základné poznatky o našom vtedajšom spisovnom jazyku, hoci on sám sa nepokladá za dostatočne kvalifikovaného. Pretože teda dosiaľ nič lepšie nie je, nabáda schopnejších, aby sa tej úlohy ujali po ňom (porov. ďalej 4.1). V ďalšom texte tohto latinského *Praefatio* vidím k ľ ú č k pochopeniu mentálnej atmosféry za *Zprávou* i *Neo-forum*, a teda i hlbšieho zmyslu Masniciovho diela.

Lingua Slavonica (nediferencovaný latinský názov, keďže *slavonica* môže byť slovanský i slovenský jazyk), hoci vznešená (*nobilitate*), je *ex sola negligentia contempta*: tento výraz možno interpretovať miernejšie „z púhej nevšímavosti zaznávaný“, alebo tvrdšie: „z obyčajného ignorantstva opovrhovaný“. Lenže nie je povedané k ý m je zaznávaný či opovrhovaný: kto to slovanský jazyk zaznáva, či ním opovrhuje.

S tým je akoby v rozpore ďalší text, kde sa uvádzajú hodnotenia viacerých, zrejme významných, väčšinou neslovanských autorov, že slovanský jazyk je ohromne rozšírený po celom svete, že je jednou zo siedmich pramatiek všetkých 72 jazykov sveta,

¹ SIMONIDES, Ján – MASNÍK, Tobiáš: Väzenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druha Tobiáša Masnika. Zostavil, preložil, úvodnú štúdiu, edičnú poznámku a vysvetlivky spracoval J. Minárik. Bratislava: Tatran 1981.

že je príbuzný s jazykom stvorenia sveta – hebrejčinou, že bol povinným jazykom pre deti kurfirstov Svätej rímskej ríše. A Dalmatínek z Hvaru, teda Slovan Vincentius Priboevius² čiže Vinko Pribojević, dokonca tvrdí, že Slovanmi – v jeho terminológii ilýrmi – boli mnohí cisári, králi či kniežatá, ba aj Alexander Macedónsky a Aristoteles.

Dost' nečakane zakončuje potom Masnicius toto Praefatio nádejou, že „Pride azda raz iná doba a iná snaha (*tempus aliud et studium*), keď po prekonaní konfliktov (*simultatibus*) verejné veci dostanú prednosť pred súkromnými“. Lenže zo samotného textu nevedno, na aké konflikty myslí, aká iná doba by mala prísť. Výraz *aliud studium* môžeme však chápať aj v zmysle „inakšia aktivita“ alebo „inakšia iniciatívnosť“. Potom dostaneme celkový význam, že nejakí, zrejme významní ľudia (v našej spoločnosti?, v našom národe?) azda zmenia svoje doterajšie zmýšľanie a namiesto svojich súkromných záujmov začnú sa venovať aj našim spoločným veciam verejným – čo, ako vyplýva zo súvisu textov *Zprávy* a *Neo-fora*, sa netýka cirkevného konfliktu medzi protestantmi a katolíkmí, ale záujmov „nášho“ jazyka a národa.

Skúsme vyložiť rozpor medzi jazykom zaznávaným či ignorovaným, t. j. jazykom, ktorý niekto, nevedno kto, zaznáva alebo ignoruje, a jazykom, ktorý je jednou zo siedmich pramatiek všetkých jazykov sveta, jazykom povinným na cisárskom dvore, dokonca jazykom Aristotelovým.

2.0 Masnicius cituje sedem zahraničných autorov, ktorí sú väčšinou výberom medzi autorov, citovaných v úvode k Sinapiovmu *Neo-foru*. Sú to Konrad Gessner³, Melchior Goldastus⁴, Sigismund Gelenius⁵, Johannes Herbinus⁶ a Thomas Lanzius⁷. Odiakiaľ sú Pantaleon Candidus⁸ a už spomínaný Vincentius Priboevius.

² Vincentius Priboevius, pôvodným menom Vinko Pribojević (*okolo r. 1500 – pred r. 1532), občan ostrova a mesta Hvar v Jadranskom mori, profesor teológie. Autor diela *De origine successibusque Slavorum*, Benátky 1532.

³ Conradus Gessner (1516, Zürich – 1565, Zürich), švajčiarsky polyhistor – najmä botanik, zoológ, paleontológ, filológ. Jeho dielo *Mithridates* (1555) sa pokladá za začiatok porovnávacej jazykovedy.

⁴ Melchior Goldastus (1578 – 1635), švajčiarsky historik práva, literatúry a teológie (porov. pozn. 12).

⁵ Sigismundus Gelenius (1497, Praha – 1554, Bazilej), pôvodným menom Zikmund Hrubý z Jelení, český humanista, filológ. Usadil sa v Bazileji, kde v okruhu Erazma Rotterdamského pracoval pre tlačiarstvu rodinu Frobenovcov ako uznávaný editor rukopisov klasickej literatúry (porov. pozn. 13).

⁶ Johannes Herbinus (1627? – 1676?), pôvodným menom Jan Kapusta z nemecko-sliezsko-poľského pomedzia, evanjelický kňaz, pôsobil na rôznych miestach v Nemecku, Poľsku (medziiným v Bojanowe, kde aj D. Sinapius), Litve, Švédsku. Okrem náboženskej literatúry – medziiným preložil do poľštiny Lutherov Malý katechizmus, Augsburgské vierovyznanie a viaceré nábožné piesne – napísal opisné práce o astronómii, hydrológii a speleológii (porov. pozn. 14).

⁷ Thomas Lanzius (1577 – 1657), nemecký právnik, profesor práva v Tübingene. Do Masniciovej *Zprávy* sa vlastne dostal len tým, že k exempláru jeho knihy *Consultatio de principatu inter provincias Europae*, Tübingen, nevedno ktoré vydanie, bol priložený Priboeviov spisok (porov. pozn. 2).

⁸ Pantaleon Candidus (1540 – 1608), protestantský teológ, pôvodným menom Weiss, narodený v Rakúsku, pôsobil najmä v Porýnsku (Zweibrücken). Okrem teologickej literatúry napísal hexametrom rozsiahle veršované dejiny Česka (porov. tu ďalej 2.7).

2.1 Spis nadšeného Slovana P r i b o e v i a, čiže Vinka Pribojevića z Hvaru, *De origine successibusque Slavorum*⁹ vyšiel v Benátkach r. 1532. Pribojević, ako všetci jeho súčasníci o ktoromkoľvek jazyku, odvodzuje pôvod Slovanov od jedného z Jafetových synov. Latinské meno Slavi vykladá zo slovanského slova *slava* (Priboevius 1532/1951, latinský text s. 69, chorvátsky preklad s. 173) a množstvom Slovanov vysvetľuje rôznosť ich mien. Uvádza mená 22 krajín, ktoré patria Slovanom (ib., s. 62 a 166): Rusko, Kašubsko, Prusko, Mazovsko, Vandalia, Moskovia, Poľsko, Sliezsko, Morava, Česko (Bohemia), Panónia, Korutánsko (Carniola), Istria, Lyburnia (t. j. časť dnešného Chorvátska), Chorvátsko, Dalmácia, Bosna, Raška (t. j. staré juhozápadné Srbsko), Dardania, Srbsko, Moesia (t. j. severná časť dnešného Bulharska) a Bulharsko, ktoré sa predtým volalo Macedónsko.

Ak tu Masnicius hľadal meno svojej zeme, či svojho národa, nemohol nájsť nič: mohol nájsť len Panóniu, ktorá však v Pribojevićových ďalších výkladoch ležala niekde v dnešnom Srieme a historicky, ako rímska provincia, tiež len na juh od Dunaja. Okrem Pribojevićových vlastných Dalmatíncov, ktorým je väčšina spisku venovaná, spomínajú sa často Česi, Poliaci, ale nikto, koho by bolo možno pokladať za Slovákov či ich predkov. Slovákov v tomto spise niet.

2.2 Konrad G e s s n e r je švajčiarsky polyhistor, renesančná medzinárodná autorita prvého rangu. Jeho Masniciom citovaný spis *Mithridates*¹⁰, vydaný r. 1555 v Zürichu u Froschauerovcov, sa pokladá za začiatok vedeckej porovnávacej jazykovedy. Gessnerovi známe jazyky sveta sú tu usporiadané v abecednom poriadku, každý s obsiahlym vecným výkladom, spravidla – okrem mytologických začiatkov – overiteľne korektným. Gessner slovanský jazyk nazýva hlavne *lingua illyrica* alebo aj *sarmatica* a je ohromený rozšírenosťou tohto jazyka po Európe a Ázii. Opiera sa pritom o spisy takých autorov ako Paulus Iovius či dodnes dobre známy a stále znova vydávaný korutánsky barón Sigismund von Herberstein¹¹, alebo o osobné informácie Čecha Gelenia (porov. tu ďalej). Gessner vie, že do slovanského jazyka preložili „množstvo svätých kníh“ svätý Hieronym (legendárna tradícia) a svätý Cyril, ale tiež, že títo Slovania sa nikdy nevenovali (*nunquam attigère*) filozofii, „hviezdny vedám“, čiže astronómii a racionálnej medicíne (Gessner 1555/1974, s. 193 – 4).

⁹ PRIBOEVIUS, Vincentius: *De origine successibusque Slavorum*, Venetiis MDXXXII. Reedícia: PRIBOJEVIĆ, Vinko: *O podrijetlu i zgodama Slavena*. Uvod i bilješke napisao i tekst za štampu priredio Akademik Grga Novak. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1951, 247 s. Latinský text i chorvátsky preklad.

¹⁰ GESSNER, Konrad: *Mithridates*. De differentiis linguarum tum veterum tum quae hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt. Neudruck der Ausgabe Zürich 1555 herausgegeben und eingeleitet von Manfred Peters. Aalen: Scientia Verlag 1974, 245 s. Bez nemeckého prekladu.

¹¹ HERBERSTEIN, Sigismund von: *Rerum Moscoviticarum commentarii*, mnoho vydání od r. 1549, preložené do mnohých jazykov. Dlho pre západnú Európu základný prameň vedomostí o Rusku. Herberstein žil v rokoch 1486 – 1566.

Gessner pozná a v abecednom poradí uvádza 60 slovanských národov (ib., s. 198 – 9). To Masnicius presne cituje – medzi nimi aj také malé skupiny, ako sú Istrania, Moldavia, Novgorodčania či Obodriti, Polabania alebo Smolenčania. Ale namiesto Slovákov sú tu len *Hungari ad Vagum flumen*, čiže „Uhri pri rieke Váhu“. Rovnako je to vo výklade o jednotlivých jazykoch, kde vypočítava slovanské národy geograficky, tak ako ležia vedľa seba počínajúc Dalmatíncami a Bosniakmi: tam sú „Česi, Lužičania, Slezania, Moravia“, *Vagique fluvii in regno Hungariae accolae* (teda „obyvatelia pri rieke Váh v Uhorskom kráľovstve“, ib., s. 194), „Poliaci, Rusíni...“. Alebo na inom mieste, v odseku o maďarčine: *Hungari ad Vagum fluvium Illyricè loquuntur* (ib., s. 192) – „Uhri pri rieke Váh hovoria po ilýrsky“, teda slovansky. Pritom Gessner samotnú maďarčinu pokladá za najbarbarskejšiu reč, ktorej vzdelaný človek (*ab hominibus literatis*) nemôže rozumieť.

Takže v XVI. storočí sme ani pre vzdelanú renesančnú západnú Európu, ani pre slovanského nadšenca Pribojeviča ani ako národ, ani ako osobitný jazyk, ani ako vyhranené územie neexistovali.

2.3 Mutatis mutandis platí to isté o knihe Melchiora Goldasta¹² *De Bohemiae Regni iuribus et privilegiis*, z ktorej Masnicius presne cituje kn. 1., kap. 9, že treba hovoriť *Sclavi*, t. j. *otroci*, ale *Slavi*, t. j. *slávni*, ako to ich vlastná reč ukazuje. Goldastus vie trochu aj po česky a pretože detailne opisuje všetky „zeme“ koruny svätováclavskej, je pre našu tému zaujímavé, čo hovorí o Morave a o jej susedoch. Moravia, pred ktorými tam boli Kvádi, sú podľa neho tiež Slovania a okolo seba majú na západe Čechov, potom ďalej Pomoranov a Poliakov a konečne *Ungros et crudelissimam gentem Postinagos* čiže „Uhrov a veľmi ukrutný národ Pečenegov“ (Goldastus 1627, s.79). Aby títo Uhri nemohli len tak ľahko napádať Moravu, dal kráľ (zrejme moravský) *Svatoplucus* vybudovať zámky (*castelli*) pri brodoch cez rieku Váh, ktorý ako hranica delí Moravu od Panónie (ib., s. 80). Ani tu v XVII. storočí, o Slovákoch, slovenčine či Slovensku niet zmienky.

Veľmi konkrétne znie Goldastova poznámka (ib., s. 84, pozn. 6), že cisár Arnulf (známy z dejín Veľkej Moravy, zomrel r. 899) si na feudálnom princípe podrobil preddunajské Uhorsko, krajinu v dolnej Panónii medzi Dunajom, Drávou a Taurami (východné Alpy): ustanovil pre nich kráľa Vratislava. Kráľovským sídlom bolo Posonium, ale Arnulf ho pomenoval Vratislaoburgum (*cuius Regia sedes erat Posonium, ab eo Vratislaoburgum dicta*), a to samotné kráľovstvo Vratislavi[ou] (*Regnum ipsum Vratislaviae nomine insignatum*).

Nemôžem tu teraz konfrontovať tohto veľmi dôkladného švajčiarskeho historika zo XVII. storočia s našimi dnešnými vedomosťami a predstavami o Veľkej Mo-

¹² GOLDASTI Heiminsfeldii, Melchioris: *De Bohemiae Regni, incorporatarum provinciarum iuribus ac privilegiis, necnon de hereditaria Regiae Bohemorum familiae successione commentarii*, Francofurti 1627 (kniha je v bratislavskej UK) .

rave, akokoľvek prekvapujúce sú jeho údaje. Pre náš výklad je dôležité, že ani tu Masnicius, ani Sinapius, nenašli žiadny údaj o Slovákoch a slovenčine, hoci kráľovstvo Vratislavia a kráľovské sídlo Vratislaoburgum – Posonium mohlo pre nich byť predsa len niečo špecifické, iné než pojmy Hungaria, Hungari, v ktorých sa ich vlastná jazyková či národná identita strácala.

2.4 Sigismundus G e l e n i u s je pôvodne Čech Zikmund Hrubý z Jelení. Stal sa známym tým, že kriticky vydával latinských klasikov v bazilejskom vydavateľstve rodiny Frobenovcov, dokonca Gessner sa v *Mithridatovi* odvoláva na jeho osobné informácie o rôznych slovanských jazykoch. Jeho *Lexicum symphonum*¹³ je porovnanie podobných slov v štyroch jazykoch: vo dvoch starých kultúrnych – v latinčine a v gréčtine – a vo dvoch „barbarských“, ktoré nazýva *Germanica et Sclauinica*: tie samy pokrývajú „široko-dáľeko celú Európu“. *Germanica* je niektorý variant nemčiny, *Sclauinica* je čistá renesančná čeština. Pravda, o hebrejčine – ako píše Masnicius zrejme z druhej ruky – nie je v tomto Geleniovom lexikone ani zmienky: ten len potvrdzuje Masniciovo východiskové tvrdenie o vznešenosti a rozšírenosti slovanskej reči.

2.5 Ani Masniciovo odvolanie sa na Johanna Herbinia, zrejme tiež z druhej ruky, nie je korektné. Johannes H e r b i n i u s, vlastným menom Jan Kapusta z poľsko-sliezskeho pomedzia, napísal medziiným knihu *Religiosae Kijovienses Cryptae, sive Kijovia subterranea*¹⁴ o Kijevo-pečerskej lavre, kde k samotnému popisu tohto kláštorného komplexu pridal ešte jednu všeobecnú kapitolu. Tu píše, že slovanský jazyk je matkou západnej ruštiny (*Ruthenicae*), poľštiny, veľkoruštiny (*Moscoviticae*), češtiny, chorvátčiny, ilýrčiny a valašskej bulharčiny – pričom táto matka sama je odvodená (derivata) z koreňa všetkých jazykov, z hebrejčiny. A uvádza niekoľko desiatok hebrejských slov hebrejským písmom s ich zvukovo podobnými náprotivkami, najmä poľskými. Masnicius uvádza na prvej strane *Praefatia* latinkou tri vraj hebrejské slová (*Verozenim, Carach, Scheker*) ktoré však ani nie sú v Herbiniovom súpise, ani vôbec hebrejské nie sú. Odkiaľ ich nabral, neviem dnes zistiť. Pre tento článok je Herbiniov spis – už či ho Masnicius sám niekedy videl, alebo o ňom len počul (od Sinapia? – Herbinus bol jeden čas farárom v tom istom Bojanowe) – relevantný tým, že ani tu medzi jednotlivými slovanskými jazykmi slovenčina nie je.

2.6 Kniha Thomasa L a n s i a *Consultatio de principatu inter provincias Europae* (sumptibus J. G. Cottae, Tübingen 1678, je v bratislavskej UK) sa u Masnicia

¹³ GELENIUS, Sigismundus: *Lexicum symphonum, quo quatuor linguarum Europae familiarum ... concordia consonantiaeque indicatur*. Basileae: Froben 1537.

¹⁴ (HERBINIUS, Johannes) *Religiosae Kijovienses Cryptae, sive Kijovia subterranea: in quibus Labyrinthus sub terra, Et in eo emortua, à sexcentis annis, Divorum atque Heroum Graeco-Ruthenorum, & nec dum corrupta, corpora ... detegit M. Johannes H e r b i n i u s*. Jenae, Impensis Martini Hallervordi ... Anno M. DC. LXXV (1675). Reedícia: *Seventeenth-Century Writings on the Kievan Caves Monastery*. With an Introduction by Paulina Lewin. Harvard University Press for the Ukrainian Research Institute of Harvard University, s. a.

ocitla len preto, že k exempláru, ktorý Masnicius azda niekde videl, bol priložený spis Vinka Pribojeviča/Priboevia (porov. tu vyššie sub 2.1).

2.7 Pantaleon C a n d i d u s, pôvodným menom Weiss, Austriacus (Rakúšan), napísal okrem množstva náboženskej protestantskej literatúry veľké (121 s.) veršované dielo o českých dejinách *Bohemais, hoc est de ducibus Bohemicis libri duo, de regibus Bohemicis libri quinque ad D. Rudolphum II* (Argentorati t. j. Štrasburg, typis A. Bertram 1587). Je to hexametrickým veršom stvárný poetický opis života a dôležitých skutkov českých kniežat a kráľov v presnom, na margu číslovanom chronologickom poradí s nezvyčajnou formou ich mien (Primesilaus – Přemysl, Libyssa – Libuše, Wencesilaus – Václav, Borsivius – Bořivoj, Bodesilaus – Boleslav, Zissa – Žižka ap.). Masniciov údaj (*Zpráva ...*, Praefatio, s. 2 hore) , že podľa Candida je v jednom pražskom kostole tabuľa s menami 79 národov, ktoré hovoria slovanskou rečou, sa však tohto diela netýka (mám mikrofilm) a skutočný zdroj tejto informácie dnes zistiť neviem.

3.0 Keď sa Masnicius a pred ním Sinapius priamo alebo z druhej ruky zoznámili s citovanými dielami, museli pochopiť, že pre vtedajšiu vzdelanú Európu Slováci, slovenčina, nehovoriac už o Slovensku ako teritóriu, neexistujú. Že pre túto Európu existujú pod rozličnými menami Slovania ako obrovská jazyková skupina, že je detailne známych 60, či dokonca 79 slovanských národov (do čoho sa započítavali aj jazyky asi vtedajším autorom nie príliš známe, napr. u Gessnera¹⁵ aj Chazari, Čerkesi, Gepidi, Jazygovia, Litovci, Moldavia a iné, mne dnes neznáme národy ako *Arbenses, Corali, Culmii, Curi, Ohulici, Vuagrii* a i.), ale ich vlastný národ a jazyk medzi nimi nie je; že hoci sa aj vie, že okolo rieky Váh sa hovorí slovanským jazykom, národ, ktorý ním hovorí sú Hungari – Uhri, vlastný jazyk ktorých medzi slovanské nepatrí a Gessnerovi pripadá hrozne barbarský.

Masnicius si je vedomý toho, že základná chyba je v jeho národe samotnom. Už pred rokmi v spise *Wywolena Bożj Winnice Obnowena*¹⁶ bol napísal: *Bez politování pak i toho připomenuti nemohu, že v temž Jazyku, budtože pro časte nepokoje, a odtud z Nedostatku Impresii a Nakladu, ano ať ničeho netajím, snad pro zanedbaní a potupení Mateřské a Vlastenské řeči, velmi malo kněh, z nemalou škodou lidu obecného vyšlo. Omnoho tvrdší a adresnejší je však Sinapius v úvode k *Neo-foru*, t. j. už pár rokov predtým, r. 1678¹⁷: ... neviem ... akým návalom h l ú p o s t i alebo p ý c h y trpia tí vrtichvosti, ktorí hoci rodom („gente“ tu však musí znamenať „národom“ – Ď.), jazykom, menom S l o v á c i (v originále Slavi), odtrhávajú sa od tohto národa jedine a zväčša pre pominuteľný a dočasný osov svoj p ô v o d prenášajú*

¹⁵ GESSNER, Konrad: *Mithridates*, 1555/1974, s. 198 – 9.

¹⁶ MASNICIUS, Tobias: *Wywolena Bożj Winnice Obnowena ...*, w Draždaněch u Krysstofa Baumanna/ Leta Páně 1682, s. 5 (upravený pravopis a grafematika).

¹⁷ Citujem Minárikov preklad z jeho vydania *Neo-Fora*, Bratislava 1988, s. 49; riedenie, v latinskom originále kurzíva, je Sinapiovo, Minárik riedenie nemá.

na iný národ, a čo je najohavnejšie, m a t k u, od ktorej a z ktorej pochádzajú, zahŕňajú rôznymi urážkami a preklínajú.

Tu sa asi prvý raz v našej histórii spomína, že sa Slováci konjunkturalne odnárodňujú a menia si svoje slovenské mená. Pravda, o malý kúsok ďalej Sinapius cituje nejakého svojho priateľa, ktorý hovorí, že i *obecný človek* rád prechádza k *Pani Latine*, namiesto toho, aby dal príležitosť *svému jazyku dosti peknemu a prytrefnému*, ale to nemôže znamenať, že sa dotýčny zrieka svojho národa. Zaznávanie vlastného jazyka je veľmi zreteľne vyjadrené vo vete (ib.) *inveterata illa excolendi studii Slavonici desidia*¹⁸ t. j. tá stará nechut' venovať sa pestovaniu slovanského (?), resp. slovenského (?) jazyka. Česi, Maďari, Poliaci, Rusi si napísali kroniky svojich národov, o ich štátoch existuje bohatá literatúra, zatiaľ čo my sme o sebe, o svojom pôvode, o svojom jazyku nenapísali nič, preto okolitý svet o nás nemôže nič vedieť, pre okolitý svet neexistujeme.

Asi preto, že „Boh nie je prijímateľ osôb“ (ib.), Sinapius nepomenoval osoby, ktoré boli „zachvátené takou hlúposťou a pýchou, že sa zriekli svojho národa, jazyka a mena a svoju Matku, t. j. svoj jazyk a národ *variis calumniis onerant et detestantur, zahŕňajú urážkami a preklínajú*, kde *calumniis onerant* možno radšej interpretovať ako šíria o svojej Matke hanebné klebety a urážajú ju“. Ale môžem si predstaviť, že Sinapius či Masnicius myslia na takých uhorských kronikárov ako napr. Johannes Thuróczy, po latinsky de Thurócz, pôvodom skutočne z Turca či Hontu, autor diela *Chronica Hungarorum*, ktoré vyšlo v Brne r. 1488 a potom opakovane mnoho ráz. Ten rozpráva o pôvode Maďarov od Jafeta a biblického Magoga, o ich príchode do Európy a zaujatí terajšej vlasti. A vypráva všetky posmešné historky (Sinapiove *calumniae*?) o jej pôvodných obyvateľoch. Thuróczyho materinský jazyk musel byť niektorý stredoslovenský dialekt, ale k tomuto svojmu pôvodu sa nikdy nepriznáva, o svojom nutne materinskom jazyku a národe sa ani slovom nezmieňuje a – dnešnou terminológiou povedané – štylizuje históriu vo veľkomadžarskom duchu.

4.0 Keď sa Masnicius vďaka uzneseniam šopronského snemu mohol vrátiť z exilu v Sasku domov, urobil z týchto svojich skúseností aj praktické závery.

Zpráva písma slowenského je v prvom rade konštatovanie, že „v ô b e c s m e t u (možno preto slovo *Zpráva*?), my Slováci, iní než Česi, ale ako svoj slovenský spisovný jazyk používame ich kultivovaný, už dobre opísaný jazyk, zatiaľ čo nášmu vlastnému jazyku, pretože sme sa mu dosiaľ nevenovali, toto kultivovanie, *cultura*, dosiaľ chýbi“. Náš vlastný jazyk *ubique variat*, t. j. *je všade, v každom kraji iný* preto, lebo sme neutvorili jednu slovenskú celonárodnú normu, formulovanú záväznými pravidlami („*cum non contineatur regulis*“). Používanie českého spisovného ja-

¹⁸ Ib.

zyka má v týchto časoch aj ideový dôvod – aby týmto starým spoločným spisovným jazykom bez chýb vytlačené knihy mohli používať aj českí protestanti v nemeckom exile (kde je snáď ťažšie tlačiť naše knihy), ale aj evanjelici v Sliezske (tak explicitne Krman o niekoľko rokov neskôr)**.

4.1 Týmto spiskom, ale možno aj osobným vplyvom, položil Tobiáš Masnicius základný kameň slovenskej jazykovedy.

Štafetu prevzal od neho jeho vlastný synovec, syn jeho sestry Daniel Krman¹⁹ – superintendent (biskup), politik, jazykovedec, najvšestrannejšia osobnosť našej staršej histórie. Ako biskup spolu s Matejom Belom zorganizovali nové vydanie kralickej Biblie v Halle 1722 a on sám napísal k nemu často citovaný predslov (... *rozptýlený národ český, i nás, týmž jazykom mluviacich* ...); ako politicky angažovaný biskup posviacal r. 1707 v Žiline kurucké zástavy; ako vedúci delegácie hornouhorských evanjelických stavov išiel v r. 1708 – 09 za švédskym kráľom Karolom XII na jeho osudnom poľnom ťažení do Ruska, aby získal prostriedky, medziiným na prebudovanie prešovského evanjelického lýcea na univerzitu. Ako systematik založil si svojho druhu kartotéku (*scrinia*), na ktorú sa oprel aj Ján Rezik pri zostavovaní *Gymnaziologie*, encyklopédie slovenského evanjelického školstva. A nadväzujúc na Masnicia napísal Krman, ako wittemberský teológ či humanista aj s matematickým a astronómickým vzdelaním, obsiahlu gramatiku toho istého spisovného jazyka. Aby zdôraznil podiel svojho národa na ňom, pomenoval ho *lingua slavico-bohemica*, jazyk slovensko-český, rovnako, ako podiel svojho národa na Uhorskom štáte formuloval oficiálne v latinskom príhovore k švédskemu kráľovi ako „*dvojitý – štátny národ uhorský a slovensko-český*“ (*duplex natio hungarica et slavico-bohemica*)²⁰. V tej, stále až dodnes rukopisnej gramatike, pri javoch, kde sa slovenčina od kralickej normy odlišuje, hojne uvádza, ako to hovoríme *nos, nostrates, nostra gens, Slavi Pannonii, Pannonii nostri, Slavi in Hungaria* ... , takže tu ako jazykovedný pojem Krman zaviedol termín, zahŕňajúci mená oboch národov, ktoré tento spisovný jazyk používajú, čo je predchodca neskoršieho epochálneho pojmu jazyk *česko-slovenský* alebo *československý*. A jeho pokus zaviesť pre svoj národ špecifický latinský názov *Slovacii* sa asi na verejnosť nikdy nedostal, pretože Krman bol podľa antireformačných zákonov odsúdený na doživotie, až do svojej smrti uväznený na bratislavskom hrade a už nič viac nenapísal. Takže jeho druhá, stručná gramatika *Rudimenta Grammaticae Slauo-Bohemicae*

** Týmto mením všetky tie moje doterajšie charakteristiky *Zprávy*, ktoré sú s týmito závermi v nejakom rozpore.

¹⁹ Porov. ĎUROVIČ, Ľubomír: Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny pred Bernolákom. In: Ďurovič, Ľ.: *O slovenčine a Slovensku. Výbrané štúdie I*. Bratislava: Veda 2004, najmä s. 192 a ďalšie. Pôvodne publikované in: *Scando-Slavica*, 1989, roč. 35, s. 167 – 182.

²⁰ KRMAN, Daniel ml. (1663 – 1740): *Itinerarium. (Cestovný denník z rokov 1708 – 1709)*. Red. Jozef Minárik a Gustáv Viktory. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1969.

... in gratiam Slouaciorum lingua Slauico-Bohemica utentium ... (Elementárne základy jazyka slovensko-českého ... aby sa zavedla Slovákovi, ktorí slovensko-český jazyk používajú ...) ostala len rukopisným nedokončeným fragmentom. Ani jedna z týchto dvoch gramatík nebola dosiaľ vydaná a tak sprístupnená čo len trochu širšiemu okruhu záujemcov.

To, čo sa nepodarilo Krmanovi, uskutočnil s veľkým dosahom pre ďalší vývoj slovenskej i českej jazykovedy jeho pokračovateľ P a v e l D o l e ž a l (Doleschalius). Doležal pochopil, že systém nominálnej i verbálnej flexie v slovenčine a češtine je založený na iných formálnych vlastnostiach než vo vtedajšej latinskej tradícii a svoj systém vyložil v objemnej knihe *Grammatica slavico-bohemica*²¹, v dlhom podtitule, kde sa okrem iného hovorí, že sa v nej „prehľbene skúma (*insinuator*) rozdiel medzi dialektom Čechov a dialektom vzdelaných Slovákov v Uhorsku“ (*cultiorum Slavorum in Hungaria*), t. j. jazykom vtedajšej slovenskej inteligencie. Za Doležalovu koncepciu sa postavil M a t e j B e l v povestnej obsiahlej *Praefatio* k tejto gramatike, s menšími úpravami ju prijal na Slovensku A n t o n B e r n o l á k vo svojich jazykovedných dielach a v Česku J o s e f D o b r o v s k ý²² do svojej *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, ktorá sa svojou kvalitou i autoritou svojho autora stala základom celej nasledujúcej i českej, i slovenskej gramatiky, vrátane *Nauky reči Slovenskej* Ľ u d o v í t a Š t ú r a.

²¹ Porov. ĎUROVIČ, Ľubomír: Pavel Doležal a jeho *Grammatica slavico-bohemica*. In: Ďurovič, Ľ.: *O slovenčine a Slovensku. Výbrané štúdie I*. Bratislava: Veda 2004, s. 233 – 242. Pôvodne publikované in: *Slovenská reč*, 2000, roč. 65, s. 22 – 32.

²² ĎUROVIČ, Ľubomír: Josef Dobrovský a mluvnice Pavla Doležala. In: *Josef Dobrovský Fundator studiorum slavieorum*, Príspevky z mezinárodnej vedeckej konferencie v Praze 10. – 13. června 2003. Red. V. Vavřínek et al. Praha: Slovanský ústav AV ČR 2004, s. 403 – 413.

SLOVENČINA V SÚČASNOM NEMOCNIČNOM KOMUNIKAČNOM PROSTREDÍ (II)

RUŠČÁK, F. – FARKAŠOVÁ, J.: Slovak Language in the Contemporary Hospital Communication Environment. Slovenská reč, 73, 2008, No. 3, pp. 139 – 148. (Bratislava)

The authors of this sociolinguistically oriented study explore the contemporary state of the Slovak language in hospital communication in its graphic and acoustic form. On the basis of acquired written communicates (prepared or unprepared) and acoustic recordings of unprepared speeches, they attempt to find out the contemporary diction of respondents, and especially linguistic-stylistic nature and communication function of the vocabulary used in dialogues between physicians and patients, as well as in monological texts. Besides, the study focuses on the characteristics of the hospital communication environment (Š. Kukura Hospital in Michalovce) divided into internal (professional, without the participation of the patient) and accommodational (with the participation of the patient).

Slang v nemocničnom komunikačnom prostredí

Výsledky výskumu ukázali, že v komunikačnom systéme sledovaného prostredia pružne funguje aj *slang*, ktorý má ambície postupného nárastu. Nemocničný priestor mu poskytuje takúto „šancu“, „živia“ ho lekári v neoficiálnom komunikačnom kontakte na pracoviskách, ako aj v mimopracovnom prostredí. Je súčasťou výrazovej „výbavy“ zdravotných sestier, ktoré ho mechanicky preberajú, a tak ho vnímajú ako prirodzenú komunikačnú reflexiu svojho každodenného kontaktu s lekármi. Časté prejavy slangu v tomto prostredí sú však späté aj s jeho prienikom do nemocnice prostredníctvom mladších pacientov, ktorí ho prinášajú zvonku, zo svojho sociálneho a záujmovo-individuálneho prostredia.

Dôležité sú príčiny používania slangových výrazov. Lekári a zdravotné sestry vo väčšine prípadov konštatujú, že ide o subjektívne a rovnako aj o objektívne príčiny.

Zo subjektívnych príčin je na prvom mieste tendencia vyjadrovať sa – pričom najčastejšie ide o spontánny, jazykovým myslením nekorigovaný proces pri výbere a použití slova – komunikačnou skratkou s príznakom expresivity, a teda aj výrazovej a obsahovej nápadnosti, resp. je to aj tak, že medicínsky slang a žargón už má v lekárskej profesionálnej societe istú tradíciu, v ktorej sa, prirodzene, pokračuje. Lekári v slangu vidia jeden zo spôsobov existencie špecifickej slovnej zásoby slovenčiny, ktorú využívajú zásadne iba v prípadoch neoficiálnych ústnych komunikátov (napríklad v bežných pokynoch a informáciách medzi sebou počas pracovného dňa). Slangový výraz pokladajú za funkčný a pružný výrazový prostriedok s príznakom ekonomizácie prejavu, ako aj za prostriedok na „uvoľnenie“ komunikácie.

Z objektívnych príčin uvádzajú skutočnosť, že takmer každá stavovská societa má svoj žargón a slang, teda majú ho mať aj zdravotnícki pracovníci.

Na ilustráciu uvádzame najfrekvencovanejšie, abecedne zoradené slangové jednotky používané lekármi a zdravotnými sestrami v michalovskej nemocnici. Na prvom mieste je príslušný slangový výraz, za ním nasleduje jeho ustálená terminologická paralela, resp. v niektorých prípadoch aj stručný výklad obsahu:

abst'ák – abstinenčný syndróm; *anatka* – anatómia; *bazedov* – Basedowova choroba; *bažant* – nádobka na močenie na lôžku; *blatfús* – plochá noha; *čakačka* – čakacia listina na výkon, poradovník; *deckár* – odborný detský lekár; *déemočka* – DMO, detská mozgová obrna; *emerko* – *magnetická rezonancia*; *graef*, *podat' graefa* – *Graefov nôž*, *podat' Graefov nôž*; *gynda* – gynekológia; *chorák* – chorobopis; *inštrumentárka* – inštrumentárna sestra; *kačka* – katarakta – očná choroba; *komočka* – komocio cerebri, otras mozgu; *konzilko* – konziliárne vyšetrenie; *lokálka* – lokálna anestézia; *mindrákovať sa* – trápiť sa; *mindráky* – komplex, pocity menejcennosti; *zamindrákovany* – zakomplexovaný, trpiaci pocitom menejcennosti; *nozokomiálka* – nozokomiálna nákaza; *nožík* – skalpel; *operačka* – operačná sála; *psorka* – psoriáza – kožná choroba; *pubert'ák* – dospievajúci chlapec; *saniťák* – šofér sanitného vozidla; *sekundár* – sekundárny lekár; *spiťák* – spitoderm; *šampus* – nádobka na odoberanie moču; *teplotka* – teplotná krivka; *totálka* – totálna endoprotéza; *traumačka* – traumatologické oddelenie; *vanasky* – Vanasove nožnice; *zubarina* – zubné lekárstvo; *žanetka* – striekačka na preplachovanie uší.

Pre komunikáciu v nemocničnom prostredí je charakteristické časté používanie cudzích slov vo funkcii medicínskych termínov a používanie vlastných mien spojených s pomenúvaním rôznych predmetov, javov a činností. Na ilustráciu uvádzame nasledujúce príklady:

a) *cudzie slová* – *latinské a grécke*; majú značnú prevahu, používajú sa pri pomenúvaní takmer všetkých anatomických štruktúr a príznakov chorôb. Vo väčšine prípadov ide o medzinárodne kodifikovanú nomenklatúru (*MKF* – *medzinárodná klasifikácia chorôb*);

anglicizmy – sú stále početnejšie zastúpené; uplatňujú sa pri pomenúvaní nových ochorení, ich príznakov a využívajú sa v súvislosti so zavádzaním nových vyšetrovacích metód a novej prístrojovej techniky, napríklad: *rooming in* – dieťa je v nemocničnej izbe s matkou; *stretching* – natáhovanie; *childress test* – chôdza v podrepe – druh vyšetrenia; *pivot shift test* – vyšetrenie kolena, laser; *giving way* – reflexné podlomenie kolien; *dash board injury* – úraz o palubnú dosku; *hanging cast* – visiaca sadra; *one day surgery* – jednodňová chirurgia; *self sealing wound* – samouzatvárajúca sa rana; *side incision* – bočná incízia; *polishing* – operácia zadného puzdra šošovky; *shrinkage* – operačný postup; *end to end*, *end to side*, *side to side*

– spôsoby zošívania ciev alebo čriev; *CT* – počítačová tomografia; *shaver* – prístroj na artroskopiu kolena; *low back pain* – bolesť dolnej časti chrbtice; *upper back pain* – bolesť hornej časti chrbtice;

slová francúzskeho pôvodu – vyskytujú sa ojedinele (*lavage* – laváž – výplach; *drenage* – drenáž – odtok; *bandage* – bandáž – pružné obviazanie);

germanizmy – vyskytujú sa veľmi zriedka (*pitzfuss* – chybné zasadrovanie chodidla; *blatfuss* – plochá noha);

b) vlastné osobné mená – predstavujú priezvisko autora, podľa ktorého je choroba, zdravotnícke nástroje alebo konkrétna činnosť pomenovaná, napríklad:

názvy chorobných príznakov: *Hommansov príznak* – bolesť lýtky; *Tinelov príznak* – zápal nervu v zápästí; *Lassegueov príznak* – zápal nervu v nohe; *Rumpelov-Leedov príznak* – ochorenie ciev; *Calvého-Léggov-Perthés*ov-Maydlov príznak – choroba bedrového kĺbu; *Chvostekov syndróm* – zápal líčneho nervu;

názvy syndrómov: *Parkinsonov syndróm*; *Pallisterov-Killianov-Teschlerov-Nicolaov* – porucha chromozómov; *Baastropov syndróm* – bolesti chrbta; *Pickwickov syndróm* – obezita; *Sudeckov syndróm* – zrednutie kostí; *Tietzeho syndróm* – zhrubnutie kľúčnej kosti;

názvy nástrojov: *Weckerove nožnice*; *Luerove kliešte*; *Listonove kliešte*; *Deschamps*ova ihla; *peán*, *Mikuliczova svorka*; *Kocherova svorka*; *Redonov dren*;

názvy operácií: *Bankartova operácia* – pri vyklbení ramena; *Clowardova operácia* – pri zlomenine stavca; *Kellerova-Brandesova operácia* – operácia palca na nohe; *Bassiniho operácia* – operácia pruhu; *Milesova operácia* – zákrok v oblasti čriev.

Na pretrvávajúce (historických) názvov podľa už dávno nežijúcich autorov má silný vplyv tradícia. Jednoslovné pomenovanie lekári uprednostňujú aj z pragmatického komunikačného hľadiska, pretože ekvivalentom vlastnomenného označenia nástroja, príznaku alebo činnosti by bolo nepraktické všeobecné viacslovné pomenovanie opisného charakteru, napríklad: *mikulicz* – veľké chirurgické kliešte so zahnutým koncom na oboch koncoch brandží s uzamykacím háčikom.

Na komplexnejšie uchopenie obrazu i odrazu úrovne slovenčiny v súčasnom komunikačnom prostredí v michalovskej nemocnici s poliklinikou sme adresovali respondentom niekoľko písomne formulovaných otázok a úloh s prosbou o dôveryhodné písomné odpovede na ne (uplatnili sme anonymne orientovanú metódu). Celkový počet respondentov bol 50, z toho 16 lekárov (31 – 51 rokov), 12 lekároch (30 – 48 rokov) a 22 zdravotných sestier (28 – 56 rokov). Pacientom sme, pochopiteľne, otázky a úlohy nedávali. Opätovne zdôrazňujeme náš zámer – nechceli sme vyvolať dojem nekorektnosti a účelovosti nášho spôsobu zisťovania jazykovokomunikačných dispozícií; ide o to, že tento spôsob môže u niektorých čitateľov vyvolať pochybnosti o jeho primeranosti, resp. to, že je „namierený“ proti respondentovi a „naklonený“ na našu stranu (porov. aj konštatácie o dotazníku v úvode štúdie).

1. Podčiarknite tie slová a slovné spojenia, ktoré vo verejnom i súkromnom styku používate:
 trebalo by – bolo by treba
 vchod do garáže – vchod do garáže
 ísť pre chlieb – ísť po chlieb
 návrh pre zlepšenie – návrh na zlepšenie
 kojiteľ – dojčiť
 posilovňa – posilňovňa
 napomáhať dobrý skutok – napomáhať dobrému skutku
 venčiť psa – ísť so psom von
 prechod pre chodcov – príchod pre chodcov

2. V zátvorkách podčiarknite to slovo (slovné spojenie), ktoré najčastejšie používate:
 Kúpil som si (cédečko – CD platňu – hudobný nosič – disk).
 Táto (mikrovlnka – mikrovlnná rúra) sa mi páči.
 (Kreditka – kreditná karta) mu vypadla z vrecka na zem.
 (Cestovka – cestovná kancelária) nám ponúka služby.

3. Ktoré zo slov alebo slovných spojení v zátvorkách uprednostňujete?
 Podčiarknite ho.
 Na rokovaní lekárskej rady kolovala (prezenčka – prezenčná listina).
 Študent sa pripravoval na (prijímačky – prijímacie pohovory).
 Pri rieke sa nachádza (priemyslovka – priemyslová škola – priemyselná škola).

4. Poznáte kodifikačné príručky slovenského jazyka?
 Poznám a denne ich používam.
 Poznám, občas ich používam.
 Poznám, ale nepoužívam ich.
 Nepoznám.

5. Treba, podľa Vašej mienky, opraviť nasledujúce vety?
 Áno.
 Nie.
 Ak si myslíte, že treba, opravte ich.
 Kvôli porušeniu pracovnej kázy proti vám zahajujeme kárne pokračovanie.
 Listina je neplatná, nakoľko na nej nie je razítko.
 Doktor mi ošetril pohmoždeniny na náрте pravej nohy a na ľavom kotníku.
 Na zníženie horúčky sa niekedy užíva aj čípok.
 Zachovajte klud, sáčkujeme peniaze na zálohu.

Pre dnešné jednanie sme pripravili program už pred týždňom, kedy sme hovorili aj o dielčích úlohách.

6. Aká je, podľa Vás, úroveň jazykovej kultúry vo vašom pracovnom prostredí?
veľmi dobrá
dobrá
neuspokojivá
7. Čo Vám na podobe súčasnej spisovnej slovenčiny najviac prekáža a prečo?
8. Podčiarknite to slovo z dvojice, ktoré častejšie používate:
pub – krčma
workshop – tvorivá dielňa
hacker – počítačový pirát
miss – kráľovná krásy
popcorn – pukance
imidž – vzhľad

Výsledky reakcií 50 respondentov (pozri vyššie ich sociálnu štruktúru) uvádzame v percentnom vyjadrení ako jeden z optimálnych a prijateľných (v podobných výskumoch doposiaľ neraz využívaných) dôkazov aktuálnej jazykovej (i komunikačnej) reality v sledovanom komunikačnom prostredí.

Na otázku a úlohy označené č. 1 respondenti reagovali takto: 25 % lekárov, 50 % lekárk a 55 % zdravotných sestier bežne používa slovné spojenie *trebalo by*; tvar *bolo by treba* používa 75 % lekárov, 50 % lekárk a 46 % zdravotných sestier.

Budúci čas slovesa *ísť* použilo správne 100 % lekárov, 83 % lekárk a 82 % zdravotných sestier.

Substantívum *garáž* v genitíve singuláru používa v spisovnom tvare 100 % lekárov, 67 % lekárk a 73 % zdravotných sestier.

Predložkové spojenie *ísť po chlieb* uplatňuje 50 % lekárov, 33 % lekárk a 68 % zdravotných sestier.

Slovné spojenie *návrh na zlepšenie* bežne používa 100 % lekárov, 100 % lekárk a 100 % zdravotných sestier; predložku *pre* v tomto spojení nepoužil nikto.

63 % lekárov, 50 % lekárk a 45 % zdravotných sestier uprednostňuje použitie lokálu v predložkovom spojení *hrať na husliach*, kým zvyšok uprednostňuje akuzatív.

Slovo *dojčiť* používa 50 % lekárov, 33 % lekárk a 55 % zdravotných sestier.

Športový termín *posilňovňa* uprednostnilo 13 % lekárov a 50 % lekárk; 0 % zdravotných sestier, zvyšok použilo tvar *posilovňa*.

Slovné spojenie *začať schôdzu* uprednostňuje pred spojením *zahájiť schôdzu* 88 % lekárov, 100 % lekárk a 82 % zdravotných sestier.

Akuzatív substantíva v spojení *napomáhať dobrý skutok* si zvolilo 0 % lekárov, 0 % lekárk a 27 % zdravotných sestier.

25 % lekárov, 67 % lekárk a 36 % zdravotných sestier považovalo za vhodnejšie používať spojenie *ísť so psom von*.

Spisovnú podobu slova *lízanka* pred nespisovným *lízatko* uprednostňuje 0 % lekárov, 0 % lekárk a 21 % zdravotných sestier.

V spojení *priechod pre chodcov* neuplatnil náležité substantívum *priechod* žiadny respondent.

Na otázky a úlohy súvisiace s č. 2 odpovedali takto: 100 % lekárov, 100 % lekárok a 95 % zdravotných sestier uprednostňuje používanie hovorového tvaru slova *cédečko*, ktorý vznikol zo skratky CD (compact disc) a prípony -ko; slovné spojenie *hudobný nosič* uprednostnila jedna zdravotná sestra vo veku 28 rokov; výraz *CD platňa* a *disk* bežne nepoužíva nikto z opýtaných respondentov.

Univerbizované slovo *mikrovlnka* v komunikácii používa 100 % lekárov, 100 % lekárk a 95 % zdravotných sestier; používanie ustáleného spojenia *mikrovlnná rúra* uviedla jedna zdravotná sestra vo veku 52 rokov.

Univerbizované slovo *kreditka* funguje v komunikácii 88 % lekárov, 34 % lekárok a 62 % zdravotných sestier, zostatok väčšinou používa terminologické spojenie *kreditná karta*.

Výraz *cestovka* sa vyskytuje v komunikácii 88 % lekárov, 100 % lekárk a 82 % zdravotných sestier.

Na otázky a úlohy č. 3 reagovali – hovorový tvar *prezenčka* uviedlo 88 % lekárov, 50 % lekárk a 75 % zdravotných sestier, rovnako aj slovo *prijímačky* možno zachytiť v prejavoch 88 % lekárov, 83 % lekárk a 73 % zdravotných sestier.

Z trojice slov *priemyslovka* – *priemyslová škola* – *priemyselná škola* uprednostnilo prvú možnosť 88 % lekárov, 50 % lekárk a 73 % zdravotných sestier; druhú možnosť si zvolilo 13 % lekárov, 17 % lekárk a 18 % zdravotných sestier; tretiu možnosť uprednostnilo 0 % lekárov, 33 % lekárk a 9 % zdravotných sestier.

V súvislosti s otázkami č. 4 nikto z respondentov neuviedol, že pozná a denne používa kodifikačné príručky slovenského jazyka; takéto príručky pozná a občas ich použije 50 % lekárov, 50 % lekárk a 36 % zdravotných sestier. Kodifikačné príručky síce pozná, ale nepoužíva 13 % lekárov, 33 % lekárk a 36 % zdravotných sestier. Žiadne kodifikačné príručky slovenského jazyka nepozná 37 % lekárov, 17 % lekárok a 27 % zdravotných sestier.

V 5. otázke správne opravilo nespisovný výraz pracovná *kázeň* (vo význame disciplína) 100 % lekárov, 100 % lekárk a 95 % zdravotných sestier.

Sloveso *zahajujeme* nahradilo v uvedenom spojení iným slovesom 88 % lekárov, 83 % lekárrok a 64 % zdravotných sestier.

Slovné spojenie *kárne pokračovanie* neopravil nikto.

Nesprávnu spojku *nakoľko* pred príčinnou vetou správne nahradilo spojkou *pretože* 50 % lekárov, 50 % lekárrok a 55 % zdravotných sestier.

Bohemizmus *razítka* považovalo za potrebné opraviť 13 % lekárov, 33 % lekárrok a 44 % zdravotných sestier.

Výraz *pohmoždeniny* považovalo za nespisovný 81 % lekárov, 75 % lekárrok a 27 % zdravotných sestier.

Bohemizmus *nárt* nahradilo substantívom *priehlavok* 88 % lekárov, 67 % lekárrok a 77 % zdravotných sestier.

Bohemizmus *kotník* nahradilo slovenským substantívom *členok* 44 % lekárov, 100 % lekárrok a 64 % zdravotných sestier.

Substantívum *čípok* nahradilo spisovným tvarom slova *čapík* 13 % lekárov, 0 % lekárrok a 36 % zdravotných sestier.

Substantívum *klúd* považovalo za nespisovné 88 % lekárov, 100 % lekárrok a 82 % zdravotných sestier.

Slovné spojenie *sáčkujeme peniaze* nepovažoval za vhodné opraviť žiaden respondent.

Deverbatívum *jednanie* zamenilo výrazom *rokovanie* 56 % lekárov, 0 % lekárrok a 50 % sestier.

Vo vete *Na dnešné rokovanie sme pripravili program už pred týždňom, kedy sme hovorili aj o dielčích úlohách* zamenilo spojku *kedy* spojkou *keď* 63 % lekárov, 33 % lekárrok a 9 % sestier.

Slovné spojenie *dielčie úlohy* považovalo za vhodné opraviť 50 % lekárov, 92 % lekárrok a 0 % sestier.

V 6. otázke sme sa pýtali respondentov, aký je ich názor na úroveň jazykovej kultúry v ich pracovnom prostredí.

Prvú možnosť (úroveň jazykovej kultúry v nemocničnom komunikačnom prostredí je *veľmi dobrá*) nepripustil žiaden respondent.

Druhú možnosť (úroveň jazykovej kultúry je *dobrá*) pripustilo 37 % lekárov, 58 % lekárrok a 91 % zdravotných sestier.

Tretiu možnosť (úroveň jazykovej kultúry je *neuspokojivá*) uviedlo 63 % lekárov, 42 % lekárrok a 9 % zdravotných sestier.

V 7. otázke sme chceli zistiť, čo prekáža lekárom, lekárkam a zdravotným sestram na súčasnej spisovnej slovenčine a prečo. Výsledky sú takéto:

- existencia ypsilonu najviac prekáža 50 % lekárov, 33 % lekárrok a 55 % zdravotných sestier;

- problémy s písaním čiarok v súvetiach a veľkých písmen uviedlo 44 % lekárov, 50 % lekárk a 18 % zdravotných sestier; iné evidentne relevantné „nedostatky“ súčasnej spisovnej slovenčiny neuviedli, no z ich odpovedí na túto otázku nemôžeme vynechať najčastejšie sa vyskytujúce kritické hlasy smerujúce do radov nositeľov či používateľov nášho spisovného jazyka z viacerých komunikačných prostredí, konkrétne:
- znevažovanie spisovnej slovenčiny mnohými riadiacimi a administratívnymi pracovníkmi štátnej správy, samosprávy a polície častým nerešpektovaním (porušovaním) jej noriem (respondenti normy nešpecifikovali), o ktorých zrejme títo pracovníci máločo vedia;
- častá vyjadrovacia nekultúrnosť až hrubosť niektorých predstaviteľov zákonodarnej a výkonnej moci SR sprevádzaná mnohými nezmyselnými frázami; lekári nám do dotazníkov napísali aj toto: „...prečo sa ich netýka zákon na ochranu jazyka?; ak by niekto úmyselne poškodil štátny symbol či znak republiky, zrejme ho trest neminie, a jazyk nie je štátnym symbolom či znakom?“ – uvádzame v citovanej podobe reakciu lekárov z ortopedického a očného oddelenia nemocnice;
- častá (vecná) nezrozumiteľnosť právnických textov, resp. výkladov právnych predpisov a zákonov adresovaných fyzickým i právnickým osobám, pričom respondenti – lekári – zdôrazňujú toto (uvádzame v skrátenej podobe): „...pracovníci justície, advokácie, prokuratúry a notariátov si vytvorili akoby vlastný jazyk, ktorý sa riadi zvláštnou normou, ktorej málokto rozumie...; ...sú im ľahostajné nejaké pravidlá spisovnej slovenčiny, preto účelovo píšú tak, aby im málokto rozumel; ...sme nútení chodiť za nimi, aby nám zmysel textov vysvetlili a aby sme im za to platili...“;
- priam absolútne nerešpektovanie spisovnej slovenčiny v komunikačnom prostredí mnohých súkromných firiem; nad týmito otázkami tam, zrejme, ani neuvažujú.

Reakcie respondentov na úlohy súvisiace s otázkou č. 8 sú takéto:

Slovo *pub* pred slovom *krčma* uprednostňuje 50 % lekárov, 17 % lekárk a 9 % zdravotných sestier.

Používanie slova *workshop* pred slovným spojením *tvorivá dielňa* uprednostňuje 88 % lekárov, 100 % lekárk a 64 % zdravotných sestier.

Substantívum *hacker* uprednostňuje pred spojením *počítačový pirát* 81 % lekárov, 42 % lekárk a 13 % zdravotných sestier.

Anglicizmus *miss* pred domácim spojením *kráľovná krásy* považuje za vhodnejšie používať 88 % lekárov, 58 % lekárk a 68 % zdravotných sestier.

Výraz *popcorn* uprednostňuje pred domácim výrazom *pukance* 63 % lekárov, 58 % lekárk a 55 % zdravotných sestier.

Anglicizmus *imidž* uprednostnilo pred domácim substantívom *vzhľad* 25 % lekárov, 41 % lekárk a 36 % zdravotných sestier.

Lekári, tak ako aj predstavitelia iných povolání s vyššou spoločenskou prestížou, sú výrazným mienkotvorným činiteľom, preto mnohé skupiny obyvateľstva majú tendenciu preberať niektoré spôsoby ich správania, teda aj verbálneho správania. Nie je preto zanedbateľné, do akej miery zdravotnícki pracovníci ovládajú spisovnú slovenčinu v jej štylisticky diferencovaných (a komunikačnou situáciou usmerňovaných) podobách.

Nemocničný komunikačný systém nie je uzavretý, neprestajne sa vyvíja a podlieha mnohým zmenám. Na jeho aktuálnu podobu vplýva viacero činiteľov:

a) *petrifikačné činitele*

- *medzinárodne kodifikovaná anatomická nomenklatúra* (stabilné pomenúvanie jednotlivých orgánov latinskými a gréckymi názvami: *caput* – hlava, *corpus* – telo, *musculus* – sval);
- *medzinárodná klasifikácia chorôb* (stabilné pomenovávanie chorôb prevažne latinskými pomenovaniami: *myositis* – zápal svalu, *tracheitis* – zápal priedušiek);
- *stotožňovanie mien autorov s názvami chorôb, vyšetrovacích metód, príznakov* – (*Hommansov príznak*, *Lassegueov príznak*, *Pickwickov syndróm*, *Listonove kliešte*, *Deschampeova ihla*);

b) *modifikačné činitele*

- *univerzálny kozmopolitný charakter medicíny* – preberanie výrazov zo svetových jazykov: z angličtiny (*tapotmen* – vyšetrenie obličiek, *rooming in*, *stretching*, *childress test*, *pivot shift test*, z francúzštiny (*lavage*, *drenage*, *bandáž*), z nemčiny (*spitzfuss*, *blatfuss*);
- *rozvoj vedy a výskumu má vplyv najmä na zavádzanie anglicizmov do slovej zásoby*, pretože hlavný výskum v oblasti medicíny sa deje v anglicky hovoriacich krajinách;
- *pôsobenie WHO* (World Health Organization – Svetová zdravotnícka organizácia, pravidelne a aktuálne prehodnocujúca diagnostické a terapeutické postupy s celosvetovou platnosťou).

Našou štúdiou sme sa pokúsili na konkrétnych príkladoch dokumentovať aktuálny stav slovenčiny v typologicky špecifickom komunikačnom prostredí; nazdávať sa, že štúdia optimálne reflektuje kvalitu jazykového povedomia sledovaných, sociálne i profesionálne diferencovaných používateľov nášho jazyka. Na pozadí jej prezentovaných výsledkov sa akiste núka záverečná otázka: aká je teda slovenčina v sledovanom prostredí? Aj keď odpovede na ňu môžu byť rozličné, jedna z nich môže mať takúto výpovednú kvalitu: je taká, aká je – niekde zachytáva sociálnu dynamiku viac, inde menej. Zaiste je v pohybe, a tak ju netreba dramatizovať, ani idealizovať.

Literatúra

- BOSÁK, Ján: Hovorovosť ako dynamický faktor. Slovenská reč 1984, roč. 49, č. 2, s. 65 – 73.
- BOSÁK, Ján: K prehodnocovaniu hovorovosti z hľadiska dynamiky súčasnej slovenčiny. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny. Red. J. Kačala. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984, s. 141 – 144.
- BUŽÁSSYOVÁ, Klára: Sociolingvistická orientácia výskumnej úlohy Slovenčina v súčasnej komunikácii. Jazykovedný časopis, 1989, roč. 40, s. 111 – 123.
- DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Textová lingvistika. Bratislava: Stimul 1998. 134 s.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyková komunikácia ako akomodačno-asimilačný proces. In: Komunikace – styl – text. Sborník z mezinárodní lingvistické konference. České Budějovice 20. – 22. září 2005. Ed. Alena Jaklová. České Budějovice: Jihočeská univerzita 2006, s. 13 – 17.
- FINDRA, Ján: Štylistika slovenčiny. Martin: Osveta 2002. 232 s.
- HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína – KROŠLÁKOVÁ, Ema: Frazologický slovník. Bratislava: Veda 1996.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Teorie dialogu a výzkum nepřipravených mluvených projevů. In: Slovo a slovesnost, 1985, roč. 46, s. 49 – 55.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Stylistika a Praha: Trizonia 1997. 200 s.
- HORECKÝ, Ján – BUŽÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 430 s.
- HORECKÝ, Ján: Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. Slovenská reč 1979, roč. 43, č. 4, s. 221 – 227.
- KLINCKOVÁ, Jana: Ústna komunikácia v odbornej sfére. (Charakteristika lexikálnych prostriedkov v medicínskej komunikácii. Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti kandidáta filologických vied. Bratislava: Ministerstvo školstva SSR. Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1988. 30 s.
- KLINCKOVÁ, Jana: Profesionalizmy ako špecifická vrstva lexikálnych prostriedkov. Slovenská reč, 1990, roč. 55, číslo: 6, s. 327 – 334.
- ONDREJOVIČ, Slavomír – ŠIMKOVÁ, Mária: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 1. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV 1995. 240 s.
- ONDREJOVIČ, Slavomír : K sociolingvistike na Slovensku. In: Studia Academica Slovaca 20. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1991, s. 177 – 191.
- RUŠČÁK, František: Štandardná komunikácia ako reflexia súčasnej jazykovej situácie. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Ed. Klára Bužássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 98 – 101.
- SLANČOVÁ, Daniela: Praktická štylistika. Prvé vydanie. Prešov: Slovacontact 1994. 180s.
- SLANČOVÁ, Daniela: Základy praktickej rétoriky. Prešov: Náuka 2001. 211 s.

Ladislav György

PREDČASNÝ MINULÝ DEJ A JEHO VYJADRENIE V SLOVENČINE A V TALIANČINE

György, L.: Present perfect tense and its expressing in Slovak and Italian languages. Slovenská reč, 73, 2008, No. 3, pp. 149 – 154. (Bratislava)

The article deals with comparative analyse of verbal forms use in expressing present perfect and future perfect tense explicitly and implicitly in Slovak and Italian languages. It is focused on comparison of verb tenses and forms that are used to express the perfect form in both of the languages. In the context of comparison and general analyse of the perfect form, the verb aspect as well as the bare aspect of meaning and not only the formal verb form are regarded in determining the verb tense and its classification into the appropriate time level.

Ak definujeme pojem *predčasnosť* z lingvistického hľadiska a s dôrazom na verbálny tempus, môžeme konštatovať, že ním vyjadrujeme minulý dej, ktorý sa uskutočnil v minulosti, alebo dej budúci, ktorý sa uskutoční v budúcnosti pred iným dejom. Podľa Serianniho je predčasnosť „dej, ktorý v minulosti predchádzal inému minulému deju“ (Serianni et al., 2000, s. 210).

To, že predčasnosť v minulosti vystupuje ako fungujúci prvok i v slovenskom jazyku a môže sa aj formálne vyjadriť osobitným minulým časom, je nepopierateľný fakt. Myslíme pri tom na *antepreteritum* a otázne je už len to, či tento predminulý čas hodnotíme ako živý element súčasnej slovenčiny alebo nie. Stretávame sa s ním hlavne v umeleckom štýle, špeciálne v dielach autorov realistickej literatúry:

1. *Ked' sa bolo stmilo, spustili sme sa do hory hľadať podťaté jedlice* (Tajovský).
2. *Ked' som sa ja vrátil z mesta, už sa boli trochu rozohriali* (Tajovský).

Z príkladov čerpaných z poviedok J. G. Tajovského je dostatočne zrejmé, že predčasnosť sa môže uplatniť v hlavnej i vedľajšej vete a v oboch prípadoch vyjadruje už spomínaný minulý dej, ktorý predchádza inému minulému deju.

V súčasnej umeleckej literatúre *antepreteritum* nachádzame už len veľmi zriedkavo. Jeho formálne a obsahové uplatnenie môžeme nájsť aj v niektorých nárečiach, no v spisovnej slovenčine na vyjadrenie predčasnosti používame *preteritum* slovesa dokonavého vidu. To však neznamená, že *antepreteritum* je pre spisovný jazyk mŕtvym prvkom. Nepoužíva sa, pretože z funkčného hľadiska to vôbec nie je potrebné, napr.

3. *Keď sa M. P. vrátila domov, našla svojho manžela mŕtveho* (Pravda).

Na základe toho môžeme súhlasiť s autormi, ktorí tvrdia, že predminulý čas v súčasnej spisovnej slovenčine je nahraditeľný préteritom. Názornú ukážku tohto „nahradenia“ ilustrujeme na príklade č. 4, pri ktorom sme zamenili antepreteritum použité v príklade č. 1 za préteritum:

4. *Keď sa stmilo, spustili sme sa do hory hľadať podťaté jedlice.*

Pri použití préterita vo vedľajšej vete je rovnako jasné, že ide o vyjadrenie predčasného deja, pretože do hory sme sa aj teraz spustili, až keď sa stmilo.

Hoci antepreteritum môžeme nahradiť préteritom, jeho použitie je v niektorých prípadoch opodstatnené a odôvodnené časovými vzťahmi. Napríklad v takomto kontexte:

5. *Zostal vo Zvolene, kde bol pracoval ako lekár.*

V príklade č. 5 sme použili tvar antepreterita „bol pracoval“ preto, aby sme vyjadrili už skončený dej (*Zostal vo Zvolene, kde „kedysi predtým – vtedy“ pracoval ako lekár*). Keby sme vo vedľajšej vete nahradili tvar antepreterita „bol pracoval“ tvarom préterita „pracoval“, dej by ešte nebol dokončený (*Zostal vo Zvolene, kde „ešte stále – teraz“ pracoval ako lekár*). V nadradenej vete je použité sloveso dokonavého vidu, v podradenej vete je sloveso nedokonavého vidu.

Ak ide o vyjadrenie predčasného minulého deja v časových podradňovacích súvetiach platí, že „pri predčasnosti vedľajšieho deja je v podradenej vete závažné dokonavé sloveso, v nadradenej vete je možné aj sloveso nedokonavého vidu, ak význam sledu dejov vyplýva z jej vecného významu“ (Ferenčíková, 1986, s. 17), napr.

6. *Tvaroh to až potom zbadal, keď vozík zastal* (Kukučín).

Keďže podrobné skúmanie predminulého času nie je naším prvoradým cieľom, už len v krátkosti pripomíname, že „*antepreteritum* vo svojej základnej funkcii vyjadruje *predčasnosť* v *minulosti*, kým sekundárne (štylistická funkcia) vyjadruje *dávno minulý dej* bez vzťahu k inému deju“ (Horák, 1993, s. 99). Vychádzajúc z primárnej funkcie antepreterita sa aj nám vidí vhodnejšie nazývať ho *predminulým* a nie *dávnomínulým* časom (Horák, 1993, s. 100). V rámci nášho skúmania sme brali do úvahy mnohé iné postojе, s ktorými sa zhodujeme a ktoré by sme mohli preta-
viť do tvrdenia, že *antepreteritum* „je v skutočnosti minulý čas vyjadrujúci minulý

dej ako výsledok, ktorý je aktuálny pre iný minulý dej“ (Horecký, 1967, s. 79). Svedčí o tom aj nasledujúci príklad, v ktorom nachádzame využitie *antepreterita* v hlavnej vete:

7. *Ked' mu rodičia pomreli, Maco sa bol chcel i oženit'...* (Tajovský).

Na základe komparatívneho výskumu sa aj nám potvrdzuje stanovisko viacerých lingvistov, že *antepreteritum* v slovenčine nie je záväzným gramatickým slovesným tvarom.

V taliančine sa na vyjadrenie minulého deja, ktorý predchádzal v minulosti inému deju, používa predminulý čas č. 1 *trapassato prossimo* (TP)¹ alebo predminulý čas č. 2 *trapassato remoto* (TR)². Odlišnosti v ich používaní sa budeme snažiť priblížiť.

Predčasnosť v minulosti sa najčastejšie vyjadruje pomocou času TP, ktorý používame pri minulom deji zavŕšenom, ako i nezavŕšenom, napr.

8. *Mi bastò quel poco che avevo sentito da Nuto...* (Pavese).

(*Stačilo mi to málo, čo som počul od Nuta...*).

9. *Dopo che il Corriere della Sera aveva annunciato 50000 lire di incasso, i giornali scrissero...* (Corriere della Sera).

(*Ked' Corriere della Sera oznámili zisk 50000 lír, noviny napísali...*).

10. *Quando le incontrai, esse si erano già da tempo dedicate a quel problema* (Sensini).

(*Ked' som ich stretol, ony sa tomu problému už dávno venovali*).

V taliančine však môžeme vyjadriť predminulý dej aj pomocou spomínaného TR, i keď tento spôsob je v súčasnom jazyku veľmi zriedkavý. Platí, že čas TR môžeme použiť iba vo vedľajších vetách časových, ktoré vyjadrujú minulý dej zavŕšený a vo vzťahu k dávnominulému času *passato remoto* (PR)³. V hlavnej vete musí byť vtedy vždy PR:

¹ *Trapassato prossimo* (TP) – vyjadruje dej minulý, ktorý sa skončil pred iným minulým dejom vyjadreným niektorým z minulých časov. Používa sa predovšetkým vo vedľajších vetách a dej, ktorý vyjadruje, môže byť jednorazový, opakujúci sa, trvajúci krátku alebo dlhú dobu. Je tvarom zloženým; tvorí sa pomocou tvarov imperfekta pomocných slovies *avere* alebo *essere* a minulého prídastia.

² *Trapassato remoto* (TR) – vyjadruje dej minulý, ktorý sa skončil, resp. prebehol pred iným minulým dejom vyjadreným časom *passato remoto*. Používa sa len vo vedľajších vetách časových. Je tvarom zloženým; tvorí sa pomocou tvarov *passato remoto* pomocných slovies *avere* alebo *essere* a minulého prídastia.

³ *Passato remoto* (PR) – minulý čas dokončený, vyjadrujúci dej v čase vzdialenom alebo blízkom, ktorý však nemá žiadny vzťah k prítomnosti ani vplyv na prítomnosť, alebo dej, ktorý sa odohral v minulosti bez nášho citového vzťahu k nemu. Ide o tvar jednoduchý, ktorý prevažuje v písanom prejave.

11. *Quando avemmo vuotato le nostre tazzine, l'Arciprete cominciò a parlarmi del paese* (Levi).
(*Ked' sme vyprázdnili svoje šálky, kňaz mi začal rozprávať o krajine.*)

V súčasnej hovorenej podobe jazyka (častočne i v písanej forme, najmä ak ide o hovorový štýl) na vyjadrenie predminulého deja používa taliančina *passato prossimo* (PP)⁴, napr.

12. *Quando sono tornato a casa, abbiamo guardato un bel film alla tv* (Consonni et al.).
(*Ked' som sa vrátil domov, pozreli sme si dobrý film v televízii.*)

V slovenčine i taliančine môžeme minulý dej uskutočnený pred iným minulým dejom vyjadriť určitými slovesnými tvarmi (explicitná forma), ale aj neurčitými slovesnými tvarmi (implicitná forma).

Pri porovnávaní obidvoch jazykov sme zistili, že taliančina disponuje viacerými možnosťami, ako vyjadriť predčasnosť v minulosti neurčitými slovesnými tvarmi než slovenčina. Ten najvýraznejší rozdiel však vidíme práve v samotnom využití a uplatnení implicitnej formy v obidvoch jazykoch. Kým v taliančine je používanie neurčitých slovesných tvarov bežnou súčasťou každodenného jazyka, v slovenčine to tak nie je. V našom jazyku má svoje majoritné miesto používanie určitých slovesných tvarov, a tak nedochádza k častému kráteniu vedľajších viet.

V slovenskom jazyku môžeme vyjadriť predčasný dej (aspoň potenciálne) pomocou činného prídastia minulého, ktoré sa však tvorí len z dokonavých sloves:

13. *Ozval sa vystúpivší z radu.* (*Ozval sa ten, ktorý vystúpil z radu.*)

Predčasný dej implicitnou formou môžeme vyjadriť potenciálne prechodníkom:

14. *Urobiac si všetky úlohy, išiel pozerat' televíziu.* (*Ked' si urobil všetky úlohy, išiel pozerat' televíziu.*)

Pri príklade č. 14 chceme upozorniť, že sme použili prechodník dokonavého slovesa, pretože len ním je možné vyjadriť predčasnosť. Prechodníkom nedokonavého slovesa totiž môžeme dosiahnuť iba vyjadrenie minulého deja, ktorý zároveň prebiehal s iným minulým dejom, teda nie predčasnosť, napr.

⁴ Passato prossimo (PP) – minulý čas dokonavý, vyjadrujúci skončený jednorázový dej, ktorého následky pretrvávajú v prítomnosti. Taktiež sa ním vyjadruje stav, ktorý sa zrealizoval v minulosti a naďalej pretrváva. Ide o tvar zložený, ktorý sa tvorí pomocou sloves *avere* alebo *essere* v tvare „presente“ a minulého prídastia významového slovesa.

15. *Pišuc si úlohy, počúval som rádio. (Pri písaní úloh som počúval rádio.)*

Pri komparácii slovenský jazyk – taliansky jazyk pozorujeme chýbajúcu kategóriu slovesného aspektu v taliančine aj pri implicitných formách.

Tým, že taliančina nepozná pojem dokonavé a nedokonavé slovesá, nemôžeme ani uvažovať takým spôsobom, akým sme uvažovali v slovenčine, že na vyjadrenie predčasnosti budeme vytvárať prechodník dokonavého slovesa. V taliančine funguje úplne iný systém, podobný tomu, s ktorým sa stretávame aj pri vyjadrení minulosti explicitnou formou. To, čo slovenčina vyjadruje slovesným vidom (*písal – napísal*), taliančina rieši dvoma minulými časmi, použitím dvoch odlišných určitých slovesných tvarov (*scriveva – ha scritto*). A pretože talianske slovesá nevystupujú v binárnom protiklade, nie je možné hovoriť o žiadnej vidovej opozícii (korelácii). Z toho potom vyplýva, že na vyjadrenie paralelne prebiehajúceho minulého deja a predčasne uskutočneného minulého deja sa nemôže použiť jeden a ten istý prechodník. Svedčia o tom aj príklady, na základe ktorých na vyjadrenie predčasnosti v minulosti používa taliančina prechodník minulý, a nie prechodník prítomný.

Príklady na vyjadrenie predčasnosti pomocou minulého prechodníka (*gerundio passato – GP*)⁵:

16. *Il direttore, non avendo saputo resistere a quella osservazione, ritornò sul podio* (Corriere della Sera).
(*Dirigent, keďže nevedel odolať tej poznámke, vrátil sa na pódium.*)

Taliančina na vyjadrenie predčasného deja v minulosti veľmi často používa aj minulý infinitív (*infinito passato – IP*)⁶ v predložkovej konštrukcii:

17. *Dopo averlo visto, cercavo di fuggire* (La Repubblica).
(*Keď som ho uvidela, snažila som sa utiecť.*)

Ďalším spôsobom, ako vyjadriť predčasnosť v minulosti, je použitie prídavia minulého (*participio passato – P*)⁷, napr.

⁵ Gerundio passato (GP) – zložený tvar nazývaný aj „gerundio composto“, ktorý sa tvorí pomocou sloves *avere* alebo *essere* v tvare „gerundio semplice – gerundio presente“ a minulého prídavia významového slovesa.

⁶ Infinito passato (IP) – zložený tvar nazývaný aj „infinito composto“, ktorý sa tvorí pomocou sloves *avere* alebo *essere* v tvare „infinito semplice – infinito presente“ a minulého prídavia významového slovesa.

⁷ Participio passato (P) – prídavie minulé sa používa k tvoreniu zložených slovesných tvarov; jeho samostatné použitie v slovesnom význame vyjadruje predčasnosť.

18. *Aperto il testamento, tutti rimasero stupiti per la generosità dello zio morto* (Consonni et al.).
(*Ked' otvorili závet, všetci zostali veľmi prekvapení štedrosťou mŕtveho strýka.*)

V závere chceme už len zosumarizovať zistenia, z ktorých jednoznačne vyplýva, že v otázke používania predminulého času je taliančina omnoho konzervatívnejšia a dodržiava silné jazykové konvencie. Výskyt predminulého času v taliančine je živým javom v hovorovom jazyku, krásnej literatúre i žurnalistických textoch, kým v slovenčine sa prejavuje prevažne už len v umeleckom štýle, prípadne v nárečiach. Rovnako môžeme skonštatovať, že taliansky jazyk je veľmi bohatý vo výbere a používaní neurčitých slovesných tvarov. Naopak slovenčina využíva vo väčšej miere už spomínanú explicitnú formu, o čom svedčí aj preklad talianskych viet. V obidvoch jazykoch však platí, že k vyjadreniu predčasnosti implicitnou formou môže dôjsť iba vtedy, ak sa podmet vedľajšej vety zhoduje s podmetom vety hlavnej.

LITERATÚRA

- BERRETTA, Monica: Sul sistema di tempo, aspetto e modo nell'italiano contemporaneo. In: *Linee di tendenza dell'italiano contemporaneo*. Lugano: s. n., 1991, s. 135 – 153.
- BERTINETTO, Pier Marco: Parte prima: Il sintagma verbale. I. Il verbo. In: Renzi, L. – Salvi, G. – Cardinaletti, A.: *Grande grammatica di consultazione*. II. I sintagmi verbale, aggettivale, avverbiale. La subordinazione. Bologna: Società editrice il Mulino, 1991, s. 13 – 161.
- DVONČ, Ladislav: *Dynamika slovenskej morfológie*. Bratislava: Veda, 1984. 120 s.
- Finder. *Dizionario italiano-ceco*. 1. vyd. Olomouc: FIN PUBLISHING, 2001. 1343 s.
- FERENČÍKOVÁ, Adriana: Časové podradňovacie súvetie v slovenských nárečiach. Bratislava: Veda, 1986. 136 s.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Sémantické a pragmatické aspekty koherencie textu. Praha: ČSAV, 1983. 149 s.
- HORÁK, Emil: Predminulý čas v slovenčine. *Slovenská reč*, 29, 1964, s. 286 – 298.
- HORÁK, Gejza: K problému predminulého času v slovenčine. *Slovenská reč*, 22, 1957, s. 342 – 352.
- HORÁK, Gejza: Slovesné kategórie osoby, času, spôsobu a ich využitie. Bratislava: Veda, 1993. 176 s.
- HORECKÝ, Ján: Miesto antepreterita v sústave slovesných tvarov v slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 18, 1967, s. 77 – 79.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1982. 272 s.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988. 232 s.
- PAULINY, Eugen: *Slovenská gramatika*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1981. 323 s.
- RUŽIČKA, Jozef: Činné prídastie minulé. *Slovenská reč*, 22, 1957, s. 205 – 225.
- RUŽIČKA, Jozef: O používaní prechodníkov. *Slovenská reč*, 21, 1956, s. 282 – 293.
- SENSINI, Marco: *La grammatica della lingua italiana*. 6. vyd. Milano: Arnoldo Mondadori Editore, 2003. 728 s.
- SERIANNI, Luca, DELLA VALLE, Valeria, PATOTA, Giuseppe: *Lingua italiana*. 10. vyd. s. 1.: Archimede Edizioni, 1996. 459 s.

Martin Pukanec

HIERACHICKÁ KLASTROVÁ ANALÝZA PRASLOVANSKEJ LEXIKY V NÁREČIACH SLOVENSKÝCH KMEŇOV

PUKANEC, M.: Hierarchical Cluster Analysis of Proto-Slavic Lexis of Slovak Tribes's Dialects. Slovenská reč, 73, 2008, No. 3, pp. 155 – 165. (Bratislava)

According to modern historiography, around the year 1000, the northern Hungarian duchy with its capital in Nitra was divided into four parts which can be predicted with more or less certainty as direct descendants of tribes both within and beyond the Great Moravian Empire: Nitra, Hont, Váh, Boršod, and, in addition, in the very eastern part of today's Slovak Republic, there was a tribe which was not the part of Nitra Duchy. The consideration of tribes is important. A tribe speaks a dialect. However, the division of Slovakia was probably more complicated and on the basis of both genealogical and linguistic research we have to accept at least seven tribes and dialects in Slovakia around the year 1000. This division is supported also by the research of Proto-Slavic lexis in Old Slovak. The paper deals with hierarchical cluster analysis of this lexis and offers a solution to the genealogical problem of Slovak language. According to it, Old Slovak can be divided into eastern and west-central parts. The question naturally arises whether this approach can be regarded as methodologically correct.

V našom článku *Slovenská lingvogenéza z postpozitívistickej perspektívy* (2006, s. 380) sme uviedli, že približne k roku 1000 musíme na slovenskom území predpokladať minimálne sedem nárečí kmeňov: nárečia záhorské a zvyšné západoslovenské, severostredoslovenské, gemerské a zvyšné juhostredoslovenské, ako aj západné a východné východoslovenské. Vychádzajúc z výskumu R. Krajčoviča (pozri napr. mapky 1974, s. 320, 324) sme k tomu uviedli niektoré doklady z hláskoslovnia a tvrdili sme, že takéto delenie Slovenska na sedem nárečových skupín potvrdzuje aj náš výskum praslovanskej lexiky spolu s historickými a genealogickými faktmi.

V prípade historických a genealogických faktov sa opierame o najnovší výskum J. Steinhübla, ktorý delí slovenské územie na juhozápadnú *Nitru*, k nej na východe príslušný *Hont*, *Váh* na severozápade a *Boršod* na východe Slovenska a do dnešnej Slovenskej republiky patrí aj západná časť *Uhu* (pozri mapu 2004, s. 202).

J. Lukačka, popredný slovenský genealóg a mediavelista, uvádza v *Zemplíne* rod Bogat-Radvanovcov, ktorý mal podobne ako ďalšie tri významné rody na území dnešnej Slovenskej republiky (Poznanovci s majetkami na západnom Slovensku, Hontovci s majetkovou držbou v južných regiónoch stredného Slovenska a Miškovci s majetkami v Gemeri a hlavne v Boršode) preduhorský pôvod. Rovnako ako tieto tri rody bol nemaďarského pôvodu, jeho majetková držba bola veľmi rozsiahla a charakterizovaná ako „hereditarium“, t. j. dedičný rodový majetok (2002, s. 21).

Keďže v Zemplíne bol významný preduhorský rod Bogat-Radvancov, môžeme hypoteticky predpokladať, že sa tu nachádzalo kmeňové kniežatstvo. Zemplín je navyše jedným z najstarších komitátov (jeho vznik môžeme datovať do 11. storočia) a viaže sa k nemu aj povest' Anonyma o tom, že tam sídlil vojvoda, vládca Laborec. Tento Laborec, ktorému domácim jazykom vraveli Duka, mal vraj utekať z hradu Laborec do hradu Zemplín a keď ho Maďari obesili pri rieke, nazvali ju Laborec (pozri Pražák, 1988, s. 199). Hradisko v Zemplíne slúžilo svojmu účelu dokázateľne už v 9. storočí (Uličný, 2001, s. 678).

Nárečia Hontu, kde vládol vojvoda Hont, voláme *hontianska praslovanská nárečová oblasť*. V prípade nárečí Váhu, ktorý spomína listina biskupstva pražského z roku 1086, „provincia, cui Uuag nomen est“ (Chaloupecký, 1923, s. 185 – 186), nazývame ich *vážska praslovanská nárečová oblasť*.

Nárečia Steinhüblovej Nitry musíme na základe jazykovedného výskumu deliť podrobnejšie. Na jej západe bola *záhorská praslovanská nárečová oblasť*, ktorá bola súčasťou Pomoravia a vyčleňujeme z nej okrem vlastnej *nitrianskej praslovanskej nárečovej oblasti*, viažucej sa k územiau rodu Poznan ešte aj prechodný areál *turčianskej praslovanskej nárečovej oblasti*, pretože Turiec bol bezpochyby sídelným územím menšieho kmeňa, na ktorého čele bol náčelník, ešte v dobe panovania Pribinu (pozri Štefanovičová, 1989, s. 77 – 79; Marsina, 1992, s. 8). Navyše L. Vrtel' spomína ako opory uhorského kráľa Štefana okrem rodu Poznan v Ponitří, Hont v Poiplí a Radvan v Zemplíne aj rod Diviak na hornej Nitre a v hornom Turci (2003, s. 31, 41). Územie Diviakovcov, ktorí boli podľa systému mien v príbuzenstve s Hontovcami-Poznanovcami, mohlo mať istú samostatnosť, čomu môže nasvedčovať napríklad neprítomnosť typu *salo* v nárečí Turca a hornej Nitry. Typ *salo* je rozšírený v Honte, Novohrade, vo Zvolene, Liptove a na Orave (Pauliny, 1977, s. 84; Matejčík, 1997, s. 25). Staré doklady miestnych názvov sa zdajú svedčiť, že typ *salo* bol aj v Tekove a Nitre, ba v miestnych menách aj ďalej na západ (pozri Stanislav, 1967, s. 360), ale na území Diviakovcov sa zrejme vôbec nenachádzal. Jazykovým osobitostiam turčianskeho a hornonitrianskeho nárečového areálu sa venuje v niektorých prácach A. Ferenčíková (pozri napr. 1998).

Z oblastí vymedzených J. Steinhüblom zostáva ešte Boršod. Z jazykového hľadiska ho musíme deliť minimálne na dve skupiny, ale nemáme na to dostatočnú mimojazykovú oporu. Prvú skupinu voláme *gemerská praslovanská nárečová oblasť* a druhú skupinu *spišská praslovanská nárečová oblasť*.

V Gemerí, ako sme už uviedli, mal rozsiahle majetky zrejme preduhorský rod Miškovcov. Navyše dnešný názov *Gemer* treba, ako dokladá Š. Ondruš, spájať s názvami ako *Gomerňa*, *Gomerovka*, *Gomoroviči*, ale aj *Gomel'*, *Gomel'-Sedlica*, *Gomel'skaja Ogorodnaja*, *Gomolino*, *Gomer-Gora* a iné, pričom ide o ten istý základ ako v slove *homola*, psl. **gomola*, t. j. o základ *gom-* rozšírený o ablautový sufix *-er*:

-or, resp. v likvidovej obmene -el: -ol (pozri 1980, s. 276 – 277). Antroponymum *Gomer* nachádzame na fólii 6' z *Cividského evanjeliára*. Nie je však zrejmé, či ide o šľachtica z nášho geografického priestoru, teda z priestoru dnešného Gemera. Na fólii 6' sa však nachádzajú aj mená *Rastisclao* a *Nitrabor* (pozri Ratkoš, 1964, s. 144), takže vylúčiť to, akceptujúc etymológiu Š. Ondruša, nemožno. Napríklad J. Stanislav však *Gomer* interpretuje ako *Goimirъ*, čiže má prislúchať južnému Slovanovi (pozri 1939/40, s. 143 – 144).

Najmenej pravdepodobnou je existencia Spiša, ktorý zahŕňa aj neskorší lesný komitát Šariš. V Tesálii sa nachádza viacero toponým, ktoré spája H. Kunstmann práve s týmto nami predpokladaným kmeňovým územím. Napríklad *Prešov* z predpokladaného **Prěš* či *Pereš* vidí v antickom ojkonym *Πειρεσία*. Meno *Levoča* k slovanskému *лѣвъ* „ľavý“ odvodzuje od názvu kraja *Λεβάχη*, resp. *Λεβάχοι*. Lebachoi boli, ako uvádza, bezpochyby Slovania. Spomína tiež, že *Levoča* bola centrom Spišského komitátu, latinsky *Comitatus Scepusiensis*, maďarsky *Szepesség*, nemecky *Zips*. Tento názov kraja považuje za etymologicky nejasný, no taktiež za tesálsky, vzťahujúci sa k oronymu *Σητιάς*. Napokon takto vidí aj spišské pohorie *Pieniny* v tesálskom *Πηνιός* (pozri 1996, s. 162 – 163). Z historického hľadiska nie je vylúčené, že Slovania zo Spiša mohli skutočne do Tesálie prísť. S Avarmi útočili na Byzanciu aj nositelia keramiky pražského typu, a to v páse tiahnucom sa od Čiech až po horné Potisie, ba i severnejšie. Kagan vyzýval k účasti na svojich vojenských ťaženiach dokonca aj pobaltských Slovanov, tým skôr mohol prikazovať svojim bližším susedom (Třeštík, 2001, s. 22). O Spiši a možných Levočanoch môžeme však uvažovať iba hypoteticky.

Vyčlenili sme teda sedem praslovanských nárečových oblastí na území dnešnej Slovenskej republiky: záhorskú, nitriansku, vážsku, hontiansku, gemerskú, spišskú a zemplínsku, pričom k nim pridávame ešte prechodný turčiansky areál. Ak budeme vychádzať zo synchronného lexikálneho výskumu slovenských nárečí z hľadiska lingvistickej geografie na základe dotazníka I (u nás 3 otázky) a predovšetkým dotazníka II (u nás 129 otázok), ktorý sa uskutočnil na materiáli zozbieranom v rokoch 1965 – 1970 a ktorý sme mali vďaka ochote dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra k dispozícii, môžeme praslovanskú lexiku v rámci týchto ôsmich oblastí rozdeliť približne takto:

otázka	záhor.	nitr.	tur.	hont.	váž.	gemer.	spíš.	zempl.
7.	chodník	chodník	chodník	chodník	chodník	chodník	chodník	pešník draška
14.	kameň	kameň	kameň	kameň	skala	skala	kameň	kameň
28.	hádzať	hádzať	hádzať	lúčať	hádzať	lúčať	rúčať	metať
34.	kalný	kalný	mútny	kalný	mútny	mútny	mútny	zachodiť
40.	zapadať	zapadať	zapadať	zapadať	zapadať	zapadať	zachodiť	červené nebo
41.	zora	zora	zora	zora	zora	zora	tieň	tieň
42.	tieň	tieň	tôňa	tôňa	tôňa	chladok	tieň	chmára
44.	mrak	mrak	mrak	mrak	chmára	mrak	chmára	
	oblak	oblak	oblak	oblak		oblak		
47.	zlý čas (chvíľa)	zlý čas (chvíľa)	zlý čas (chvíľa)	zlý čas (chvíľa)	pľuta	zlý čas (chvíľa)	pľuta	pľuta
49.	vichrica	vichrica	vichrica	vichrica	vichrica	vichrica	vichrica	búrka
	vetrica	vetrica	vetrica	vetrica	vetrica	vetrica	vetrica	
52.	pršať	pršať	pršať	pršať	pršať	dážď padá	dážď padá	dážď padá
55.	mrholiť	mrholiť	mrholiť	mrholiť	mrholiť	mrholiť	mrholiť	kropiť rosiť
56.	krúpy	ľadovec	ľadovec	búrka	kamenec	hrad	hrad	kamenec
58.	barina	barina	barina	mláka	mláka	mláka	mláka	mláka
	kaluž	kaluž	kaluž					
73.	mlieč	púpava	púpava	púpava	púpava	púpava	púpava	púpava
84.	chrpa	sinokvet	nevädza	nevädza	nevädza	modračka	modračka	kúkoľ
95.	kopriva	žihľava	žihľava	prhľava	žihľava	prhľava	kopriva	kopriva
98.	voňať	voňať	voňať	voňať	voňať	páchnuť	páchnuť	páchnuť
99.	malina	malina	černica	malina	černica	černica	černica	černica
	ostružina	ostružina		ostružina				
118.	živica	živica	smola	smola	smola	smola	smola	smola
125.	borovica	borovica	borovica	borovica	sosna	sosna	sosna	sosna
130.	hora	hora	hora	hora	hora	hora	les	les
133.	zoťať	zoťať	zoťať	zoťať	zoťať	zoťať	zrubáť	zrubáť
134.	zrezať	spiliť	spiliť	spiliť	spiliť	spiliť	zrezať	zrezať
142.	tekvica	dyňa	dyňa	dyňa	dyňa	dyňa	dyňa	tekvica
147.	kopať	kopať	kopať	kopať	kopať	klepať	klepať	klepať
153.	hlúb	hlúb	hlúb	koreň	koreň	hlúb	hlúb	hlúb
189.	kočka	kočka	mačka	mačka	mačka	mačka	mačka	mačka

otázka	záhor.	nitr.	tur.	hont.	váž.	gemer.	spíš.	zeml.
196.	d'ateľ	d'ateľ	d'ateľ	d'ateľ	d'ateľ	d'ateľ	žlna	žlna
206.	pitvať	pitvať	pitvať	pitvať	pitvať	pitvať	pitvať	očistiť a iné
212.	rosnička	rosnička	rosnička	rosnička	rosnička	žaba	žaba	žaba
218.	plaziť	plaziť	plaziť	plaziť	plaziť	plaziť	ťahať sa	ťahať sa
219.	uštipnúť	uštipnúť	uštipnúť	uštipnúť	uštipnúť	ukusnúť	ukusnúť	ukusnúť
220.	dažd'ovka	dažd'ovka	dažd'ovka	dažd'ovka	dažd'ovka	hlista	hlista	hlista
225.	červík	červík	červík	červík	červík	iskat'	iskat'	iskat'
243.	hl'adat'	hl'adat'	hl'adat'	iskat'	iskat'	kura	kura	kura
249.	slepka	slepka	slepka	slepka	slepka	podložok	podložok	podkladok
256.	podkladok	podložok	podložok	podložok	podložok	liahnúť	liahnúť	vyjsť
266.	páperie	páperie	páperie	páperie	páperie	mach	mach	vychodiť
267.	brko	brko	brko	brko	pero	pero	pero	mach
269.	driapať	driapať	párať	párať	párať	párať	párať	párať
272.	držať	držať	držať	držať	držať	trímať	trímať	trímať
278.	dobytok	dobytok	statok	statok	statok	statok	statok	statok
281.	lichva	lichva	jalovica	jalovica	telica	jalovica	telica	telica
289.	jalovica	jalovica	paprča	paprča	ratica	ratica	ratica	ratica
291.	paprča	paprča	chvost	chvost	chvost	chvost	chvost	chvost
295.	chvost	chvost	klat'	klat'	klat'	boriť	trkať	trkať
297.	chovať	chovať	chovať	chovať	chovať	chovať	chovať	trímať
298.	krímiť	krímiť	krímiť	krímiť	krímiť	krímiť	krímiť	hodovať
300.	plznúť	plznúť	plznúť	plznúť	lieniť sa	lieniť sa	lieniť sa	lieniť sa
303.	drhnúť	drhnúť	drhnúť	drhnúť	dáviť sa	drhnúť	dáviť sa	dáviť sa
326.	strečkovať	strečkovať	strečkovať	strečkovať	bzikať a iné	bzikať a iné	dáviť sa	bzikať a iné
332.	paholok	paholok	paholok	sluha	paholok	sluha	bzikať a iné	sluha
340.	česák	česák	česák	česák	česák	česák	sluha	sluha
350.	úhor	úhor	prieloh	prieloh	prieloh	prieloh	hřebeň	hřebeň
361.	vláčiť	brániť	brániť	brániť	brániť	brániť	prieloh	prieloh
376.	kosák	kosák	kosák	kosák	kosák	brániť	brániť	brániť
386.	obilie	obilie	obilie	obilie	obilie	srp	srp	srp
389.	zbožie	zbožie	zbožie	zbožie	zbožie	statie	zmo	zmo
	jačmeň	jačmeň	jačmeň	jačmeň	jačmeň	jarec	jarec	jarec

otázka	záhor.	nitr.	tur.	hont.	váž.	gemer.	spiš.	zempl.
391.	raž	raž	raž	raž	žito	žito	žito	žito
392.	žito	žito	žito	pšenica	pšenica	pšenica	pšenica	pšenica
397.	hrst'ovať	zberať	zberať	zberať	zberať	zberať	zberať	zberať
400.	klas	klas	riasa	klas	riasa	riasa	riasa	klas
428.	stoh	kozol	stoh	stoh	stoh	stoh	stoh	bradlo
455.	trhať	trhať	trhať	trhať	trhať	trhať	trhať	brať
472.	praslica	praslica	kúdel'	praslica	kúdel'	kúdel'	kúdel'	ťahať
506.	pavúz	pavúz	žrd'	žrd'	žrd'	pavúz	pavúz	kúdel'
520.	nasad	oplen	oplen	oplen	oplen	nasad	nasad	pavúz
524.	lúkoť	bahor	bahor	bahor	bahor	bahor	bahor	nasad
545.	bič	bič	bič	bič	bič	bič	bič	bahor
549.	plesknúť	plesknúť	plesknúť	plesknúť	puknúť	puknúť	puknúť	batoh
593.	sieň	pitvor	pitvor	pitvor	pitvor	puknúť	puknúť	puknúť
597.	kadiť	kadiť	kadiť	kadiť	kadiť	priklet	priklet	priklet
	dymiť sa	dymiť sa	dymiť sa	dymiť sa	dymiť sa	kadiť sa	kúriť sa	kúriť sa
638.	tešla	tešla	topor	topor	topor	dymiť sa	topor	kresáčka
653.	izba	izba	izba	chyža	izba	chyža	chyža	chyža
653.	dom	dom	dom	dom	dom	dom	dom	chyža
719.	kvasnice	kvasnice	droždie	droždie	droždie	droždie	droždie	droždie
732.	otrusinky	otrusinky	otrusinky	otrusinky	otrusinky	otrusinky	otrusinky	otrusinky
748.	hladný	hladný	hladný	hladný	hladný	hladný	hladný	lačný
752.	hľtať	hľtať	hľtať	hľtať	hľtať	hľtať	lkať	lkať
	prežrieť	prežrieť	prežrieť	prežrieť	prežrieť	prežrieť	prežrieť	prežrieť
772.	mlsný	maškrtný	maškrtný	maškrtný	maškrtný	maškrtný	maškrtný	lakotný a iné
804.	kýbeľ	kýbeľ	vedro	vedro	vedro	vedro	vedro	vedro
812.	brznuté	brznuté	kyslé	kyslé	kyslé	kyslé	kyslé	kyslé
820.	syr	syr	tvaroh	tvaroh	tvaroh	tvaroh	tvaroh	syr
824.	chlíp	srsť	srsť	srsť	srsť	srsť	srsť	srsť
	štetina	škuty	škuty	škuty	škuty	škuty	škuty	škuty
903/4.	horný/dolný	horný/dolný	horný/dolný	horný/dolný	vyšný/nížny	vyšný/nížny	vyšný/nížny	horný/dolný
965.	rozprávka	rozprávka	rozprávka	rozprávka	rozprávka	prípovedka	prípovedka	prípovedka
968.	čarovateľ	veštiť	veštiť	veštiť	veštiť	veštiť	vražiť	prorokovať
980/1.	hádať	dedo/baba	starý/stará	starý/stará	starý/stará	starý/stará	dedo/baba	dedo/baba

otázka	záhor.	niitr.	tur.	hont.	váž.	gemer.	spiš.	zeml.
998.	paholok	mládenec	mládenec	mládenec	mládenec	parobok	parobok	parobok
1001.	nechať	nechať	nechať	nechať	nechať	nechať	ochabiť	ochabiť
1029.	chovať	pestovať	varovať	varovať	varovať	varovať	baviť	baviť
1059.	hrob	hrob	hrob	hrob	hrob	hrob	hrob	dul
1077.	jama	jama	jama	jama	jama	jama	jama	zimná
1078.	studená	studená	studená	studená	studená	zimná	zimná	zimná
1079.	vlažná	vlažná	vlažná	vlažná	vlažná	letná	letná	letná
1080.	vriaca	horúca	horúca	horúca	horúca	horúca	horúca	horúca
1080.	špina	špina	špina	špina	brud	brud	brud	brud
1087.	nemocný	chorý	chorý	chorý	chorý	chorý	chorý	chorý
1091.	vracať	vracať	vracať	vracať	vracať	vracať	vracať	vracať
	grcať	grcať	grcať	grcať	grcať	grcať	grcať	grcať
	dáviť	dáviť	dáviť	dáviť	dáviť	dáviť	dáviť	dáviť
1099.	bláznivý	bláznivý	bláznivý	bláznivý	bláznivý	bláznivý	bláznivý	bláznivý
1102.	stonať	stonať	stonať	stonať	stonať	stonať	stonať	stonať
1104.	modrina	modrina	modrina	modrina	modrina	sinka a iné	sinka a iné	sinka a iné
1107.	pľuzgier	pľuzgier	pľuzgier	pľuzgier	pľuzgier	pľuzgier	pľuzgier	pľuzgier
1112.	hnoj	hnoj	hnoj	hnoj	hnoj	hnoj	hnoj	hnoj
	hnis	hnis	hnis	hnis	hnis	hnis	hnis	hnis
1126.	plešina	plešina	plešina	plešina	plešina	plešina	plešina	plešina
1129.	obočie	obočie	obočie	obočie	obočie	obrvy	obrvy	obrvy
1137.	mihalnice	mihalnice	mihalnice	mihalnice	mihalnice	mihalnice	mihalnice	mihalnice
1145.	strapatý	strapatý	strapatý	strapatý	strapatý	strapatý	strapatý	strapatý
1146.	kudrnatý	kučeravý	kučeravý	kučeravý	kučeravý	kučeravý	kučeravý	kučeravý
		brčkavý	brčkavý	brčkavý	brčkavý	brčkavý	brčkavý	brčkavý
1149.	šedivý	šedivý	šedivý	šedivý	šedivý	šedivý	šedivý	šedivý
1151.	prst	prst	prst	prst	palec	palec	palec	palec
1160.	členok	členok	členok	členok	členok	členok	členok	členok
1161.	krívať	krívať	krívať	krívať	krívať	krívať	krívať	krívať
1166.	tľstnúť	tľstnúť	tľstnúť	tľstnúť	tľstnúť	tľstnúť	tľstnúť	tľstnúť
1174.	vedieť	vedieť	vedieť	vedieť	vedieť	vedieť	znáť	znáť
1177.	silný	silný	silný	mocný	mocný	mocný	mocný	mocný
1179.	zlý	zlý	zlý	zlý	zlý	planý	planý	planý
1186.	sprostý	sprostý	sprostý	sprostý	sprostý	sprostý	hlúpy	hlúpy
	sem	sem	sem	sem	sem	sem	tu	tu

Samozrejme, že praslovanskosť niektorých slov je sporná a takisto areálové začlenenie väčšiny slov nie je celkom jednoznačné, ale na základe týchto údajov sme pre hierarchickú klastrovú analýzu schopní zostaviť takúto maticu nepodobnosti (tzv. dissimilarity matrix):

	záhor.	nitř.	tur.	hont.	váž.	gerner.	spiš.	zempl.
záhor.	X	27	45	51	67	86	101	112
nitř.	27	X	25	33	53	73	104	113
tur.	45	25	X	18	28	52	89	104
hont.	51	33	18	X	31	47	88	103
váž.	67	53	28	31	X	39	68	86
gerner.	86	73	52	47	39	X	46	68
spiš.	101	104	89	88	68	46	X	28
zempl.	112	113	104	103	86	68	28	X

V tabuľke nájdeme najmenšiu disimilaritu, najmenší počet rozdielov a tieto nárečia spojíme. V našom prípade sú to nárečia turčianske a hontianske (18 rozdielov). Po ich spojení hľadáme druhú najmenšiu disimilaritu, pričom sa do úvahy berie vždy menšie číslo z dvojice predtým spojených nárečí. V našom prípade to budú nitrianske a turčiansko-hontianske nárečia (25 rozdielov) a takto budeme pokračovať až do konca.

Celkový výsledok hierarchickej klastrovej analýzy je tento:

1. chronologická úroveň: praslovanský základ slovenčiny.
2. chronologická úroveň: oddeľujú sa na jednej strane západostredoslovenské nárečia a na strane druhej východoslovenské nárečia.
3. chronologická úroveň: zo západostredoslovenských nárečí sa oddeľujú gemerské nárečia.
4. chronologická úroveň: západostredoslovenské nárečia bez gemerských sa členia na juhozápadoslovenské a vážske a východoslovenské nárečia na spišské a zemplínske.
5. chronologická úroveň: juhozápadoslovenské nárečia sa ďalej delia na centrálnu a záhorsku.
6. chronologická úroveň: centrálnu nárečia sa rozdeľujú na nitrianske a turčiansko-hontianske.
7. chronologická úroveň: turčiansko-hontianske nárečia sa ešte ďalej členia na hontianske a turčianske.

Ak berieme do úvahy, že Turiec bol bezpochyby sídelným územím kmeňa, na ktorého čele bol náčelník, niekedy na prelome 8. – 9. storočia a turčianske nárečia sa mali osamostatniť až v 7. chronologickej úrovni, môžeme delenie praslovanských nárečí starej slovenčiny na osem skupín posunúť z roku 1000 viac do minulosti.

Celkový historický nákres vyplývajúci z uvedených výsledkov a predpokladu, že každý kmeň hovorí nejakým jazykom, by mohol vyzerat' tak, že v dobe panovania Pribinu v Nitre vládlo nejaké knieža v Turci a asi aj v Honte a zväzky medzi týmito tromi kniežatami boli užšie ako zväzky s Pomoravím. Práve tri panstvá týchto kniežat by potom tvorili druhú alebo dolnú severnú, naddunajskú Moravu, ktorú, ako je všeobecne známe, odvodzujeme zo staroslovienskeho duálu *vyšnii Moravě*, z dvojtvary Marhari s 11 hradmi – Merehani s 30 hradmi z Geografa Bavorského a zo zachovaného označenia pre Nitriansko zo 16. storočia *Nieder Merhern*. To, že záhorská praslovanská nárečová oblasť je týmto trom oblastiam bližšia než vážska a gemerská, by mohlo byť dôkazom, že Váh a Gemer súčasťou dolnej Moravy neboli. Váh a Gemer sa mohli líšiť od dolnej Moravy aj kultúrne a nábožensky. Ak zoberieme do úvahy predpoklad V. Šmilauera, že názvoslovie sa vytváralo až v 10. a 11. storočí (pozri Šmilauer, 1966, s. 153), Váh a najmä Gemer nemuseli pred týmto obdobím plnohodnotne prijať kresťanstvo. Dokladom je názov *villa Modly* na hranici územia Diviakovcov a kmeňa Váh a najmä jedinečný gemerský panteón bohov, oronymá pri obci Chrámec: *Paganwar*, *Mogoswarhygh* a *Purunwar* (pozri viac Horváthová, 1990, s. 154). Spiš so Zemplínom súčasťou dolnej Moravy neboli určite.

Úlohou tohto článku nie je vytvárať rôzne interpretácie najstarších dejín Slovenska. Podávame tu iba jednu z viacerých možností riešenia predhistorického vývinu slovenčiny. Je známe, že A. Habovštiak najstaršiu slovenčinu delil na juhozápadnú a severovýchodnú a R. Krajčovič na západovýchodnú a strednú. Nám výsledky analýzy ukázali, že ju treba deliť na západostrednú a východnú. Štatistika je presný súčet nepresných čísel, preto aj výsledky nášho lexikálno-štatistického výskumu sú presné, ale nemusia také byť údaje v ňom. Nie sú ani vyčerpávajúce a spochybníť možno aj správnosť metódy klastrovej analýzy. Vychádzali sme okrem toho z predpokladu, že slovenčina bola celok, ktorý sa potom delil na menšie časti, ale takýto predpoklad prostých diferenciácií jazykov nemožno v dnešnej historickej jazykovede prijímať bezvýhradne. Genetické stromy jazykov sú len geometrickými pomôckami, nie odrazom historickej skutočnosti.

Literatúra

FERENČÍKOVÁ, Adriana: Turčianske a hornonitrianske nárečia. In: *Studia Academica Slovaca* 27. Prednášky 34. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Ved. red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FIF UK 1998, s. 186 – 194.

HORVÁTHOVÁ, Emília: Reminiscencie na staroslovanské božstvá v slovenských prameňoch. In: *Studia Academica Slovaca*, 19, 1990, s. 151 – 164.

CHALOUPECKÝ, Václav: *Staré Slovensko*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1923. 424 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: *Slovenčina a slovanské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 328 s.

KUNSTMANN, Heinrich: Die Slaven. Ihr Name, ihre Wanderung nach Europa und die Anfänge der russischen Geschichte in historisch-onomastischer Sicht. Stuttgart: Franz Steiner Verlag 1996. 348 s. ISBN 3-515-06816-3.

LUKAČKA, Ján: Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku. Bratislava: Minor 2002. 154 s. + tabuľky. ISBN 80-901407-8-5.

MARSINA, Richard: Poloha a rozloha Veľkej Moravy. In: Slavica Slovaca, 27, 1992, č. 1, s. 4 – 14.

MATEJČÍK, Ján: Južnoslovanské hláskové paralely v strednej slovenčine. In: Zborník Spolku vojvodinských slovakistov 14 (1992). Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov 1997, s. 23 – 32.

ONDRUŠ, Šimon: Pôvod názvov slovenských vrchov, hradov a stolíc. In: Studia Academica Slovaca 9. Bratislava: Alfa 1980, s. 261 – 283.

PAULINY, Eugen: Staré prevrstvovanie nárečia v severných stredoslovenských stolicích. In: Jazykovedné štúdie 14. O pôvode a najstaršom vývine slovenčiny. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1977, s. 82 – 92.

PRÁŽÁK, Richard: Legendy a kroniky koruny uherské. Praha: Vyšehrad 1988. 392 s.

PUKANEC, Martin: Slovenská lingvogenéza z postpozitívistickej perspektívy. In: Slovenská reč, 71, 2006, č. 6, s. 377 – 381.

RATKOŠ, Peter: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964. 460 s.

STANISLAV, Ján: Pribinovi veľmoži. In: Linguistica Slovaca I/II, 1939/40, red. L. Novák, s. 118 – 150.

STANISLAV, Ján: Dejiny slovenského jazyka I. Úvod a hláskoslovie. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967. 712 s.

STEINHÜBEL, Ján: Nitrianske kniežatstvo. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied a Rak 2004. 576 s. ISBN 80-224-0812-3.

ŠMILAUER, Vladimír: Úvod do toponomastiky. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1966. 233 s.

ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana: Osudy starých Slovanov. Martin: Osveta 1989. 176 + 16 s.

TŘEŠTÍK, Dušan: Vznik Velké Moravy: Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791 – 871. Praha: Nakladatelství lidové noviny 2001. 384 s. ISBN 80-7106-482-3.

ULIČNÝ, Ferdinand: Dejiny osídlenia Zemplínskej župy. Michalovce: Zemplínska spoločnosť 2001. 760 s. ISBN 80-968579-1-6.

VRTEL, Ladislav: Osem storočí slovenskej heraldiky. Martin: Matica slovenská 2003. 296 s. ISBN 80-7090-691-X.

ŽIVOT AKO PERMANENTNÁ MOTIVÁCIA

FURDÍK, J.: Život so slovotvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin. Ed. M. Ološtiak – L. Gianitsová-Ološtiaková. 1. vyd. Košice: Vydavateľstvo LG 2005. 472 s.

Myšlienka o živote ako permanentnej motivácii – ktorú obrazne použil jeden z editorov predkladanej publikácie Martin Ološtiak – absolútne vystihuje slovenskej jazykovednej verejnosti známu a uznávanú osobnosť vedca – derivatológa, lexikológa a pedagóga prof. PhDr. Juraja Furdíka, CSc. Motivácia v najširšom zmysle slova sa u profesora Furdíka prejavovala predovšetkým v súvislosti so slovotvorbou ako zdôvodnenie existencie danej lexikálnej jednotky vytváraním paradigmatických aj syntagmatických vzťahov s inými jednotkami v lexikálnej zásobe. Teóriu slovotvornej motivácie zachytávajú viac-menej dve autorove práce: prvá Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie (1993) je súborom štúdií prezentovaných pôvodne časopisecky alebo vo forme príspevkov na vedeckých konferenciách; v roku 2004 vychádza posmrtno vydaná vysokoškolská učebnica Slovenská slovotvorba (Teória, opis, cvičenia), ktorú editorsky pripravil M. Ološtiak. V roku 2005 sa manželský tandem Lucia Gianitsová-Ološtiaková a Martin Ološtiak rozhodli pripomenúť a vydať menej dostupné autorove štúdie v predkladanej publikácii *Juraj Furdík: Život so slovotvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin*. Editori sa pritom snažili dodržať zásadu, aby sa vo výbere neopakovali štúdie z knihy Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie.

Samotnému výberu predchádza rozsiahla štúdia *Juraj Furdík – Homo linguisticus et paedagogicus*, v ktorej Martin Ološtiak predstavuje Juraja Furdíka ako človeka, vedca aj pedagóga. Ide o erudovaný portrét svedčiaci o detailnom poznaní problematiky slovo tvorby, slovo tvorného vývoja, lexikológie i všeobecnej jazykovedy v súbornom diele profesora Furdíka, hoci, ako uvádzajú editori, autorova pozostalosť obsahuje aj množstvo torzovitého materiálu, ktorý sa snažili uchovať v čo najpôvodnejšej podobe.

Publikácia je rozdelená do štyroch väčších tematických celkov: **I. SLOVOTVORBA, II. LEXIKOLÓGIA A „MOTIVATOLÓGIA“, III. O ŠTYROCH OSOBNOSTIACH SLOVENSKEJ JAZYKOVEDY, IV. Z RUKOPISNÝCH FRAGMENTOV**, pričom prvý tematický celok Slovo tvorba je ešte vnútorne seg-

mentovaný na štyri časti, a to: **1. Slovotvorný vývoj, 2. Medzi slovotvorbou a morfológiou, 3. Jednotlivé a všeobecné v slovotvorbe, 4. Počítačové a lexikografické spracovanie slovotvorby.**

V sekcii **Slovotvorný vývoj** prvého tematického bloku **SLOVOTVORBA** je ako prvá zaradená autorova pôvodne kandidátska dizertačná práca *Zo slovotvorného vývoja slovenčiny*, ktorá vyšla monograficky v r. 1971 pod rovnakým názvom, ale v redukovanej verzii, chýbajú v nej totiž tri kapitoly (*O súčasných smeroch slovotvorného výskumu, Tvorenie dejových substantív v štúrovskom období a matičné obdobie*). Až teraz, v predkladanom výbere vychádza autorova dizertácia na jednom mieste v kompletnej podobe. V práci sa venuje pozornosť vývinu tvorenia substantív patriacich do transpozíčného typu onomaziologickej kategórie spredmetnenie deja (napr. *čakanie, prirastok, pukot, mdloba*) v období od štúrovej kodifikácie po vznik ČSR, t. j. v rokoch 1843 – 1918. J. Furdík sledoval jednotlivé existujúce slovotvorné typy, ich vzájomný vzťah, konkurenciu, funkčnú diferenciáciu v jednotlivých vývinových štádiách a tvorenie neologizmov podľa daných slovotvorných typov. Autor vo svojom výskume použil štatistické metódy a metódu synchronných prierezov v sledovaných vývinových obdobiach, takže synchronia a diachronia sú v rovnováhe. Závbery sú nasledovné:

V štúrovej spisovnej slovenčine vykazovalo vysokú produktivitu predovšetkým tvorenie slovesných podstatných mien so slovotvorným vzorcom *Zv + -nie/-tie* (mimochodom, J. Furdík považuje slovesné podstatné mená za samostatnú lexému, nie za gramatický tvar slovesa), napr. *obávaňa, pripomenutja*. Slovesné substantíva boli synonymami takmer ku všetkým ostatným slovotvorným typom. Toto obdobie sa vo všeobecnosti vyznačovalo hromadením slovotvorných synonym bez vzájomnej funkčnej diferenciácie (napr. *zlom – zlomok – zlomka*).

V matičnom období nadobudol prevahu konverzný typ (v novšej Furdíkovej terminológii transflexný typ) tvorenia dejových substantív predovšetkým v odbornej terminológii, a to hlavne slovotvorné typy *Zv + -Rm* (*príchod*) a *Zv + -Rf* (*výplata, odpoveď*). Táto tendencia vychádzala z napodobňovania štruktúry českých derivátov. Produktívnym bol aj slovotvorný typ *Zv + -ka* (*oprávka, hádka* = hádanka). K menej produktívnym typom patril *Zv + -ok* (ako názov výsledku deja: *dodavok, odlivok* = odliatok). Okrem slovotvorných synonym bez stylistickej diferenciácie (*rozhovor – rozhovorka*) sa vytvárali aj rady substantív tvorených rozličnými príponami od rôznych motivantov, ale patriacich do totožnej onomaziologickej kategórie (*poznamenanie – poznámka – poznam – poznačka – zamietka – náznačina*).

Obdobie na rozhraní 19. a 20. storočia možno podľa autora označiť „za etapu ustáľovania vnútorných proporcií tohto čiastkového systému, kryštalizácie dominantných slovotvorných typov, vzájomnej funkčnej diferenciácie jednotlivých derivátov aj celých slovotvorných typov i za etapu, v ktorej sa niektoré slovotvorné typy

využívali s cieľavedomým estetickým zámerom“ (op. cit., s. 168), napr. slovotvorný typ *Zv + -(a)čka* v expresívnych derivátoch *kortešačka*, *kúpačka*, *vyzvrtačka* ako prejav ľudového jazyka v umeleckej próze. Ako najproduktívnejšie slovotvorné typy sa ustálili: *Zv + -nie/-tie* (*oklamanie*), konverzný typ *Zv + -Rm* (*oklam*) a sufixálny typ *Zv + -ot* (*jagot*, *šemerot*), ktorý sa uplatnil pri substantívach označujúcich zrakové alebo zvukové impulzy. Prehĺbila sa sémantická polysémickosť slovotvorného typu *Zv + -Rf*, čo znamenalo, že okrem pomenovania deja derivát vyjadroval napr. aj názov miesta deja (*prichyľa*), názov paciensa deja (*predloha*). Prvýkrát sa objavili názvy prostriedkov deja so štruktúrou *Zv + -(a)čka* (*mláťačka*). Autor porovnáva „životnosť“ a ne/produktívnosť jednotlivých slovotvorných typov s predchádzajúcimi obdobiami a vyslovuje závery na základe dôkladnej práce s dostupným materiálom (z tohto obdobia mu poslúžili napr. deriváty z Pechányovho slovníka, zo slovníka K. Kálala a K. Salvu, z Czambelovej Rukoväte spisovnej reči slovenskej a tiež excerptia z Hviezdoslavovej poézie) a podrobného poznania spoločenskej i jazykovej situácie v danej vývinovej etape. Slovotvorné procesy interpretuje v kontexte širších kodifikačných aktivít a názorov na spisovnú normu jazyka, ako napr. zoslabenie variantných podôb v dôsledku kodifikácie. Musíme iba konštatovať, že napriek obdobiu vzniku monografie a diachrónnemu predmetu výskumu jej výsledky, kvalitatívne na vysokej odbornej úrovni, ani dnes nestratili nič zo svojej aktuálnosti a sú inšpiratívne aj pre súčasné derivatologické bádanie.

Na predchádzajúcu štúdiu monografického charakteru voľne nadväzujú ďalšie dve kapitoly. V prvej (dosiaľ nepublikovanej) autor analyzuje stupeň poznania a rozpracovania slovotvorného systému slovenčiny v období od r. 1780 po r. 1918 prostredníctvom Coseriovej (1975) trichotómie *systém – norma – úzus*. Na základe tejto triády charakterizuje J. Furdík jednotlivé vývinové obdobia slovenčiny: v bernolákovskom období (1787 – 1851) sa systém – norma – úzus navzájom rozchádzali, pretože systém nebol dovtedy opísaný, takže Bernolák sa pri kodifikácii nemohol oň oprieť, ak mal zachytiť normu, len čiastočne mohol vychádzať z úzu. V štúrovskom období (1843 – 1860) sa norma trochu priblížila slovotvornému systému, ale úzus sa formoval živelné, čo sa prejavovalo napr. v tvorení sémanticky a funkčne nediferencovaných pomenovaní pre nové designáty (napr. *predsedateľ – predseda – predseda*) alebo v nadmernom neologizovaní u niektorých autorov (napr. S. B. Hroboň).

V matičnom období (1861 – 1880) možno badať tendenciu k stabilizácii slovo- tvornej štruktúry odvodených slov, čo bolo dôsledkom toho, že sa pri tvorení nových pomenovaní napodobňovala štruktúra už jestvujúcich slov. Tým sa úzus priblížil k systému, norma však nebola dostatočne kodifikovaná. K najväčšiemu súladu medzi systémom – normou – úzom došlo kodifikačnými aktmi S. Czambela v martinskom období (1881 – 1918), ktoré bolo charakteristické tým, že k aktívnej slovotvorbe sa pristupovalo už opatrnejšie a do popredia sa dostala analýza utvorenosti slov.

V druhej kapitole, nazvanej *Slovotvorné procesy v súčasnej spisovnej slovenčine*, sa autor zameriava na stav a tendencie slovotvorných procesov, produktivitu a kryštalizáciu jednotlivých slovotvorných typov, útvarov a postupov v slovenčine prakticky od 40. rokov po koniec 20. storočia. J. Furdík konštatuje, že vývinový proces v naznačenom období závisel od nominačných potrieb v jazykovom spoločenstve a nominačných možností jazykového systému, pričom tu pôsobili dve protikladné tendencie: kryštalizácia dominánt, vedúca k štandardizácii a unifikácii, a konkurencia, vedúca k formálnej i funkčnej diferenciacii (s. 209). Slovotvorba, tvorenie združených pomenovaní a sémantické odvodzovanie patria k základným pomenovacím postupom súčasnej slovenčiny. Pri jednotlivých derivačných postupoch (sufixácii, prefixácii, reflexivizácii a konfixácii) sa autor pristavuje aj pri transflexii, t. j. bezpríponovom tvorení – paradigmou, napr. v rámci kategórie spredmetnenie deja (*unikat'* → *únik*, *behat'* → *beh*), či pri tvorení druhových privlastňovacích adjektív (*slon* → *sloní*). V súlade s *Dynamikou slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (1989) uvažuje aj o spätnej derivácii typu *sociológia* → *sociológ*. Nazdávame sa, že o transflexii môžeme uvažovať v širšom zmysle, ak sa týmto postupom mení slovnodruhová povaha motivátu (*unikat'* → *únik*, *slon* → *sloní*), a v užšom zmysle, ak pri transflexii nedochádza k zmene slovného druhu, teda abstraktnejšej kategórie, ale k zmene v rámci totožného slovného druhu na úrovni jednotlivých gramatických kategórií (napr. v rámci gramatickej kategórie rodu *sused* → *suseda* alebo pri zmene vidu *zarobiť* → *zarábať*). Podľa nášho názoru treba osobitne pristupovať aj k deadjektívnemu či denumerálnemu tvoreniu prísloviek typu *pekný* → *pekne*, *bratský* → *bratsky*, *prvý* → *prv*, pri ktorých nejde o rovnocennú výmenu gramatických morféme, ale o zámenu adjektívnej gramatickej morfémy príslovkovou derivačnou morfévou (keďže príslovky sú aparadigmatické, až na kategóriu stupňovania; *pekn-ý* → *pekn-e*, *bratsk-ý* → *bratsk-y*, *prv-ý* → *prv*), teda dvoch kvalitatívne rôznorodých morféme. Pri príslovke typu *bratsky* by sa dalo uvažovať o polymotivácii, a to jednak o deadjektívnom odvodzovaní (*bratsk-ý* → *bratsk-y*), jednak aj o de-substantívnom odvodzovaní (*brat-0* → *brat-sky*), ktoré naznačuje slovotvorný význam tejto príslovky „tak ako (je zvykom) medzi bratmi“. Slovotvorným formantom by v tomto druhom prípade bol sufix *-sky* a nešlo by o transflexiu, ale o sufixáciu.

V jazyku sa vyskytuje veľa javov, ktoré nemajú čistú napr. len morfológickú, syntaktickú alebo lexikálnu povahu. Furdíkove štúdie bloku **Medzi slovotvorbou a morfológiou** sa venujú javom, ktoré sa nachádzajú na hranici jednotlivých jazykových rovín. Autor sa prikláňa k slovotvornému vnímaniu tvorenia slovesných podstatných mien, argumentujúc rozdielnosťou sémantiky slovesných podstatných mien odvodených od dokonavého a nedokonavého fundujúceho slovesa, napr. *obliecť* – *obliekať* ≠ *oblečenie* (odev) – *obliekanie*. Ako uvádza J. Furdík, slovesné podstatné mená odvodené od istého vidu fundujúceho slovesa sa môžu sémanticky oddialiť. Ďalším argumentom v prospech slovotvornej povahy slovesných podstatných mien

je paralela s ostatnými deverbatívnymi dejovými substantívami vo vyjadrení agensa a paciensa (väzba), ktorá nemusí byť dostatočne diferencovaná, napr. *vysielanie rozhlasu* (*rozhlas vysielala*) – *vysielanie správ* (*vysielalať správy*), podobne ako deverbatíva typu *spev vtákov* – *spev piesní*. Vzhľadom na rok publikovania štúdie (1967, 1969) autor uvádza vtedy aktuálne prípady slovíes, od ktorých sa nedalo utvoriť slovesné podstatné meno (*ísť, môcť, smieť, báť sa, stačiť, dať sa, dozvedieť sa...*). Ak si porovnáme minulé obdobie so súčasnou situáciou, zistíme, že narastajúce komunikačné potreby si vyžiadali tvorenie slovesných podstatných mien aj od takých slovíes, ktoré boli v tomto smere defektné, napr. *báť sa, dozvedieť sa* (porov. existujúce prípady z internetu, napr. *Po dozvedení sa o konečnom výsledku som bol veľmi sklamaný*. Východoslovenské noviny Korzár, 2002/2; *Nástrahy, strašidelná atmosféra a príjemné bätie sa trvá až do chvíle, kým z veže Bojnického zámku neodletí posledná bosorka*. Internet, 2003). Núka sa nám otázka, či pravidelnosť tvorenia slovesných podstatných mien od slovíes v istom zmysle ako formálne kritérium nie je dostajúcim signálom, aby sa chápali ako gramatické tvary slovíes, a nie ako samostatné deriváty. Rozlišovali by sme prinajmenšom dve vývojové etapy: slovesné podstatné meno ako gramatický tvar slovesa vytvorený na základe transpozície (*vtáci spievajú* → *spievanie vtákov*) a slovesné podstatné meno ako derivát, ktorý vznikol prehodnotením (lexikalizáciou) gramatického tvaru slovesa, napr. *hlásia, že vlak bude meškať* → *hlásenie o meškaní vlaku* (slovesné podstatné meno) – *napísať dve hlásenia o nehode* (podstatné meno). Ukazuje sa však problematickým, ako vymedziť hranicu medzi týmito dvoma typmi slovesných podstatných mien.

V štúdií *O slovotvorných príponách s gramatickou funkciou* sa J. Furdík pristavuje pri tzv. falošných slovotvorných príponách typu *pon-ik, fajn-ový*, ktoré nenesú slovotvornú informáciu, ako by sa na prvý pohľad zdalo, ale ide o príponu zaradujúcu danú jednotku do skloňovacieho typu.

Vzájomnému vzťahu medzi slovotvorným a skloňovacím typom sa venuje autor vo dvoch štúdiách. Na príklade skloňovacích typov *dlaň* a *kosť* ako výsledný produkt plodnej diskusie s L. Dvončom rozlišuje na jednej strane produktivitu slovotvorného typu (v duchu M. Dokulila, 1962, s. 78: „schopnosť tohoto slovotvorného typu byť modelom pro tvoření nových slov“) a receptivitu skloňovacieho typu (schopnosť skloňovacieho typu prijímať do svojej „databázy“ jednotky s rovnakou paradigmou). Podľa tejto koncepcie skloňovací typ *kosť* neprestáva byť produktívny tým, že mnohé slová z neho prechádzajú do „produktívnejšieho“ skloňovacieho typu *dlaň* (napr. *pamäť*), ale typ *kosť* sa kryštalizuje ako receptívny na príjem slov vyjadrujúcich (z onomaziologického hľadiska) spredmetnenie vlastnosti pomocou prípony *-osť*. Má teda zvýšenú receptivitu na príjem slov tohto typu. Na príklade týchto posledných štúdií možno vidieť, ako si J. Furdík vedel priznať nedostatočnú argumentáciu svojho tvrdenia a s odstupom času skorigovať svoj názor.

Časť **Jednotlivé a všeobecné v slovotvorbe** obsahuje príspevky týkajúce sa teórie slovotvornej motivácie, ktorú J. Furdík rozvíjal v rámci svojej pedagogickej činnosti. Je to nosný pilier aj jeho výskumnej práce, ktorú aplikoval na rôznorodé javy, napr. na slovotvorné prostriedky v štýlovo odlišných textoch. Pojem motivácia vníma autor z hľadiska gnozeologického, semiotického i lingvistického a definuje ho v najširšom zmysle slova ako odôvodnenie existencie lexémy. Slovotvorná motivácia súvisí s tvorbou pomenovania, a preto je pojmom onomaziologickým. Dotýka sa formy aj obsahu pomenovania, na rozdiel napríklad od sémantickej motivácie, ktorá určuje iba obsahovú stránku pomenovania (sémantická motivácia zohráva úlohu pri vzniku druhotných významov polysémického slova). Každá lexéma vstupujúca do vzťahu slovotvornej motivácie s inou lexémou je zároveň súčasťou motivačnej intencie (vlastnosť lexémy vystupovať ako motivant inej lexémy alebo byť hotovým motivátom, resp. plniť obidve tieto úlohy naraz). Furdík hovorí o štyroch typoch motivačnej intencie: $L \rightarrow (stôl \rightarrow stolík)$, $\rightarrow L \rightarrow (písať \rightarrow \textbf{napísať} \rightarrow nápís)$, $\rightarrow L (písať \rightarrow \textbf{písací})$, $L (pyré)$. Z hľadiska motivačnej intencie rozoberá motivačný potenciál slovotvorne najaktívnejších slovných druhov, t. j. slovíes, substantív, adjektív a prísloviiek. Onomaziologickú štruktúru motivátov segmentuje J. Furdík na tri časti (na rozdiel od binárnej slovotvornej štruktúry – slovotvorný základ /SZ/ a slovotvorný formant /SF/): onomaziologickú bázu (OB), ktorá je formálne vyjadrená slovotvorným formantom, onomaziologický príznak (OP) reprezentovaný slovotvorným základom a tretím členom je onomaziologický spoj (OS), ktorý v slovotvornej štruktúre nie je explicitne vyjadrený, napr.

<i>vin</i>	–	<i>ár</i>
„vino“	[1. dorába] [2. rád pije]	„človek“
SZ		SF
OP	OS	OB

Teoreticky sa autor opieral o M. Dokulilov pojem onomaziologického spoja ako tranzitného člena medzi onomaziologickou bázou a onomaziologickým motívom, ďalej o E. Kubriakovovej pojem vnútornej syntaxe motivovaných slov. Tretím inšpiračným zdrojom mu bola téza Ľ. Nováka o ternárnom charaktere lineárnych útvarov, podľa ktorej každý lineárny útvar má začiatok, stred i koniec.

V štúdií *Synergická povaha slovotvornej motivácie* sa autor zamýšľal nad súčinnosťou slovotvornej motivácie a ostatných rovín jazykového systému, či už je to kooperácia fónickej, morfolologickej a lexikálnej roviny prejavujúca sa v morfonológii napr. pri fungovaní rytmického zákona (*štvrtý* $\rightarrow$ *štvrt-ák*, ale *piaty* $\rightarrow$ *piat-ak*), alebo ako súvislosť medzi združeným pomenovaním a slovotvornou štruktúrou jemu

zodpovedajúceho univerbizovaného pomenovania (*cestovná kancelária* → *cestovka*). Autor sa vyrovnáva aj s hypotézou, že vývoj v jazyku smeruje od motivácie k demotivácii (teda k arbitrárnosti; C. Hagège, 1985; V. Straková, 1973), pričom stupeň slovotvornej motivovanosti lexikálnej zásoby určitého jazyka zostáva napriek tomu konštantný. Súvisí to s tým, že pri demotivovanej lexéme sa zosilňuje jej motivačný potenciál, a tak vznikajú nové slovotvorne motivované jednotky. V tomto procese možno vidieť synergické vyrovnávanie protichodných tendencií.

Postavenie slovotvorby ako vednej disciplíny v jednotlivých slovanských jazykoch je predmetom štúdie *Slovanská slovotvorba z hľadiska všeobecnej jazykovedy*. Autor konštatuje, že doterajšia pozornosť venovaná slovotvorbe závisela aj od štruktúrneho typu skúmaného jazyka. Jazyky vyznačujúce sa menšou slovotvornou motivovanosťou a väčšou mierou idiomatickosti či supletívnosti sa slovotvornými otázkami nezaoberali v takom rozsahu ako napr. slovanské jazyky alebo nemčina.

Vo štvrtej sekcii, nazvanej **Počítačové a lexikografické spracovanie slovotvorby**, sa prezentujú metodologické východiská prípravy a realizácie slovotvorného slovníka slovenčiny pomocou softvérových aplikácií, pri ktorej J. Furdík spolupracoval so svojim synom Karolom Furdíkom. Pri uvažovaní o komplexnom spracovaní slovotvorného systému slovenčiny sa navrhnutá koncepcia snaží sklbiť deskriptívny prístup (opis slovotvorných typov, kategórií, produktivity, vzťahu k iným slovotvorným typom a pod.; zachytáva len slovotvorne motivovanú lexiku) s lexikografickým (registrácia lexiky v podobe slovotvorných hniezd, nevýhodou je však nemožnosť zachytiť hlbšie formálno-sémantické vzťahy medzi jednotkami), aby sa minimalizovali slabé miesta každého z prístupov. Samotné heslo by pritom bolo lexikograficky opísané pomocou 14 parametrov, ako je napr. diagnostická parafráza slovotvorného významu slova, motivovanosť – nemotivovanosť slova, slovotvorný základ, morfológické alternácie a trunkácie, slovotvorný formant, druh formantu, prípadná variantnosť formantu a pod. Žiaľ, tento slovník autor nestihol zrealizovať, bol však témou viacerých diplomových prác, ktoré sám viedol. V tomto začatom projekte dnes pokračujú jeho bývalí študenti, v súčasnosti pedagógovia na Katedre komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove (konkrétne Ľ. Liptáková a Katarína Vužňáková v spolupráci s K. Furdíkom), ale na kratšej verzii slovníka pod názvom *Malý slovotvorný slovník slovenčiny*.

Druhý veľký tematický blok **LEXIKOLÓGIA A „MOTIVATOLÓGIA“** je zameraný na otázky porovnávania typologicky podobných aj odlišných jazykov zo slovotvornej stránky, na adaptačné procesy pri lexikálnych prevzatíach a slovotvorbu vo vzťahu k frazeológii.

Lexikologický výskum sa uskutočňuje vždy v medziach kategórií, typov, paradigiem, pomocou ktorých sa zovšeobecňujú isté spoločné vlastnosti lexikálnych jednotiek. Autor v štúdiu „*Zákonitosť jednotlivého*“ v *slovanskej lexike* zdôrazňuje, že

každá lexikálna jednotka je individuálna a prostredníctvom svojich vlastností je simultánne členom viacerých štruktúr, čím si vytvára spleť sietí lexikálno-sémantických vzťahov.

Predmetom nasledujúcich dvoch kapitol sú medzijazykové onomaziologické symetrie a asymetrie. V prvej z nich J. Furdík analyzuje 10 základných typov medzijazykovej onomaziologickej asymetrie v slovanských jazykoch (10 spoločných slovotvorných črt v slovanských jazykoch vyčlenili V. V. Lopatin a I. S. Uluchanov, 1983), čím narúša tradičné vnímanie jednotnosti či paralelnosti slovotvorných systémov v týchto jazykoch. Napr. dvojica porovnávaných jazykov, kde jeden ekvivalent je jednoslovný (derivát alebo kompozitum) a druhý ekvivalent je viacslovný (slov. *vreckovka* – rus. *носовой платок*). V druhej kapitole išlo autorovi o porovnanie geneticky a typologicky odlišných jazykov. Zo synchronného hľadiska má takéto porovnanie väčší zmysel pri motivovaných sémanticky ekvivalentných lexémach s explicitnou onomaziologickou štruktúrou, napr. slov. *hasič*, čes. *požár-ník*, franc. *pomp-ier*, angl. *fire-man*.

V článku *Integračné procesy pri lexikálnych prevzatíach* autor sleduje integračné procesy lexikálnych prevzatí z maďarčiny vo východoslovenských nárečiach (transfonemizácia, transmorfologizácia, transsémantizácia, transderivácia, transkolokácia, transortografizácia) a snaží sa objasniť adaptačné mechanizmy týchto procesov.

Podobnosť a rozdiel medzi slovotvornou a frazeologickou motiváciou prezentuje J. Furdík v štúdiu *Princíp motivácie vo frazeológii a v derivatológii*. Frazéma aj derivatéma sa skladajú z jednotiek z nižších rovín, pričom pri derivatéme ide o nesaostatné komponenty – morfémy, pri frazéme sú to výrazovo samostatné elementy, teda slová. Rozdiel medzi nimi vyplýva z dvojdimenzionálnosti pri derivatéme (smer od denotátu a od motivujúceho slova; napr. druh vtáka *červienka* – má na hrudi červené perie – motivácia od denotátu, a odvodenosť od adjektíva *červený* – motivácia od fundujúceho slova) a trojdimenzionálnosti pri frazéme (denotát, vzťah k lexikálnym komponentom, pragmaticko-konotatívna zložka, napr. *manželský prístav* – motivačným prvkom je *prístav*, konotačným „miesto pokoja, stálosti“). Pragmaticko-konotatívna zložka v motivácii frazémy môže prekryť denotatívnu, čo môže viesť k demotivácii celej frazémy (napr. *hľadiet ako teľa na nové vráta*).

Dosiaľ nepublikovaný článok *Slovotvorná motivácia medzi ostatnými typmi lexikálnej motivácie* vychádza z teórie o arbitrárnosti jazykového znaku. J. Furdík v závere dospel k tomu, že táto téza platí len pri postupe od formy k obsahu a len pri izolovanej jazykovej jednotke. Pri onomaziologickom postupe (od obsahu k forme) ide vždy o motivovanosť jazykového znaku. Okrem základného typu – paradigma-tickej – motivácie autor približuje klasifikáciu jednotlivých typov motivácie, v ktorej má svoje osobitné miesto aj slovotvorná motivácia vstupujúca pri konkrétnej

lexéme do vzťahu s ostatnými motiváciami, napr. sloveso *dupať* je produktom paradigmatickej motivácie (členom paradigmy, ktorá zahŕňa slovesá s významom „pruďko našľapovať a vydávať tupý zvuk“, napr. *dupotať*, *cupotať*, *capkať*), fónickej (odvodenosť od interjekcie *dupi*, ktorá vyjadruje priamy vzťah k denotátu) a slovotvornej motivácie (ide o deinterjektívum so slovotvorným významom „istou činnosťou vydávať zvuk podobný dupi-lupi“).

Posúvať hranice poznania nemožno izolovane, bez akceptovania minulosti. Vo väčšine prípadov výskum nadväzuje na dosiahnuté vedecké výsledky predchodcov, a tie sa rôznymi spôsobmi interpretujú a rozvíjajú. Prof. J. Furdík si to dobre uvedomoval, bez dôkladnej znalosti odbornej literatúry a vlastnej analýzy materiálu by nemohol formulovať vedecky podložené závery. Preto tretia časť **O ŠTYROCH OSOBNOSTIACH SLOVENSKEJ JAZYKOVEDY** prináša pohľad do autorskej dielne významných slovenských jazykovedcov. J. Furdík sa kriticky, ale objektívne vyrovnáva s koncepciou tvorenia slov u Martina Hattalu. Hattalov prínos spočíva vo vymedzení vzájomného vzťahu medzi členmi kompozita, v porovnaní produktívnosti pri tvorbe kompozít v slovenčine, resp. češtine a nemčine, vo vnímaní predponových derivátov ako zloženín. Furdík si váži celoživotné dielo Eugena Paulinyho, zdôrazňuje prínos Jána Horeckého v oblasti slovotvorby. Pristavuje sa pri ternaristickej koncepcii Ľudovíta Nováka o začiatku, strede a konci lineárnych útvarov, na ktorú v posledných výskumoch sám nadviazal pri onomaziologickej štruktúre slovotvorne motivovaných slov. Je zaujímavé, že Ľ. Novák v tejto svojej teórii vychádzal jednak zo Saussurovej tézy o linearite jazykových útvarov, jednak z teologického učenia o Svätej Trojici a z muzikologických termínov tonika – dominant – subdominant. Žiaľ, v tejto koncepcii zostal nedoriešený vzťah medzi paradigmatickou a syntagmatickou a celkovo jeho tézy zostali prakticky nevyužitú. Sám Ľ. Novák svoju koncepciu aplikoval vo výklade fónického systému jazyka, konkrétne pri slabike a vokáloch ako centrálnych nositeľoch slabičnosti.

Za veľmi cenný krok editorov považujeme to, že do výberu zaradili aj rukopisné fragmenty J. Furdíka, ktoré síce boli odprezentované pri rôznych príležitostiach (konferencie, prednášky v rámci Studia Academica Slovaca), ale z dôvodu nedokončenia príspevku samotným autorom či pre nevydanie zborníka nevyšli v tlačenej podobe. Prvý fragment mal v pláne ukázať rozdiel medzi morfológickými a slovotvornými alternáciami nielen z hľadiska ich distribúcie (v súlade so Sabolovými zisťovaniami o prevahe kvantitatívnej neutralizácie a obmedzovaní kvantitatívnej alternácie vo flexii a o opačnej tendencii v slovotvorbe), ale najmä z hľadiska ich funkcií. Ďalšie vedecké torzo obsahuje akýsi úvod do problematiky slovotvorby v náboženskej komunikácii. V rámci 36. ročníka letných prednášok Studia Academica Slovaca (r. 2000) odznel nedokončený referát o vývinových slovotvorných procesoch v slovenčine v druhej polovici 20. storočia. V príspevku *Jeden z možných celkových po-*

hľadov na lexikálnu zásobu J. Furdík načrtáva antropomorfný princíp v lexikálnej zásobe, postavený na analógii medzi človekom a lexémou, širšie medzi ľudskou spoločnosťou a lexikálnou zásobou. Posledný zaradený fragment mal rozvíjať myšlienku o typoch lexikálnej motivácie v epistolárnom texte.

Charakteristickými znakmi jednotlivých Furdíkových štúdií sú vedecky jasne sformulované myšlienky a čitateľsky prístupný štýl výkladu, čo však neznižuje kvalitu textu, ale robí ho pútavejším pre percipienta a motivujúcim pre ďalšie bádanie nielen v slovotvornej oblasti.

Každá štúdia obsahuje v závere bibliografickú informáciu o zdroji jej pôvodného publikovania. Tieto poznámky sú súhrnne a pre väčšiu prehľadnosť zopakované ešte raz na konci knihy. Výber štúdií uzatvára kompletný bibliografický súpis prác profesora J. Furdíka.

V kompozične premyslenom výbere sa editorom podarilo predstaviť významné práce Juraja Furdíka. Osobne by sme možno názov tematického celku **Jednotlivé a všeobecné v slovotvorbe** v rámci bloku **SLOVOTVORBA** nahradili názvom druhého bloku **LEXIKOLÓGIA A „MOTIVATOLÓGIA“** a navzájom vymenili štúdie *Slovanská slovotvorba z hľadiska všeobecnej jazykovedy* a *Slovotvorná motivácia medzi ostatnými typmi lexikálnej motivácie*. Ale to je už náš subjektívny názor.

Je dobré, že publikácie takéhoto charakteru, ako je *Život so slovotvorbou a lexicológiou*, majú v slovenských podmienkach svoje miesto, hoci nezriedka vychádzajú za sťažených ekonomických a finančných podmienok. Uchovávajú výsledky dlhoročnej vedeckej práce, ktoré zvyknú byť roztratené vo viacerých, obmedzene prístupných (aj zahraničných) časopisoch či zborníkoch.

Nicol Janočková

IVANOVÁ, Martina: Valencia statických slovies. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Monographia 67. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2006. 273 s.

Monografia Martiny Ivanovej patrí k najnovším deskriptívno-lexikografickým projektom z prešovskej „jazykovednej dielne“, ktorá sa v poslednom čase v tomto ohľade prezentuje pozoruhodnou produktivitou. V oblasti sémantiky slovies sa u nás vybuodovala už pomerne výrazná tradícia zastúpená viacerými významnými prácami, a to počnúc *Štruktúrou slovenského slovesa* E. Paulinyho (1943). Výskum valencie slovies ako jeden z novších a stále aktuálnych smerov lingvistického bádania

rozvíja uvedenú tradíciu a je potešiteľné, že k prehľbovaniu poznania tejto oblasti jazyka chce prispieť aj predstavovaná publikácia.

Vo vstupnej časti svojho monografického opisu venuje M. Ivanová v stručnom historickom priereze pozornosť teoreticko-metodologickým východiskám skúmania slovesnej valencie vo svetovej lingvistike, ale zvlášť si všíma aj formovanie týchto poznatkov v Čechách a na Slovensku. Podrobnejšie zaoberá aj niektorými problémami lexikografického spracovania statických slovies, a to prostredníctvom konfrontačnej analýzy českého a slovenského valenčného slovníka. Hoci si sama autorka uvedomuje, že takéto porovnávanie má isté nedostatky, ktoré plynú najmä z nerovnakej metodológie pri klasifikácii a analýze skúmaných štruktúr, možno súhlasiť s tým, že konfrontácia „má význam pri odkrývaní diskutabilných riešení, ako aj pri identifikácii sporných prípadov“ (s. 51). M. Ivanová vytypovala na základe uvedeného porovnávania viaceré slabšie miesta, predovšetkým slovenského lexikografického opisu, ako napr. nedoriešenosť otázky statusu sémantických rolí a s ňou súvisiacu mieru koherencie medzi výkladom o sémantických skupinách slovies a stanovením sémantických rolí, celkové vymedzenie inventára participantov pri statických slovesách, no a napokon aj nejasnosti súvisiace s rozlišovaním primárnosti, resp. sekundárnosti statických lexií v polysémantických slovách. Vytypovanie týchto problémových otázok je určite užitočné nielen z hľadiska kritiky doterajšieho postupu, ale aj z hľadiska ďalšieho rozvíjania teórie slovesnej valencie. Uvedená komparácia napokon prináša do istej miery prekvapujúce zistenie, že pri statických lexiách sa riešenia českého a slovenského slovníka zhodujú len v 45 % prípadov.

M. Ivanová svoj výskum zakladá na korpusovom materiáli, pričom jej viaceré nové a či doplnujúce poznatky vychádzajú z porovnávania korpusovej databázy s lexikálnym materiálom *Valenčného slovníka slovenských slovies* (1998), ktorý bol zostavený z materiálovej bázy *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (1989, 1997). Je pozoruhodné, že v rovnakom roku, v akom vychádza recenzovaná publikácia, vydáva J. Nižníková ďalší zväzok valenčného slovníka, a to práve na báze korpusu pod názvom *Valenčný slovník slovenských slovies. 2. zväzok (na korpusovom základe)* (2006). Tento zväzok však M. Ivanová vo svojej monografii z objektívnych dôvodov ešte nereflektuje. Autorka zdôrazňuje nesporný prínos a výhody práce s korpusom pri deskriptívne zameranom výskume, no zároveň sa jej ukazujú aj nečakané obmedzenia korpusovej databázy. Tie sa týkajú najmä zisťovania frekvencie niektorých statických slovies, a to dokonca výrazov *byť* a *mať*, čo sú nepochybne najfrekvencovanejšie statické slovesá. Dôvodom je neexistencia spoľahlivého nástroja na odlíšenie autosémantických a synsémantických lexií. Ako ďalší „korpusový“ problém sa ukázala reflexívnosť slovesa, keď bolo potrebné odlíšiť „lexikálne“ a „gramatické“ *sa*. Treba však dodať, že uvedené ťažkosti nie sú podstatnou prekážkou využitia údajov súčasného slovenského korpusu pre tento typ výskumu. Výsledkom jej po-

rovnávania je zistenie, že z dvadsiatich, podľa korpusu najfrekventovanejších slovies, valenčný slovník obsahuje iba osem. Iným prínosným zistením sú poznatky o funkčnoštylovom výskyte statických slovies; najvyšší výskyt majú statické slovesá v odbornom štýle, najnižší v publicistickom štýle.

Z teoretických poznatkov o statických slovesách ďalej M. Ivanová spresňuje údaje o ich spájaní s fázovými a modálnymi funktormi. V protiklade s doterajšími názormi, že statické slovesá v zásade (resp. ani bežne) nepodliehajú fázovej či modálnej modifikácii, nachádza v korpusovom materiáli nezanedbateľný počet prípadov takejto modifikácie, i keď treba dodať, že oproti dynamickým predikátom tu predsa len jestvuje istá nerozvinutosť, príp. paradigmatické obmedzenia (napr. pri fázovej modifikácii sa reálne vyskytuje iba vyjadrovanie inchoatívnej fázy).

Značný priestor venuje autorka dynamike syntaktickej a sémantickej valencie. V súvislosti so syntaktickou valenciou je zaujímavý najmä jej teoretický model skúmania extenzie a redukcie valenčných štruktúr, ktorý sa viaže na rozlišovanie primárnej a sekundárnej valenčnej štruktúry. To umožňuje sledovať extenzie a redukcie valenčného pôdorysu, ktoré sú motivované gramaticky (napr. pri pasivizácii), sémanticky (pri sémantickej derivácii), slovotvorne (napr. pri modifikačných deverbatívach sa môže realizovať príznak lokalizovanosti ako potenciálny) a pragmaticky (napr. situačná elipsa). Dynamiku sémantickej valencie skúma autorka pri konštituovaní statických významov primárne dynamických slovies prostredníctvom sémantickej derivácie, ktorá sa zakladá na transpozíčnej alebo intenzno-extenznej operácii. Štruktúrne zmeny tohto charakteru opisuje ako preskupenie či výmenu kategoriálnych slovesných sém akčnosť, dynamickosť a statickosť. V uvedených súvislostiach pokladá M. Ivanová za dôležitý nástroj rozlišovanie tzv. jadrovej a relačnej zložky významu, pričom jadro vymedzuje ako konfiguráciu sémantických príznakov bez relačného potenciálu (tie sémantické príznaky, ktoré nie sú syntagmaticky zhodnocované), relačnú zložku významu chápe ako konfiguráciu sém predstavujúcich relačný potenciál lexikálnej jednotky. Preskupovanie sémantických príznakov z jadrovej do relačnej zložky významu nazýva centrifugálnymi operáciami, opačné preskupovanie označuje termínom centripetálne operácie. V uvedenom ohľade si kladie za cieľ zachytiť produktívne sémantické modely formujúce sa pri utváraní statických významov.

Šesť nasledujúcich kapitol predstavuje ťažisko monografie M. Ivanovej. Na tomto širokom priestore je podaná vskutku podrobná charakteristika sémantickosyntaktických vlastností jednotlivých typov statických predikátov, roztriedených na lokalizačné, temporálne, axiologické, posesívne, komparatívne, klasifikačné, kvalifikačné a schopnostné, ktoré sa diferencujú ešte na ďalšom stupni, a to primárne podľa významových osobitostí. Okrem dôkladného opisu jednotlivých typov predikátov, ktorý spočíva v analýze ich sémantickej, valenčnej a funkčnej špecifikácie, ako aj

v usúvzťažnení s príbuznými jazykovými javmi, uvádza sa tu aj ich funkčnoštylová charakteristika a riešia sa i otázky spojené s ich lexikografickým spracovaním. M. Ivanová si v niektorých prípadoch všíma popri syntetických slovesných výrazoch tiež analytické predikáty. Tie opisuje pri jednom z typov statických predikátov (ide o opis významu kvalifikácie) ako základné jazykové prostriedky, no inak ich v súvislosti s charakteristikou ostatných typov predikátov zväčša využíva len na parafrázovanie syntetických výrazov. Možno konštatovať, že sa tu prejavuje už spomínané obmedzenie korpusovej databázy, ktorá neposkytuje údaje o autosémantickosti/synsémantickosti najfrekventovanejších statických slovies *byť* a *mať*. Analytické útvary však predstavujú vo vzťahu k jednoslovným predikátom pomerne široko rozvetvenú paralelnú výrazovú sústavu. Statické analytické predikáty s formálnymi kategóriálnymi slovesami *byť* a *mať* možno identifikovať napr. ako lokalizačné vyjadrujúce smerovú orientáciu (*mať smer*), kolokalizáciu (*byť v susedstve*), pôvod (*byť rodákom*), resp. ako temporálne (*mať trvanie*), axiologické (*byť/mať v úcte*), dispozičné (*mať moc*), posesívne (*byť/mať vo vlastníctve*) a pod., ale aj ako komparatívne vyjadrujúce signifikáciu (*mať názov*), similaritu (*mať podobu*), diferenciu (*byť v protirečení*) atď. Príznačné pre tento typ výrazov je, že oproti svojim syntetickým korelátom veľmi často majú (nepočítajúc vnútrovalenčný objekt) odlišnú valenčnú štruktúru.

V záverečnej časti autorka sumarizuje tie svoje riešenia, ktoré sa líšia od doterajšieho teoretického ponímania statických predikátov, prezentovaného predovšetkým *Valenčným slovníkom slovenských slovies* (Sokolová – Nižníková, 1998) a *Kapitolkami zo slovenskej morfológie* (Sokolová, 1995). Ide predovšetkým o čiastočnú modifikáciu, ale aj o spresnenie klasifikácie skúmaných jazykových prostriedkov. Za spresnenie možno pokladať vymedzenie niektorých nových podtried v rámci podskupín statických predikátov, čo sa výraznejšie prejavuje najmä pri opise lokalizačných, axiologických a komparatívnych významov. Naostatok M. Ivanová ešte súhrnne dáva do pozornosti viaceré problémové body lexikografického spracovania valencie slovenských slovies a celú monografiu uzatvára čiastočne inovovanou sumarizujúcou charakteristikou statických predikátov.

Na záver možno konštatovať, že monografia M. Ivanovej rozvíjajúcim spôsobom nadväzuje na najnovšie výskumy slovesnej valencie u nás a do oblasti statických slovies v slovenčine vniesla doteraz ich najpodrobnejšiu charakteristiku. Publikácia je celkom isto obohatením moderného slovenského lingvistického bádania a v širšom kontexte sa začleňuje medzi základné práce už spomínaného zreteľne sformovaného prúdu slovenskej lingvistiky, ktorý je zameraný na otázky sémantiky slovies.

Lubomír Kralčák

ŠTEC, Mikuláš: *Cirkevná slovančina v 21. storočí*. Prešov: Prešovská univerzita 2006. 290 s.

V nadväznosti na vysokoškolskú učebnicu *Cirkevná slovančina* (Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2005, 465 s.) vyšla ďalšia kniha Mikuláša Šteca *Cirkevná slovančina v 21. storočí*. Už v predhovore autor konštatuje nedostatok odbornej publikácie tohto druhu pre kňazov, teológov a učiteľov náboženstva, ktorá by poskytovala vyčerpávajúce informácie o mieste cirkevnej slovančiny v súčasnosti. Organicky je kniha rozdelená na dve časti. Každá je prehľadne členená na podkapitoly, čo uľahčuje orientáciu v danej problematike.

Prvá časť *Úloha a miesto cirkevnej slovančiny v liturgickom živote duchovných* (s. 15 – 75) sa zameriava na vymedzenie pojmu *cirkevnoslovanský jazyk*, približuje vývinové etapy cirkevnej slovančiny a jej súčasné postavenie ako liturgického jazyka, objasňuje vzťahy cirkevnoslovanského jazyka k cyrilo-metodskej tradícii a opisuje karpatský variant cirkevnej slovančiny. *Cirkevnoslovanským jazykom* rozumie autor súčasný liturgický jazyk pravoslávnych veriacich a gréckokatolíkov. Zároveň polemizuje s Encyklopédiou jazykovedy (1993, s. 287), ktorá tvrdí, že cirkevná slovančina patrí k mŕtvym jazykom. V tejto súvislosti uvádza M. Štec „zvláštny fenomén“, ktorý osciluje medzi živým a mŕtvym jazykom, pretože hoci cirkevná slovančina neplní (a ani neplnila) funkciu materinského či rodného jazyka, pravoslávni veriaci a gréckokatolíci jej rozumejú a denne sa prostredníctvom nej obracajú so svojimi prosbami k Hospodinovi.

V podkapitole *Základné vývinové etapy cirkevnej slovančiny* (s. 19 – 34) autor vysvetľuje vzťah medzi pojmami *staroslovienčina* a *cirkevná slovančina*. Uvádza, že cirkevná slovančina je vývinovým stupňom staroslovienčiny; ako náboženský a spisovný jazyk zanikla pomerne skoro, koncom 11. storočia. Tento zánik bol podmienený nielen vznikom jednotlivých slovanských jazykov, ale aj vnútornými fonetickými a gramatickými zmenami. Upozorňuje však na fakt, že cirkevná slovančina nezanikla úplne, pretože ostala v používaní cirkevno-náboženskej literatúry. Autor v tejto podkapitole tiež uvádza jednotlivé stupne vo vývine cirkevnej slovančiny. V tejto časti opisuje aj reformu pravopisu, ktorá viedla k unifikácii cirkevnoslovanských textov na jednotlivých etnických územiach a uvádza gramatické príručky vo vývine krajín, kde sa používala cirkevná slovančina.

V ďalšej podkapitole *Súčasná postavenie cirkevnej slovančiny* (s. 34 – 47) hodnotí miesto cirkevnej slovančiny z rôznych aspektov. Autor uvádza predovšetkým politický režim v jednotlivých krajinách. Jednoznačný postoj k cirkevnej slovančine ako jedinému liturgickému jazyku zaujala pravoslávna cirkev Moskovského patriarchátu v Rusku i na Ukrajine. Podobne ako v týchto krajinách, aj u nás sa pre laickú verejnosť v záujme lepšej zrozumiteľnosti prepisujú cirkevnoslovanské texty (či už

do azbuky na Ukrajině alebo latinky u nás), pričom sa využíva buď *bežný* alebo *odborný prepis*. Podkapitola je doplnená príslušnými ukážkami.

O vytvorení podkarpatskej redakcie v časti východného Slovenska hovorí autor v podkapitole *Karpatský variant cirkevnej slovančiny* (s. 47 – 65). Táto časť je doplnená konkrétnymi realizáciami cirkevnoslovanských samohlások i spoluhlások; spomína sa aj modifikácia hlások a prízvuk.

Záujem verejnosti o cyrilo-metodskú tradíciu interpretuje autor v podkapitole *Cirkevnoslovanský jazyk a cyrilo-metodská tradícia* (s. 65 – 67). Hovorí tu o vzniku priaznivejších podmienok na rozvoj a pôsobenie pravoslávnej a gréckokatolíckej cirkvi v dôsledku zmeny politického režimu v štátoch bývalého Sovietskeho bloku.

Autor v podkapitole *Spoločenská prestíž a perspektívy cirkevnej slovančiny* (s. 67 – 71) predstavuje čitateľovi viaceré tendencie vo vzťahu hodnostárov východných cirkví k cirkevnej slovančine. Dôraz kladie na vytváranie podmienok na rozvoj cirkevnej slovančiny, ktorý vidí v možnosti dostať cirkevnú slovančinu pod záštitu medzinárodnej organizácie UNESCO. Na Slovensku navrhuje zaradiť cyrilské písmo do učebných osnov základných a stredných škôl. V osvojení si čítania cyrilského písma v školskom veku vidí M. Štec predpoklad, aby dospelí neskôr nepotrebovali prepis cyrilských textov. Hoci konštatuje nedostatok materiálneho vybavenia na realizáciu tejto myšlienky, ponúka riešenie v podobe vypracovania základných vedomostí z cirkevnoslovanského jazyka. Vyhodenie podkladov tohto druhu by podľa M. Šteca slúžilo nielen v školskom vyučovaní, ale aj širokej verejnosti, ktorá sa zaujíma o cirkevnú slovančinu. V tejto súvislosti uvádza aj popredné miesto Pravoslávnej bohosloveckej fakulty a Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, kde sa značná pozornosť venuje aj štúdiu cirkevnej slovančiny.

Posledná podkapitola prvej časti nazvaná *Jazyk homílií duchovných východného obradu* (s. 71 – 75) opisuje podobu liturgického jazyka nielen u nás, ale napr. na Ukrajině či v Bulharsku. Autor uvádza túto problematiku v súvislosti s nárečiami a spisovným jazykom. Celkovo kladie dôraz na zrozumiteľnosť kázne; v nárečových oblastiach zdôrazňuje význam koloritu, nie však na úkor obsahovej stránky.

Druhú časť publikácie (s. 79 – 285) tvorí skrátená verzia vysokoškolskej učebnice *Cirkevná slovančina* (Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2005, 465 s.)

V časti *Krátká gramatika cirkevnej časti* (s. 79 – 95) uvádza autor charakteristiku staroslovienčiny, jej zániku a vzniku cirkevnoslovanského jazyka. Kapitulu dopĺňa tabuľka cyrilského písma, súčasťou ktorej je zvuková realizácia cyrilských znakov i prepis do latinky; v tejto časti sa uvádza aj používanie a výslovnosť niektorých písmen cyriliky. Osobitné časti venoval autor aj prízvuku (ostrý, tupý, cirkumflex), ako aj prídychu, ktorý sa podľa gréckeho vzoru používa na prvej samohláske slova.

Spomína aj diakritické znamienka – titly i číselnú hodnotu písmen cyriliky. Každý tematický okruh druhej časti je doplnený cvičením.

Tretím tematickým celkom publikácie je *Fonetika (hláskoslovie)* (s. 101 – 113). V nej autor ponúka charakteristiku samohlások, spoluhlások, ako aj prvú a druhú palatalizáciu.

Ďalšiu obsiahlejšiu časť venoval autor *Morfológii* (s. 113 – 261). Túto časť rozdelil na viacero podkapitol, v ktorých sa postupne venuje morfolologickej analýze podstatných mien (s. 116 – 141), zámen (s. 141 – 156), prídavných mien (s. 156 – 175), čísloviek (s. 175 – 185), slovies (s. 185 – 242), prísloviek (s. 242 – 247), predložiek (s. 247 – 252), spojok (s. 252 – 255), častíc (s. 255 – 258) a citosloviec (s. 258 – 261). Podkapitoly dopĺňajú tabuľky ako aj náležité cvičenia.

V poslednej časti publikácie je obsiahnutá *Skladba* (s. 261 – 278). Aj túto časť autor rozdelil na menšie tematické celky, v ktorých prechádza od charakteristiky vetných členov, cez základné druhy viet až po súvetia (prirad'ovacie a podrad'ovacie). Časť uzatvárajú osobitné syntaktické konštrukcie (absolútny datív, datív s infinitívom, akuzatív s infinitívom, zdvojený akuzatív, akuzatív s prídavným, pleonastické výrazy).

Publikácia M. Šteca *Cirkevná slovančina v 21. storočí prináša* hodnotné informácie nielen pre kňazov, teológov a učiteľov náboženstva, ale pre aj širokú verejnosť, ktorá má záujem o bližšie poznanie cirkevnej slovančiny. Aktuálne spája teoretické poznatky s praktickými a poskytuje hodnotnú jazykovú charakteristiku cirkevnej slovančiny v potrebnom rozsahu pre vyučovanie cirkevno-slovanského jazyka na základných a stredných školách. Analyzuje doteraz málo prebádanú oblasť, čím sa zvyšuje význam tejto publikácie. Osobitne treba vyzdvihnúť snahu o zachovanie cirkevnej slovančiny a zároveň aj návrhy na dosiahnutie tohto cieľa. Recenzovaná kniha dôstojne nadväzuje na predchádzajúci titul *Cirkevná slovančina* a súčasne ponúka plnohodnotný podklad pre ďalšie práce z tejto oblasti.

Zuzana Vodičková

Sympóziu k osemdesiatke docenta Petra Baláža

Pri príležitosti životného jubilea docenta Petra Baláža, ktorý 27. júna 2008 dovŕšil ôsme decénium, sa 19. augusta 2008 v rámci 44. ročníka Letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca (SAS), konalo sympóziu pod názvom *Slovenčina ako cudzí jazyk v teórii a praxi*. Podujatie malo za cieľ vyzdvihnúť nesporné zásluhy docenta P. Baláža pri profilovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka, predmetu aplikovanej lingvistiky práve na pôde inštitúcie, s ktorou je neoddeliteľne spojený celý jeho profesijný život, pretože je jedným z najdlhšie pôsobiacich hlavných aktérov doterajšej histórie SASu. V úlohe lektora, tajomníka, zástupcu riaditeľa letnej školy a riaditeľa metodického centra sprevádzal SAS od jeho úplných začiatkov v roku 1962 ešte v rámci pražskej letnej školy slovanských štúdií nepretržite do roku 2000 a podieľal sa na formovaní jeho obsahu i na jeho vývinových premenách (porov. Mlacek, 1998; Pekarovičová, 2008). Hlavným zámerom organizátorov sympózia bolo zvýrazniť jeho podiel na kontinuite a novátorstve v oblasti didaktiky slovenčiny ako cudzieho jazyka a poukázať na to, ako sa premietli tézy, ktoré jubilant sformuloval v svojom programovom príspevku *Slovenčina ako cudzí jazyk* (1986) do lingvistickej teórie a didaktickej praxe.

Keďže autor myšlienok docent P. Baláž bol na podujatí osobne prítomný, mohol účastníkom v hlavnom referáte autenticky priblížiť proces zrodu požiadavky osobitného opisu slovenčiny pre cudzincov, ktorý tvorí východisko našej lingvodidaktickej koncepcie. Svoju teóriu predstavil hlavne vo dvoch štúdiách zásadného významu *Slovesný vid v slovenčine ako cudzom jazyku* (1985) a *Menný rod v slovenčine ako cudzom jazyku* (1988), ktoré sa stali kľúčovými témami v didaktike slovenčiny ako cudzieho jazyka. Otvára sa v nich principiálna otázka, ako predstaviť cudzincovi gramatický systém tak, aby čo najrýchlejšie získal praktickú lingvistickú kompetenciu a získané vedomosti vedel správne uplatniť v rečovej praxi. P. Baláž vo svojom referáte vysvetlil rozdielny prístup k prezentácii jazyka so zreteľom na jeho vnímanie zo strany cudzinca a podčiarkol závislosť výberu metód a foriem sprístupňovania slovenčiny od etnojazykovej charakteristiky frekventantov, kde osobitne vyčlenil skupinu so slovanským jazykovým povedomím a skupinu Neslovánov, ktorí v systéme svojho vlastného jazyka niektoré gramatické kategórie nemajú alebo ich vyjadrujú úplne iným spôsobom. Na tomto pozadí predstavuje výklad morfológických javov, opiera ich o typologické vlastnosti slovenčiny. Zdôrazňuje tézu Ľ. Nováka (1977), že slovenčina je jazyk pravidelný, pomerne jednodu-

chý, upriamuje pozornosť na zhody a odlišnosti v systéme slovenčiny v porovnaní s východiskovým jazykom frekventantov, z čoho najviac čerpá didaktická prax opierajúca sa o porovnávací výskum.

Pedagogická prax potvrdila potrebu diferencovaného prístupu k slovenčine v úlohe materinského jazyka a ako druhého či cudzieho jazyka, ktorý sa odráža v odlišnej forme sprístupňovania gramatickej stavby slovenčiny pre cudzincov, kladie dôraz na opis výrazných črt jazykových javov a explicitnejšie formulovanie gramatických pravidiel. Predmetom bádania je nielen dôraz na známe odlišnosti v didaktike materinského a cudzieho jazyka, ale aj objavovanie a využívanie podobností, paralel pri osvojovaní a sprístupňovaní jazykového učiva i mimojazykových exponentov. V oboch prípadoch je slovenčina predmetom aj prostriedkom výučby. Odlišná je predovšetkým východisková znalosť jazyka ako prostriedku komunikácie, čo sa zákonite musí premietnuť v prístupe k opisu jazykového systému (metajazyk), ako aj v procese osvojovania cieľových zručností (komunikácia).

Kým vyučovanie materinského jazyka je orientované na používateľa, ktorý už ovláda svoj jazyk ako dorozumievací prostriedok, adept vyučovania cudzieho jazyka zvyčajne nedisponuje touto schopnosťou, preto ťažisko jazykovej prípravy sa presúva k získavaniu komunikatívnej kompetencie. Takto sa profilovala aj didaktická koncepcia letnej školy SAS, kde sa kladie dôraz na nácvik komunikatívnych schopností frekventantov, predovšetkým reči, ale odporúčene sa vytvára priestor aj na nácvik gramatiky a štylistiky, pričom sa zohľadňujú potreby a študijné či profesijné zameranie frekventantov.

Vlastné lektorské skúsenosti doc. Baláža a problémy pri zabezpečovaní študijnej literatúry pre „sasistov“ boli impulzom pre tvorbu učebníc a cvičebníc, ktoré vyšli predovšetkým pre potreby SASu v rozličných mutáciách – anglickej, nemeckej, francúzskej, ruskej, španielskej, talianskej, kde ako hlavný autor uplatnil diferencovaný prístup. Hoci na začiatku to boli viac-menej preklady slovenskej verzie, postupne sa kládol dôraz na špecifiká slovenčiny na pozadí východiskového jazyka. Aj z dnešného pohľadu možno s obdivom sledovať cieľavedomú stratégiu a systematický program tvorby učebných materiálov. Tu sa naplno prejavili organizačné schopnosti P. Baláža a tiež jeho odborná a metodická spôsobilosť vytvoriť zodpovedajúcu koncepciu, nájsť prístupnú formu a metodiku sprostredkovania gramatiky a lexiky a, samozrejme, schopnosť osloviť vhodných spolupracovníkov a spoluautorov, napr. doc. Miloslava Darovca, ktorý participoval na všetkých jeho projektoch.

P. Baláž však nezavesil vedecké bádanie na klinec ani teraz a aj v poslednom desaťročí je iniciátorom výskumných projektov. Bol hlavným riešiteľom grantovej úlohy KEGA *Slovenčina ako cudzí jazyk (lingvistický opis morfológických a zvukových javov slovenčiny)*, realizovanej v rokoch 2003 – 2004 v rámci tematickej oblas-

ti Ochrana národného a kultúrneho dedičstva, v ktorej spoluriešiteľmi boli dlhoroční súputníci a pracovníci SASu, doc. M. Darovec a PhDr. J. Štíbraný. Doc. Baláž sa nevzdáva ani autorskej ambície a spolu s doc. Danušou Serafinovou pokračuje v tvorbe novších učebníc a cvičebníc určených do frankofónneho prostredia *Parlons slovaque ou Les amis de l'internet. Guide pour les étudiants francophones*, 1998, 2000, 2002, 2007, pričom v každom ďalšom vydaní je posun k novým postupom s využitím modernejších foriem prezentácie gramatiky a lexiky. Toto napredovanie a zdokonaľovanie je evidentné v poslednom, štvrtom vydaní. Použité dialógy sú živšie, aktuálne, kopírujú praktické komunikačné situácie, cvičenia sú obsahovo i formálne pestrejšie, didakticky primerané, s výkladom problémových javov vo francúzštine. Autori paralelne s učebnicou pripravili aj cvičebnicu, v ktorej realizujú jednak vlastné predstavy sprostredkovania učiva, jednak na základe recepcie práce s cvičebnicou zo strany francúzskych používateľov v druhom vydaní zohľadňujú aj požiadavky tejto cieľovej skupiny na zostavenie a usporiadanie cvičení. V realizácii zámeru modifikovať obsah i formu cvičení sa naplno rozvinul odborný potenciál, osobné lektorské skúsenosti i metodická kreativita tvorcov týchto učebných materiálov.

V rokoch 1993 – 2000 bol doc. Baláž riaditeľom Metodického centra SAS (MC SAS), ktoré viedlo databázu záujemcov o lektorské pôsobenie v zahraničí a podieľalo sa na výbere lektorov vysielaných Ministerstvom školstva SR. Niekoľko rokov vykonával tiež funkciu predsedu Komisie pre výber lektorov slovenského jazyka a kultúry a posudzovanie činnosti lektorátov. V tejto pozícii sa stal aj spolutvorcom štatútu lektora, ktorý je v platnosti dodnes. Jednou z úloh MC SAS boli pravidelné semináre pre lektorov slovenského jazyka a kultúry pôsobiacich v zahraničí, na ktorých sa venovala pozornosť aktuálnym otázkam z oblasti jazykovedy, literárnej vedy a iných vlastivedných disciplín. Súčasťou každého stretnutia boli odborné prednášky, ale účastníci ocenili najmä metodicky orientované prezentácie zamerané na výmenu skúseností z lektorského účinkovania či vlastnej tvorby učebných materiálov.

Počas jeho vedenia Metodického centra SAS sa vytváral priestor na výmenu pedagogických a odborných skúseností, zorganizovalo sa niekoľko vedeckých podujatí venovaných špecifickým i všeobecným otázkam SakoCJ. Za všetky spomeňme aspoň sympóziu *Slovakistika v zahraničí* (1999, informatórium 2001) a konferenciu *Slovenčina ako cudzí jazyk* (2000, zborník 2002).

Doc. Baláž sa zaslúžil nielen o výchovu budúcich lektorov, ale vytvoril priestor na publikovanie špecializovaných učebníc a príručiek, a tak z jeho iniciatívy vznikla séria učebných materiálov vydaných MC SAS v rámci edície *Studia Academica Slovaca*, ktoré tvoria základnú študijnú literatúru pre cudzincov (pozri www.fphil.uni-ba.sk/sas/).

Aj sympóziu venované jeho životnému jubileu bolo súčasťou odborno-metodického seminára určeného lektorom slovenského jazyka a kultúry, ktorí pôsobia v súčasnosti na univerzitách v zahraničí. Popri hlavnej téme dostali priestor aj aktuálne otázky lingvistiky a problémy pri prezentácii slovenčiny a slovaciek vo svete. Podnety zo súčasného lingvistického bádania a možnosti ich uplatnenia v oblasti výskumu slovenčiny ako cudzieho jazyka na pozadí svojho dlhoročného účinkovania na letnej škole SAS s prehľadom a znalosťou potrieb študentov i lektorov predniesol profesor Ján Sabol. V rámci pódiovej diskusie sa hovorilo o teoretických východiskách i praktických kurzoch, prezentovali sa nové učebnice z dielne SASu, ale aj tie, ktoré boli vydané v zahraničí v spolupráci s vyslanými lektormi a môžu poslúžiť ako pomôcka na efektívnejšiu jazykovú prípravu. Niektoré z nich mali na podujatí svoju premiéru. Najviac pozornosti priťahla však analýza súčasného stavu slovakistiky v zahraničí spracúvaná na základe dotazníka, ktorým sa členovia centra SAS obrátili na vyslaných lektorov a na zahraničné slovakistické pracoviská, aby nadviazali na projekt *Slovakistika v zahraničí* (2001) a získali aktuálne údaje pre potreby výskumu, vzdelávania i propagácie jazyka a slovenských reálií. Získané informácie budú výstupom projektu *Slovakistika v zahraničí II* a budú sprístupnené na internete. Cieľom projektu je zmapovať situáciu nielen na tých pracoviskách, kde pôsobia vyslaní lektori, ale predmetom záujmu sú všetky univerzity, ktoré ponúkajú kurzy slovenčiny a ďalšie slovakistické disciplíny v rozličných podobách. Preto veľkým prínosom sympózia bola otvorená diskusia s lektormi o aktuálnom stave i perspektívach slovenčiny vo svete a v závislosti od charakteru opísaného problému hľadanie spoločných východísk i naznačenie potenciálneho riešenia špecifických otázok lektorského účinkovania a etablovania slovakistiky na príslušnej univerzite. Vzhľadom na to, že v súčasnosti sa prehodnocuje fungovanie a teritoriálne rozloženie lektorátov slovenského jazyka i vytáženosť vyslaných lektorov, takýto odborne zameraný prieskum môže mať strategický význam pre ďalšie budovanie siete lektorátov. V diskusii sa odzrkadlila potreba diferencovaného prístupu k posudzovaniu činnosti lektorátov na základe odlišných okolností vyplývajúcich z charakteru študijného programu, priorít danej krajiny a univerzity. Situáciu treba vidieť v porovnaní s inými príbuznými lektorátmi i súčasnými trendmi smerujúcimi k útlmu slavistického štúdia, o ktorom hovorili najmä kolegovia pôsobiaci v nemecky hovoriacich krajinách, ale tieto tendencie sa stávajú istou hrozbou aj v iných oblastiach, a preto treba hľadať nové i netradičné cesty a spôsoby, ako udržať slovakistiku aspoň tam, kde má svoju tradíciu a odborné zázemie.

Sympóziu k životnému jubileu doc. Petra Baláza bolo sumárom jeho plodného účinkovania v službách *Studia Academica Slovaca*, kde strávil takmer pol svojho doterajšieho života, získal inšpiráciu venovať sa vedeckému výskumu slovenčiny ako cudzieho jazyka a jej aplikácii v didaktickej praxi. Ako vtedajšia vedecká tajomníčka MC SAS (1993 – 2000) a jeho blízka spolupracovníčka musím len s obdivom priznať,

že na tomto poli doc. Baláž zanechal výraznú stopu a profiloval predmet nášho spoločného záujmu. Vďaka svojej príslovečnej organizátorskej húževnatosti, administratívnej precíznosti, ale najmä zásluhou svojej odbornej erudovanosti so zmyslom pre metodickú vynaliezavosť, SAS dodnes patrí medzi úspešné a vyhľadávané vzdelávacie inštitúcie. Osobitne treba vyzdvihnúť jeho otvorenosť pre riešenie problémov a hľadanie nových prostriedkov na dosiahnutie spoločného cieľa. Napriek tomu, že ako vedúci tímu vyžadoval samostatnosť a dôslednosť pri plnení zverených úloh, mal silné sociálne cítenie so zmyslom pre potreby kolegov i študentov a podporoval ich tvorivosť.

Docent Peter Baláž vo svojich príspevkoch jasne sformuloval teoretické východiská a metodologicky dobrý základ lingvodidaktickej koncepcie, ktorú prakticky rozvíjal vo svojich učebniciach určených cudzincom. Na základe týchto výstupov ho možno právom označiť za priekopníka slovenskej aplikovanej lingvistiky v oblasti slovenčiny ako cudzieho jazyka (Pekarovičová, 1998) a spolu s prof. J. Mlackom (1998) vyzdvihnúť jeho priam fundamentálny podiel na smerovaní jej ďalšieho rozvoja, pretože postulované závery si osvojili všetci pokračovatelia vo výskume a opise čiastkových problémov. Odpoveďou na jubilentove podnety je aj nárast teoretických výstupov za posledné desaťročie, ktorý odráža dynamiku predmetu, ale praktický dosah má najmä vznik nových učebných materiálov a príručiek pre kontaktnú i dištančnú formu štúdia. Prejavuje sa tu jednak kontinuita s tradíciou, ale zároveň tvorivý potenciál a novátorstvo autorov a zostavovateľov učebníc, ktorí využívajú nové možnosti a formy prezentácie jazyka a kultúry cudzincom v intenciách súčasnej informačnej doby.

Pri príležitosti 40. výročia Studia Academica Slovaca dostal doc. Peter Baláž Zlatú medailu Univerzity Komenského, ktorá je ocenením jeho dlhoročného pôsobenia v tejto inštitúcii. Jeho prínos k rozvoju slovenčiny ako cudzieho jazyka a prácu na poli propagácie slovistiky vo svete vyzdvihol aj súčasný minister školstva v pozdravnom liste jubilantovi, ktorý dostal počas sympózia.

V mene celej veľkej slovastickej a lektorskej rodiny želáme docentovi Petrovi Balážovi k jeho osemdesiatke veľa zdravia, tvorivých síl a ešte mnoho spoločných stretnutí na podujatiach venovaných otázkam propagácie slovenského jazyka a kultúry cudzincom.

Literatúra

BALÁŽ, Peter: Slovesný vid v slovenčine ako cudzom jazyku. In: Studia Academica Slovaca. 14. Red. J. Mistrik. Bratislava: Alfa 1988, s. 35 – 55.

BALÁŽ, Peter: Slovenčina ako cudzí jazyk. In: Studia Academica Slovaca. 15. Red. J. Mistrik. Bratislava: Alfa 1986, s. 29 – 45.

BALÁŽ, Peter: Menný rod v slovenčine ako cudzom jazyku. In: *Studia Academica Slovaca*. 17. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1988, s. 29 – 45.

BALÁŽ, Peter: K problematike menného rodu v slovenčine ako cudzom jazyku. In: *Slovenčina ako cudzí jazyk. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie*. Red. J. Pekarovičová. Bratislava: STIMUL 2002, s. 63 – 74.

MLACEK, Jozef: Docent Peter Baláž sedemdesiatročný. *Slovenská reč* č. 4, 1998.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: Slovenčina ako cudzí jazyk z pohľadu aplikovanej lingvistiky. K sedemdesiatke Petra Baláža. *Slovenská reč*, 63, 1998, č. 4, s. 220 – 229.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: Slovenčina ako cudzí jazyk- predmet aplikovanej lingvistiky. Bratislava: Stimul 2004.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: Ako docent Peter Baláž formoval slovenčinu ako cudzí jazyk. In: *Studia Academica Slovaca*. 37. Bratislava: STIMUL 2008, s. 9-16.

Slovenčina ako cudzí jazyk. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie. Red. J. Pekarovičová. Bratislava: STIMUL 2002, s. 75 – 87.

www.fphil.uniba.sk/sas

BALÁŽ, Peter – SERAFÍNOVÁ, Danuša: *Parlons slovaque ou Les amis de l'internet. Guide pour les étudiants francophones*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1998, 2000, 2002, 2007.

BALÁŽ, Peter – SERAFÍNOVÁ, Danuša: *Parlons slovaque ou Les amis de l'internet - I. Exercices de grammaire complémentaires*. Bratislava: Univerzita Komenského 2004. 160 s.

Jana Pekarovičová

O čom sú konštrukcie *byť o niečom*, *byť o ničom* a *byť o inom*? Spojenia typu *byť o niečom*, *byť o ničom*, resp. *byť o inom* sa dostali do pozornosti jazykovedcov už dávnejšie. Pred necelými 10 rokmi si podobný druh konštrukcií všimla A. Jarošová z pohľadu ich vzájomnej usúvzťažnenosti a spoločného výskytu, ktoré sú relevantné v korpusovej lingvistike (Jarošová, A.: Jazykovedný časopis, 1999, 2, s. 94 – 100). Išlo hlavne o digramy (voľné dvojsegmentové spojenia) s neurčitým zámenom *to nič*, *už nič*, *vôbec nič a nič*, *o nič*, *akoby nič* a trigramy (trojsegmentové spojenia) *nie je nič*, *nemá nič spoločné*, *nemá nič proti*, *pre nič za nič*. Predmetom záujmu bolo vymedzenie ustálených lexikalizovaných spojení pomocou štatistických nástrojov, akým je napríklad hodnota vzájomnej usúvzťažnenosti alebo hodnota spájateľnosti, takže v tomto príspevku nenájdeme odporúčanie pre jazykovú prax. V duchu spomínanej štylizácie by sme mohli povedať, že hľadisko počítačového spracovania jazyka je o niečom inom ako napríklad hľadisko jazykovej kultúry. V prípade *bytia o niečom* sa však odlišujú aj viaceré pohľady z rovnakého zorného uhla.

I. Masár v tohtoročnej aprílovej poradni Slovenského rozhlasu (29. 4.) hovoril o konštrukciách postavených na výraze *byť o niečom* (*to je o šťastí*, *to je o technike...*) ako o významovo labilných a nepresných a odporúča nahrádzať ich opisnými vyjadreniami *to je vec šťastia*, *to je záležitosť techniky*, resp. *treba mať šťastie*, *musí sa zvládnuť technika...*

J. Kačala v spojeniach typu *byť o (niečom) inom* (*Je ešte náš život ešte o inom ako len o peniazoch?*) vidí nový, originálny a osviežujúci prvok v našom každodennom vyjadrovaní a hodnotí ho pozitívne (KS, 2001, č. 2, s. 128).

Všimnime si teda bližšie „o čom sú“ spomínané spojenia a prečo je prvotná jazykovedná reflexia k nim nejednoznačná. Predovšetkým treba povedať, že ide o príznakové konštrukcie, ktoré sa utvorili relatívne nedávno ako analogické k pôvodným, starším a neutrálnym tvarom. Predpokladáme prinajmenšom dve možné a paralelné motívace vzniku a rozšírenia príznakovej konštrukcie *byť o niečom*. Jednou je anglická väzba *to be about something*, napr. *This is not a just about people with visual disabilities*. (*To nie je len o ľuďoch s poruchami zraku.*) Alebo *It's about Tom*. (*Ide o Toma.*)

Druhou, a zrejme závažnejšou motiváciou, je prienik slovesa *byť* medzi slovesá označujúce verbálnu a mentálnu aktivitu podľa modelu lokálových konštrukcií s predložkou „o“, primárne vyjadrujúcou predmet: *hovoriť o niečom*, *svedčiť*, *vypovedať o niečom*, *presvedčať*, *snívať o niečom*, *rozhodovať*, *diskutovať*, *dohadovať sa o niečom atď.* Tradičné neutrálne konštrukcie bývajú rozvinuté ešte zámenami alebo adjektívami (*hovoriť o niečom takom*, *dohadovať sa o niečom novom*), odkazujú na denotát ako produkt verbálnej či mentálnej aktivity a implikujú určitú jeho obsahovosť, ktorá je zasiahnutá verbálnou činnosťou, „hovorením o...“.

Použitie sponového slovesa v tomto modeli v netradičnom kontexte stojí za príznakovosťou spojenia *byť o niečom*. A naopak, príznakovosť tejto konštrukcie je najvýraznejšia v prípadoch, keď vo vete stojí vo funkcii nezhodného prívlastku namiesto konštrukcie s adjektívom *byť aký* (napr. *Chod domácnosti je o niečom inom ako romantické randenie...* namiesto *Chod domácnosti je iný ako romantické randenie...* *Popíjať iskrivé víno, dorobené vlastnými rukami je o niečom inom ako vypiť si pohár vína v kaviarni* namiesto *Popíjať iskrivé víno dorobené vlastnými rukami je niečo celkom iné ako...*). Jeden z príkladov ponúka nielen ilustráciu, ale aj reflexiu *Nič už nie je jednoducho také či onaké, ale je iba „o niečom“*. *Nič sa nedeje priamo v politike alebo kultúre, ale na politickej alebo kultúrnej úrovni*. Znamená to, že príznakovosť tohto spojenia sa odvíja od pocitu opisnosti, nepriamosti, vágnosti v dôsledku nahrádzania adjektívnych konštrukcií týmito neurčitými zámennými, a teda aj v dôsledku posunu (extenzie) na úrovni signifikácie aj designácie. Inováciou je práve rozšírené použitie tejto konštrukcie v novom kontexte a jej vzťahnutie na designáty, ktorými nie sú abstraktá ako produkty mentálnej či verbálnej aktivity, ale konkrétna a vlastné mená. Napr. *Rusko, to už je o niečom úplne inom... Každý (z kapely) je o niečom inom a predsa nás niečo spája. Určite sme o niečom inom, sme svojskí...* Tieto príklady svojou väzbou na uvedený typ designátu získavajú takú mieru príznakovosti, ktorá už leží za hranicou akceptovateľnosti z hľadiska logiky výpovede, aj z hľadiska zachovania nociónálnosti a informačnej hodnoty danej konštrukcie.

Spojenia typu *byť o niečom* hodnotíme ako adherentne expresívne, pričom stupeň expresivity závisí od kontextu použitia, predovšetkým od charakteru designátu, na ktorý sa konštrukcia viaže. Od stupňa expresivity zas závisí posúdenie vhodnosti použitia danej konštrukcie v komunikácii a otázne je len to, kedy a v akom kontexte je použitie väzby *byť o niečom* vhodné a akceptovateľné. Hoci tu do úvahy treba zahrnúť množstvo subjektívnych motívov a dôvodov, hranicu tolerancie by sme postavili pred jedinečnými a konkrétnymi designátmi, tzn. menami živých bytostí, osôb, zvierat, zemských a vesmírnych objektov a podobne. Vo vzťahu k nim sa použitie konštrukcie *byť o niečom* nedá považovať za adekvátne z logického hľadiska, pretože samotná otázka „o čom je konkrétny človek, krajina, prírodný útvar?“ atď. je nezmyselná. Nonsens je spôsobený rozporom medzi formou a obsahom v dôsledku toho, že neurčitá forma otázky kolидуje s presne určeným a vymedzeným designátom. V tomto prípade je forma neadekvátna tiež preto, že implikuje otázku na taký druh predmetu, ktorý má nejaký obsah alebo náplň, akú majú objekty verbálnej a mentálnej aktivity. A naopak, objekty s denotátom v predmetnej realite, ktoré sú navyše vysoko špecifikované, jedinečné a konkrétne (osoby) nedávajú odpoveď na otázku vo forme „o čom sú“.

Podobná situácia je v prípade konštrukcie *byť o ničom*. Nejde tu o logický rozpor na úrovni označovania, ale konotácie, pretože táto frazéma je inherentne expresívna a v kontextovom použití už len varíruje miera a nasmerovanie expresivity.

Inak pociťujeme výpovede typu *Ten článok bol o ničom. Rozmýšľala dokopy o ničom. Počasie bolo o ničom*. Inak už vyznievajú konštrukcie *Rodinné vzťahy u nich boli o ničom. Bez Bohdalky je to (inscenácia) o ničom. Mnoho ľudí si myslí, že juhoslovanský hokej je o ničom. Keď ti zvukár všetko skazí, koncert je o ničom. Obnovené pojednávanie má svoje riziká – postrácajú sa svedkovia a bude to o ničom*. Na tom najexpresívnejšom konci kontextovej škály stoja výpovede typu *Slovensko, to je o ničom. Ten učiteľ je o ničom*.

Aj tu očividne záleží od toho, čo je predmetom hodnotenia – tzn. nič sa nedeje, ak počasie nevyjde a je o ničom, ani ak niekto dokopy o ničom práve nerozmýšľa. Ak sú však expresívne hodnotené procesy alebo produkty ľudskej činnosti (koncert, článok, futbal, vzťahy...), celá výpoveď vyznieva negatívne. Najexpresívnejšie spojenie je znova také, ktoré sa vzťahuje na konkrétny denotát – živé bytosti – existujúce reálne, virtuálne alebo literárne, jednotlivito alebo kolektívne (skupiny, národy), krajiny, prírodné útvary atď., najmä ak negatívnym príznakom zasahuje individuálnu alebo kolektívnu identitu. V záujme zachovania nociónálnosti je v týchto prípadoch vhodnejšie vyhnúť sa použitiu konštrukcií *byť o ničom* a uprednostniť alternatívne opisné konštrukcie so špecifikujúcimi adjektívami alebo slovesami, a teda aj nižšou mierou neurčitosti (napr. *rodinné vzťahy boli napäté, zlé, nefungujúce... juhoslovanský hokej je slabý, neschopný konkurencie... koncert bol nevydarený alebo koncert sa nevydaril, inscenácia bez Bohdalky bola nudná alebo nudila, obnovené pojednávanie je zbytočné, formálne...*).

Je zaujímavé, že príklady, kde sa konštrukcia o ničom vyskytuje v tomto špeciálnom kontexte a význame, pochádzajú z obdobia spred 20 rokov, a to z kultivovaných literárnych textov. Spomeňme len Lasicove Piesne o ničom (Tatran 1989), kde hrdina „*nakúkal do o ničom ulice, čo sa tiahla podľa línie ABC...*“, Feldekovu Modrozelenú knihu rozprávok, ktorá obsahuje aj Rozprávku o ničom alebo článok O všetličom a o ničom od L. Čúzyho v Romboide z roku 1989. Celkom nedávno sa v akademických kruhoch objavila celá Cestovná správa z kongresu o ničom (Š. Luby, 2005). Týmito literárnymi odkazmi chceme len pripomenúť, že „nič“ a písanie o ničom (v predmetnom zmysle) je obľúbeným leitmotívom a pri neznalosti kontextu sa nedá odlišiť či ide o substantívne použitie (ak nič predmetom opisu) alebo ide o adjektívne použitie (ak je ničotný samotný opis), nehľadiac na možnosť, že spomínané situácie môžu nastať súčasne. Predpokladáme, že táto homonymia stojí v pozadí vzniku konštrukcie *byť o ničom* a jej používania v adjektívnom význame namiesto spojenia *byť aký*. Domnievame sa, že rozšírenie tejto konštrukcie v komunikácii viedlo k následnému analogickému utvoreniu a komunikačnému uplatneniu spojení *byť o niečom* a *byť o inom*. Je však celkom možné, že okrem analógie k relatívne novému spojeniu *byť o ničom* pôsobila aj analógia k starému knižnému modelovému radu *byť o hlade, byť o smäde, o palici* a podobne. Miera tohto pôsobenia v jazyko-

vom vedomí používateľa jazyka sa nedá odhadnúť, ale dá sa predpokladať, že existencia analogických modelov alebo motivácií vedie k úspešnej kariére tejto konštrukcie v jazyku.

Popri spomínaných konštrukciách *byť o ničom*, *byť o niečom* nechceme obísť ani spojenie *byť o inom*. Pohľad na lingvistické zdroje (korpus a internet) ukázal, že toto spojenie nemá takú frekvenciu výskytu, ani takú mieru samostatnosti ako predchádzajúce dve konštrukcie a môžeme ho chápať ako rozvinutejšiu podobu spojenia *byť o niečom*. Zo 140 výskytov spojenia *je o niečom* tvorí 105 výskytov práve podoba *je o niečom inom* a podoba *je o inom* má 86 dokladov.

Z frekvenčného hľadiska sa v početnosti hľadaných konštrukcií neprejavili významné rozdiely. Vyhľadávané tvary v prítomnom čase a singulári, tzn. v podobe „je o ...“ naznačili, že najrozšírenejšia je forma *je o niečom* so 140 výskytmi v korpuse, nasleduje *je o inom* – 86 výskytov a *je o ničom* – 82 výskytov. Tvary so slovesom *byť* v budúcom alebo v minulom čase mali zanedbateľné zastúpenie od 10 do 30 výskytov, čo znamená, že najfrekventovanejšie a najpoužívanéjšie sú podoby týchto konštrukcií v prítomnom čase. Frekvencia infinitívnych tvarov „*byť o ničom* (5), *byť o niečom* (19) a *byť o inom* (3) potvrdzuje predpoklad o najrozšírenejšej podobe. Len na porovnanie – keby sme sledovali kratšie celky, dopracovali by sme sa k celkom iným číslam. Výskyt digramu *o niečom* predstavuje 2 426 jednotiek, *o ničom* 2 320 a *o inom* 1 042 jednotiek. Tieto digramy však neumožňujú odlíšiť tradičné kontextové použitie (hovoriť o niečom, o článku...) od inovovaného (*byť o niečom o peniazoch, o morálke, o ničom*), preto sa náš záujem sústredil na trigramy, teda trojčlenné konštrukcie so slovesom *byť* (v podobe „je“). Zo štatistického hľadiska zanedbateľné, ale zo systémového pohľadu veľmi zaujímavé je aj vytvorenie zrazeniny *oničom* (*Mama mala kúpiť silnejší opaľovací krém, 20-tka je oničom. V tomto štádiu je diskusia už úplne oničom, lebo niekto má snahu všetky argumenty zahádzať nadávkami. Ak po mesiaci zistím, že je to celé oničom, tak budem prvý, kto napíše kritický blog.*) Ako analogický model tu mohol poslúžiť filozofický termín označujúci nepoznatelné súcno, tzv. vec *osebe*, ktorá 3 638 výskytmi konkuruje 9 470 spojeniam *o sebe*. V oboch prípadoch ide o to, ako navzájom odlíšiť neutrálny významový kontext od špecifického už na úrovni slovnej formy. Redukcia slovnej matérie – univerbizácia sa v modeli *byť „osebe“* zdá ešte priamejšou cestou k odlíšeniu kontextového významu slovných spojení ako opačná cesta, multiverbizácia, rozvíjanie konštrukcií do zložitých opisných útvarov.

Vysoká preferencia a výskyt konštrukcií v bezpríznakovom, gramaticky neutrálnom tvare slovesa v kategórii času (prézent) a čísla (singulár) podporuje tiež tézu z oblasti prirodzenej gramatiky o tom, že dominantnými procesmi v organizácii jazykovej skutočnosti sú prirodzené mechanizmy analógie a preferovanými zložkami jazykového systému zas bezpríznakové kategoriálne tvary.

Na záver si dovoľíme konštatovať, že aj príklad fungovania konštrukcií *byť o ničom, niečom a o inom* predstavuje pekný a zaujímavý príklad životaschopnosti jazyka, rozvinutie širokej škály jeho možností na vyjadrenie určitých a neurčitých obsahov. Dá sa to vnímať aj ako ukážka permanentnej oscilácie jazykových prostriedkov na osi expresivity (pri hľadaní prípustného emocionálneho príznaku spojenia), o posunoch na úrovni konotácie, ktoré ovplyvňujú pohyb po odvesných a prepone sémantického trojuholníka (pri skúmaní formy akou sa realizuje prepojenie medzi verbálnymi, pojmovými a predmetnými zložkami komunikácie). Ak sa vrátíme k jazykovedným reflexiám z úvodu, tak môžeme povedať, že postoj napr. I. Masára a J. Kačalu nie sú rovnaké, ale ani nie sú v rozpore. Konštrukcie *byť o niečom, byť o ničom a byť o inom* sú skutočne významovo labilné a nepresné v dôsledku svojej vágnosti a neurčitosti. Dalo by sa povedať, že sú práve o neurčitosti a expresivite. Napriek tomu alebo práve preto v rečovej praxi pôsobia neošúchane a osviežujúco, tak ako tvrdí J. Kačala.

Všetko je však otázkou miery, čiže aj tieto hodnotenia platia len za určitých okolností. Ak extenzia týchto konštrukcií prerastie do invázie na všetkých komunikačných úrovniach, vo všetkých štýloch a tematických oblastiach, z originálneho a osviežujúceho prvku sa stane kliše. Zdá sa, že aktuálna rečová prax k tomu smeruje, ale nevidíme dôvod na obavy. Spoliehame sa na zdravý úsudok (common sense) používateľa jazyka a jeho jazykový cit, ktorý mu umožní vybrať si z verbálnych foriem práve tú, ktorá najlepšie spĺňa jeho komunikačné zámery. Povedať „*bolo to o ničom, niekto bol o ničom*“ poslúži nielen ako „trendová figúra“, výrazová skratka, ale aj ako urážka. Ak je komunikačným zámerom predovšetkým informácia o predmetoch a procesoch a ich neutrálne hodnotenie, tak používateľ jazyka zväzi použitie vágnych konštrukcií typu *bolo to o (niečom) inom* a nahradí ich opisnými konštrukciami podľa odporúčaní I. Masára. Ak komunikačným potrebám celkom stačí aj veľmi paušálne a neurčité vyjadrenie odlišnosti, dobre sa uplatnia aj spojenia typu *príbeh chce byť o niečom inom*; *realita je o niečom inom*... Lingvistické zdroje však ukázali, že pre potreby dostatočného porozumenia bývajú tieto neurčité konštrukcie ešte dodatočne rozvinuté, napr. špecifikáciou (*Príbeh chce byť o niečom inom, o niečom zmysluplnom*.) alebo komparáciou (*Prax je o niečom inom ako teória*.).

Použitie týchto vyjadrovacích foriem má svoje hranice, ktorých prekročenie vedie k logickému rozporu, nepochopiteľnosti výrazu alebo k spoločenskému netaktu. Ide predovšetkým o použitie konštrukcií *byť o niečom inom a byť o ničom* vo vzťahu k presne vymedzeným a jedinečným súcnam, najmä k živým bytostiam, konkrétnym osobám, skupinám osôb, miestam, krajinám, národom atď. Len v týchto prípadoch považujeme realizáciu analyzovaných konštrukcií za nevhodnú a odporúčame ju nahrádzať inými výrazovými prostriedkami s nižšou mierou neurčitosti a expresie.

Jana Wachtarczyková